

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Rahanduse ja majandusteooria instituut
Majandusteooria õppetool

Krista Liimal

MAKSEKUULEKUST MÕJUTAVAD TEGURID

Magistritöö

Juhendaja: vanemteadur Kaire Pöder, Ph.D

Tallinn 2015

Olen koostanud töö iseseisvalt.

Töö koostamisel kasutatud kõikidele teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele on viidatud.

Krista Liimal

Üliõpilase kood: 095111

Üliõpilase e-posti aadress: krista.liimal@gmail.com

Juhendaja vanemteadur Kaire Pöder, Ph.D:

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele

.....

(allkiri, kuupäev)

SISUKORD

ABSTRAKT	3
SISSEJUHATUS	4
1. ÜLEVAADE UURINGUTEST	7
1.1. Maksekuulekuse määratlus	7
1.2. Karistada saamise tõenäosus ja karistuse suurus	10
1.2.1. Allingham ja Sandmo karistuse mudel.....	10
1.2.2. Hirm jääda vahele ja saada karistatud	13
1.3. Maksumoraal	16
1.4. Riigivalitsemise mõju	19
1.4.1. Usaldus valitsuse tegevuse osas	20
1.4.2. Maksumaksjate kohtlemine.....	22
1.4.3. Rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega	26
1.5. Sotsiaaldemograafilised tegurid.....	29
2. ANDMEANALÜÜSI MEETODID JA TULEMUSED	39
2.1. Andmed.....	39
2.2. Kirjeldav statistika	44
2.3. Meetodid ja tulemused.....	47
3. ARUTELU JA ETTEPANEKUD	56
3.1. Tulemuste tõlgendus	57
KOKKUVÕTE	60
SUMMARY	63
FACTORS WHICH INFLUENCE TAX COMPLIANCE	63
VIIDATUD ALLIKAD	65
LISAD	71
Lisa 1. Kokkuvõtte regressioonanalüüsis kasutatavatest andmetest.....	71

ABSTRAKT

Maksutulud on riigi jaoks olulised, sest need võimaldavad pakkuda kodanikele avalikke kaupsid ja teenuseid, mida kodanikud vajavad. Mida suuremad on maksutulud, seda parem on riigi majanduslik olukord ja stabiilsem poliitiline olukord. Kõik kodanikud soovivad avalikke hüvesid tarbida, kuid mitte kõik ei soovi nende eest tasuda. Kuna aga avalike kaupade pakkumisel on tihti keeruline mitte makse tasunud invidiidid hüvede tarbimisest isoleerida, on oluline, et invidiidid oleksid võimalikult suurel määral maksekuulekad. Seda on võimalik tagada nii meelitamise kui ka sundimisega. Kuna meelitamine on riigi jaoks oluliselt odavam, on riigid suurel määral huvitatud sellest, kuidas meelitada üha enam invidiide vabatahtlikult makse tasuma. Maksekuuletust näitab maksuvõlgnike arv ning varimajanduse osakaal. Ka Eestis moodustavad deklareerimata ja tasumata maksud suure osakaalu võrreldes riigi eelarvega.

Käesoleva töö uurimisprobleem: madalast maksekuulekusest tingituna on Eestis palju maksumaksjaid, kes hoiavad maksude tasumisest kõrvale. Töö uurimisküsimus: millised tegurid mõjutavad invidiidide maksekuulekust. Töö eesmärk on kaardistada erinevad poliitilised, majanduslikud ja sotsiaaldemograafilised tegurid, mis mõjutavad invidiidide maksekuulekust. Selleks, et saavutada töö eesmärk kaardistas autor kõik erinevad tegurid, mille mõju maksekuulekusele on leidnud kinnitust teaduslikes artiklitest ja viis läbi empiirilise analüüsi. Uurimusest ilmnes, et kõige enam mõjutab invidiidide maksekuulekust maksumoraal ehk sisemine motivatsioon makse tasuda. Olulist mõju maksumoraalile omavad riigivalitsemine (usaldus valitsuse tegevuse osas, maksumaksjate kohtlemine, rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega) ning invidiidide sotsiaaldemograafilised tegurid (näiteks sugu, perekonnaseis, majanduslik olukord).

Autorile teadaolevalt ei ole maksekuulekust empiiriliselt Eesti teadustöodes analüüsitud, seega on töö originaalne. Küll aga, enne selle rakendamist tuleks teha täiendavaid uurimusi, enne, kui on võimalik maksumaksjaid kuulekuse alusel grupeerida, tagamaks seda, et kontrolli teostataks vaid nende isikute osas, kes ei ole kuulekad.

Võtmesõnad: maksukohustus, maksumaksja, maksekuulekus, maksumoraal, maksudest kõrvale hoidmine, avalikud hüved.

SISSEJUHATUS

Maksekuulekust puudutavad küsimused on sama vanad, kui on maksud ja ilmselt vajab see küsimus uurimist kuni maksud eksisteerivad. Pole teada tsivilisatsiooni, kes ei oleks makse kogunud. Kõige vanemad maksude kogumist kinnitavad allikad on 6000 aastat vanad Sumerite savikoonused, kuhu on märgitud selgitus „Olid maksukogujad“ (Adams 1993, 2). Hästi toimiva maksuadministratsiooni puhul on oluline see, et pöörataks tähelepanu nii maksude efektiivsele kokku kogumisele, maksudest kõrvalehoidmisele kui ka varimajandusega võitlemisele. Käesolevas töös on maksekuulekuse all silmas peetud nii korrektset maksude deklareerimist kui ka tasumist.

Maksutulud on riigi jaoks olulised, sest need võimaldavad kodanikele pakkuda just neid avalikke kaupsid ja teenuseid, mida kodanikud vajavad. Mida suuremad on tulud, seda parem on riigi majanduslik olukord ja stabiilsem poliitiline olukord. Kahjuks aga ei ole kodanikud sugugi varmad vabatahtlikult avalike kaupade pakkumist toetama, vaid võimalusel hoitakse maksude tasumiseks kõrvale. Kuna aga avalike kaupade pakkumisel ei ole võimalik välistada neid indiviide, kes ei ole panustanud, siis peavad riigid leidma viisi, kuidas võimalikult suur hulk maksumaksjaid maksusid tasuma panna. Maksumaksjaid võib maksude tasumisele meelitada või sundida. Sundimine tähendab tihedate kontrollide teostamist ja rikkujate sanktsioneerimist. Meelitamine aga tähendab vabatahtliku maksekuulekuse suurendamist, mis tekitab maksumaksjal sisemise motivatsiooni makse tasuda. Kuna sundimine on väga kallis, siis on riigid huvitatud sellest, et nende maksumaksjad sooviksid tasuda makse ilma, et neid oleks vaja selle tagamiseks kontrollide ja karistustega hirmutada.

Ka Eesti jaoks on maksekuulekus aktuaalne probleem. Euroopa Liidu komisjoni poolt tellitud 2011. aasta uuringu tulemuste põhjal moodustab Eesti maksuauk 1,9% SKP-st. Näiteks Rootsis on see näitaja vaid 0,2%. 2011. aastal oli Eesti maksuauk 419,1 miljonit eurot. (Tampere 2014) Tasumata maksuvõla summa oli 2015. a aprillikuu alguse seisuga 258,6 miljonit eurot (Maksuvõla...). Kogu Eesti 2015. aasta riigieelarve maht on 8 447 miljonit eurot, sellest maksud ja sotsiaalkindlustusmaksed moodustavad 6 968 miljonit eurot (2015. aasta riigieelarve seadus, § 1). Maksuvõlgnikke oli aprillikuu alguse seisuga üle 58 000 (Maksuvõla...). Neid isikuid, kellel võib olla deklareerimata tulusid on kindlasti kordades rohkem. Võib öelda, et deklareerimata ja tasumata maksud on väga suure mahuga võrreldes riigieelarvega. Seega ka Eesti riigi jaoks on oluline leida viis, kuidas piiratud ressursside

tingimustes tagada maksumaksjate parem maksestidtsipliin. Lahenduseks sellele ongi vabatahtliku maksekuulekuse suurendamine.

Seega igal juhul on vabatahtliku maksekuulekuse teema igati aktuaalne. Autorile teadaolevalt ei ole seni ka Eestis teadustööde raames seda teemat süvitsi käsitletud, seega on teema uudne. Käesoleva töö uurimisprobleem: madalast maksekuulekusest tingituna on Eestis palju maksumaksjaid, kes hoiavad maksude tasumisest kõrvale. Töö uurimisküsimus: millised tegurid mõjutavad indiviidide maksekuulekust. Töö eesmärk on kaardistada erinevad poliitilised, majanduslikud ja sotsiaaldemograafilised tegurid, mis mõjutavad indiviidide maksekuulekust. Selleks, et saavutada töö eesmärk kaardistab autor kõik erinevad tegurid, mille mõju maksekuulekusele on leidnud kinnitust teaduslikes artiklitest ja viib läbi empiirilise analüüsi. Töö hüpotees: indiviidi maksekuulekust mõjutab peamiselt maksumoraal ehk sisemine motivatsioon makse tasuda, mis on tingitud nii riigivalitsemise mõjust kui ka sotsiaaldemograafilistest teguritest (sugu, vanus, abielustaatus, majanduslik olukord). Uuritav objekt on indiviidide maksekäitumine. Uurimismeetodid on teoreetiline analüüs ja empiiriline uurimus.

Töö jaguneb kaheks peatükiks. Esimeses peatükis antakse ülevaade erinevatest teoreetilistes uuringutest, mis käsitlevad maksekuulekust mõjutavaid tegureid. Esimene peatükk jaguneb viieks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis selgitatakse lahti maksekuulekuse mõiste, tuuakse välja põhjused, miks indiviidid makse tasuvad või sellest hõlbivad. Selgitatakse maksumaksjate grupeerimise võimalust kuulekuse alusel ning tegevusi, mida vastavate gruppide osas tuleb kohaldada. Teises alapeatükis on analüüsitud karistada saamise tõenäosuse ja karistuse suuruse mõju maksekuulekusele. Selgitatud on lahti Allingham ja Sandmo karistuse mudeli põhiideed ning toodud välja erinevates artiklitest toodud kriitika selle mudeli osas. Järgnevalt on uuritud, kuivõrd nende tegurite mõju maksekuulekustele on leidnud kinnitust empiiriliselt. Kolmandas alapeatükis on uuritud maksumoraali kui vabatahtliku tasumist motiveeriva teguri olemust. Neljandas alapeatükis on uuritud erinevate riigivalitsemisega seotud tegurite (usaldus valitsuse tegevuse osas, maksumaksjate kohtlemine, rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega) mõju maksumoraalile. Viiendas alapeatükis on uuritud erinevate sotsiaaldemograafiliste tegurite (kultuur, vanus, sugu, haridus, hõive staatus, majanduslik olukord, religioon) mõju maksekuulekusele.

Töö teises peatükis on kirjeldatud autori poolt läbi viidud empiirilist uurimust. Empiirilises uurimuses aluseks on andmed mitte kuulekate juhatuse liikmete (mahajätjad) ja tavapärase juhatuse liikmete karakteristikute osas. Esimeses alapeatükis on kirjeldatud kasutatavaid andmeid ning selgitatud nende sisu. Teises alapeatükis on teostatud võrdlev analüüs, kus on võrreldud, kui võrd mahajätjad erinevad tavapära juhatuse liikmetest. Kolmandas alapeatükis on kirjeldatud läbi viidud lineaarse ja logistilise regressiooni tulemust hindamiseks, millised näitajad kõige enam mõjutavad mahajätjaks saamist. Mahajätjaks muutumist mõjutavate tegurite mõju suuruse kontrollimiseks on fikseeritud mahajätja ja korraliku maksumaksja profiil ning on võrreldud mahajätjaks muutumise tõenäosuse muutumist vastavalt sõltumatu näitaja muutumisele.

Avaldan tänu enda lõputöö juhendajale vanemteadur Kaire Pöderile, kes aitas kaasa käesoleva töö valmimisele.

1. ÜLEVAADE UURINGUTEST

1.1. Maksekuulekuse määratlus

Iga riigi toimimise aluseks on maksutulu. Selle abil on võimalik pakkuda kodanikele soovitud avalikke kaupaid ja teenuseid, mille pakkumisel erasektor hällbib. Selleks, et maksutulu oleks piisavalt, peab riik otsustama, milliseid ühiskonnagruppe (rikkad, vaesed) ja kuidas maksustada (tarbimine, vara). USA riigikohtunik Robert H. Jackson on öelnud, et maksude tasumine on kui pihtimine (ing.k. *taxation by confession*), kuna inimesed deklareerivad vabatahtlikult koormaval hulgal kohustusi, mis on märk riigi toimimisest (Song, Yarbrough 1978, 443).

Võiks eeldada, et inimesed maksavad makse tingituna sellest, et nad on selleks kohustatud vastavalt kehtivale regulatsioonile. Tegelikuses aga maksavad kodanikud makse vastutasuks avalike kaupade ja teenuste eest. (Daude et al 2012, 7) Fiskaalse vahetuskauba paradigma kohaselt käituvad maksumaksjad kui kohanevad lepingupartnerid (ing.k. *adaptive contractarians*). Maksumaksjad tasuvad makse seni, kuna nad saavad vastutasuks makstud maksude ulatuses soovitud hüvesid ja kuni teised maksumaksjad ei hoia kõrvale kohustuste täitmisest. (Lavoie 2008, 13) Kui maksumaksjad ei taju õiguste ja kohustuste seost ehk siis nad ei soovi panustada hüvede pakkumisse, on kogutud maksutulud väikesed, avalikke kaupaid ja teenuseid pakutakse väiksemas koguses ja halvema kvaliteediga. Kuna maksutulu on oluline majanduskasvu komponent, siis on riigi areng aeglane. Just hea maksulaekumise tõttu on arenenud riigid heal majanduslikul järjel ning suudavad elanikele pakkuda laiemat sotsiaalse kaitse võrgustikku ning enam soovitud teenuseid. (Daude et al 2012, 7) Seega iga riigi prioriteet on võimalikult suure maksekuulekuse saavutamine.

Keegi ei soovi makse tasuda, kuid kõik soovivad kasutada riigi poolt pakutud hüvesid tasuta. Kui puudub võimalus piirata hüvede tarbimist nende indiviidide poolt, kes pole nendesse panustanud, tekib priisõidu probleem (ing.k. *freeriding*). Priisõitja on parasiidne, mistõttu nende olemasolu tuvastamisel tekib korralikult makse tasumatel indiviidel stiimul maksude tasumise kokkuleppes mitte kinni pidada (Torgler 2003c, 285). Kui priisõitja tegevust ei piirata, siis pakutud avalike kaupade hulk ja kvaliteet langeb ning hüvesid pakutakse optimaalsest tasemest madalamal tasemel (Ostrom 1990, 6). Selline olukord tekitab rahuolematuse riigi valitsemisega.

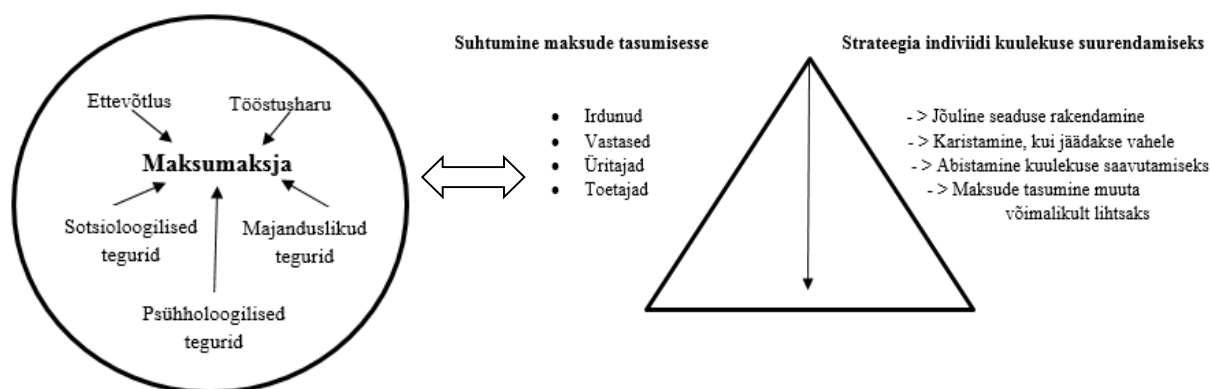
Seega riigid peavad leidma vastuse küsimusele, mis põhjustab maksude tasumisest kõrvale hoidmist ning tekitama indiviidides soovi riigi toimimisse panustada (Lavoie 2008, 16).

Maksekuulekus (ing.k. *tax compliance*) on kõige parem termin, mida kasutada selgitamaks maksumaksjate valmidust tasuda makse. Mittekuulekus viitab tasumisest hälbimisele, olgu see siis tahtlik või mittetahtlik. Tahtlik mittetasumine jaguneb maksudest kõrvale hoidmiseks seaduslikul (ing.k. *tax avoidance*) ja mitteseaduslikul viisil (ing.k. *tax evasion*). Seaduslikul viisil kõrvale hoidmine tähendab seda, et maksukohustust vähendatakse seadusandlike puudujääke kasutades. Mitteseaduslikul viisil kõrvale hoidmine aga tähendab seda, et tahtlikult rikutakse seadust ehk siis deklareeritakse summasid väiksemana ning läbi selle vähendatakse enda maksukohustust. (Kirchler 2007, 21, 22) Käesolevas töös on käsitletud ühiselt nii seaduslikku kui ka ebeseaduslikku maksude tasumisest kõrvale hoidmist. Maksekuulekas ei ole isik, kes jätab täitmata vähemalt ühe maksumaksja põhikohustuse maksuõigussuhtes, milleks on ettevõtluse registreerimine, deklaratsiooni tähtaegne esitamine, korrektsete andmete esitamine ja maksude tähtaegne tasumine (OECD 2009, 9). Maksumaksjad jagunevad maksekuulekuse osas nelja gruppi – irdunud, vastased, üritajad ja toetajad (ing.k. *disengaged, resisters, triers, supporters*) (2004, 41).

Irdunud on need, kes on otsustanud sihilikult olla mitte kuulekad. Nad on küünilised nii maksusüsteemi kui ka riigi tegevuse suhtes. Nende hinnangul ei kasuta riik maksutulu mõistlikult ja ei käitu nendega sobivalt. Vastased kuuluvad gruppidesse, kus peetakse maksude tasumata jätmist kasu maksimeerimise eesmärgil sobivaks. Nende hinnangul on maksusüsteem rõhuv, koormav ja jäik. Nad ei soovi maksusid tasuda, kuid teevad seda, kui neid selleks sunnitakse. Üritajad on maksusüsteemi ja riigivalitsemise osas positiivselt meelestatud, kuid nad teevad vigu maksukohustuse täitmisel. Toetajad aktsepteerivad seadusandlust, maksuhalduri rolli, on pühendunud ja toetavad riigi valitsemise süsteemi. (OECD 2004, 41, Smith, Stalans 1991, 36)

Indiviidide suhtumine maksude tasumisesse ei ole stabiilne, vaid on muutuv ja sõltub sellest, kuidas indiviid suhestab ennast maksude tasumisega (Taylor 2001, 7). See tähendab, et üritajast võib saada näiteks toetaja, kuid ka vastane. Sellest tingituna on oluline maksumaksjad järjepidevalt liigitada ning vastavale grupile sobivaid meetmeid rakendada. Joonisel 1 on näha, millised strateegiaid on OECD hinnangul kõige otstarbekam eelpoolnimetatud nelja grupi osas rakendada. Irdunute osas tuleb kasutada kõiki seaduses lubatud meetmeid võimalikult jõuliselt. Vastaseid tuleks karistada vaid siis, kui nad jäävad vastava ebeseadusliku teoga vahele, et

vähendada nende motivatsiooni uuesti maksude tasumisest kõrvale hoida. Üritajatele tuleb pakkuda võimalikult palju abi enda kohustuste täitmisel. Toetajate jaoks tuleks teha kuulekas olemine võimalikult lihtsaks. (OECD 2004, 41) Kokkuvõtvalt võib selle põhimõtte sõnastada selliselt, et rikkujate jaoks tuleb maksude tasumisest kõrvale hoidmine muuta võimalikult keeruliseks ja ebamugavamaks, kuid nende jaoks, kes soovivad ja püüavad kohustusi täita, tuleb see teha võimalikult lihtsaks ja mugavaks.

Joonis 1. Tegurid, mis mõjutavad maksumaksja käitumist, maksumaksjate jaotamine maksekuulekuse alusel ja nende gruppide mõjutamise strateegia

Allikas: (OECD 2004, 41)

Maksekuulekuste mõjutavate tegurite osas on ettevõtluse all silmas peetud ettevõtlusvormi, ettevõtte suurust, vanust, põhiülesandeid, tegutsemise rahvusvahelisust, finantsseisu. Tööstusharu all on silmas peetud ettevõtte kasumlikkust, regulatsiooni, mis piirab vastavas tööstusharus tegutsemist, töökorraldust, ettevõtluse sesoonsust. Majanduslikud tegurid on intressi määrad, maksusüsteem, valitsuse poliitika, rahvusvaheline mõju, inflatsioon. Psühholoogilised tegurid on ahnus, valmidus riske võtta, kartus, usaldus, väärtushinnangud, õiglus, võimalus kõrvale hoida. Sotsioloogilised tegurid on kultuurinormid, etniline taust, suhtumine valitsusse, vanus, sugu, haridustase. (OECD 2004, 40)

Just indiviidi maksekuulekus on see, mis määrab ära, kas ja millisel määral ta otsustab makse tasuda. Maksekuulekus varieerub absoluutsest kuulekusest täieliku vastuseisuni. Selleks, et valitsus saaks pakkuda võimalikult suures koguses ja kvaliteetseid avalikke kaupsid ja teenuseid, on oluline maksumaksjad maksekuulekuse järgi grupeerida ning vastavate vahenditega mõjutada, et tagada võimalikult suur kuulekus. Kõige varasemad maksekuulekust käsitlevad uuringud on oluliste maksekuulekust mõjutavate teguritena välja toonud karistada

saamise tõenäosuse ja karistuse suuruse. Järgnevalt uuritakse, kuidas need mõjutavad indiviidi maksekuulekust.

1.2. Karistada saamise tõenäosus ja karistuse suurus

1.2.1. Allingham ja Sandmo karistuse mudel

Maksekuulekust on uuritud alates 1970. aastatest. Kõige varasemad uuringud pärinevad autoritelt Allingham ja Sandmo (1972, karistuse mudel) ning Becker (1986, kuriteo mudel). Tõlvalt usuti, et kodanikud tasuvad makse tingituna hirmust, et valitsus avastab maksudest kõrvale hoidmise ja karistab neid trahvi või vanglakaristusega (Lavoie 2008, 5-6). Karistuse mudeli puhul on tegu majandusliku lähenemisega, mis põhinev ratsionaalse valiku teoorial ja mille kohaselt makse tasutakse või välditakse strateegiliselt. Becker (1986) uuris optimaalseid meetodeid vähendamaks illegaalset käitumist, mis toob kaasa sotsiaalse kulu (1986). On eeldatud, et maksumaksja on majanduslikult ratsionaalne, maksimeerib enda isiklike huve ehk võrdleb võimalikku saadavat kasu edukast petmisest võimalusega jääda vahele ja saada karistatud. (Allingham, Sandmo 1972, 323)

Allingham ja Sandmo mudeli eesmärk oli välja selgitada, millised tegurid mõjutavad indiviidi otsust, kas ja millisel määral tulusid varjata, et vähendada seeläbi maksukoormust. Mudeli kohaselt on maksumaksja sissetulek ehk deklareerimisele kuuluv tulu y . Seda suurust teab vaid indiviid, kes otsustab, kui suurt osa y väärtusest ta soovib deklareerida (deklareeritud tulu on x). Kui maksumaksja on aus, siis $y = x$. Kui indiviid aga otsustab tulusid varjata, siis $y > x$. Varjatud osa $z = y - x$. Maksumäär t on konstant, seega riigile makstav maks on tx . Selleks, et maksuhaldur saaks teada, mis on indiviidi tegeliku sissetuleku väärtus y , peab ta läbi viima kontrolli. Kontrollimise tõenäosuse p ($0 < p < 1$) määrab maksuhaldur. Maksuhalduri poolt läbi viidud kontrolli tulemusel selgub y . Kui indiviid on enda tulusid varjanud, peab ta maksma trahvi θ iga rahaühiku pealt, mida ta varjas θz , lisaks peab ta maksma ka varjatud tulult arvestatud maksu tz . Kontrollimise toiming ise indiviidile lisakulusid ei tekita. Kui maksupetturit ei kontrollita, siis tema tarbimine on $y - tx = y(1 - t) + tz$, ehk siis seda on tz võrra enam kui indiviidil, kes ei peta. Kuid kui petturit kontrollitakse, siis tema tarbimine on $y - tx - (\theta + t)z = y(1 - t) - \theta z$, mida on θz võrra vähem, kui indiviidil, kes on aus. Kui eeldada, et indiviidid on riskivaenulikud, siis maksumaksja eeldatav kasulikkus on

$EU = (1 - p)u(y(1 - t) + tz) + pu(y(1 - t) - \theta z)$. Seega, kui indiviid näitab enda tulusid tegelikest väiksemana ja maksuhaldur seda ei avasta, siis on ta paremas olukorras, kui ta oleks siis, kui oleks enda tulusid deklareerinud ausalt. Kui aga maksuhaldur varjamise avastab, on ta halvemas olukorras. (Allingham, Sandmo 1972, 323, 324, Andreoni et al 1998, 823)

Allingham ja Sandmo mudeli alusel võib järeldada, et valitsuse meetmed vähendamaks maksudest kõrvale hoidmist, on maksumäär, karistuse määr ja kontrollide läbiviimise sagedus. Maksumäära tõstmisel väheneb kättesaadav tulu ausa käitumise korral $y(1 - t)$ ja tekivad nii asendus- kui ka sissetulekuefekt. Asendusefekt on negatiivne, sest maksumäära tõus muudab maksudest tasumisest kõrvalehoidmine kasulikumaks. Sissetulekuefekt on positiivne, sest maksumäära tõus muudab indiviidi vaesemaks, mistõttu riskikartlikkus suureneb. Seega kui t ja petmisest saadav kasu tõuseb, kuid karistus jääb samaks, peaks selline asümmeetria soodustama petmist. (Allingham, Sandmo 1972, 329, 330, Andreoni et al 1998, 823). Yitzhaki ja Shlomo 1974. aasta uurimus kinnitas, et kui karistus oleks proportsionaalne varjatud maksutuluga θtz , siis maksumäära tõustes petmine väheneb. Põhjus on selles, et riskikartlikku inimest heidutab õnnemäng, kui selle ootuspärane väärtus on väiksem kui 0. Seega piisab, kui valitsus tõstab karistuse määra θ piisavalt kõrgele. (Andreoni et al 1998, 823)

Mudeli alusel võib järeldada, et indiviid maksab makse vaid selle tõttu, et ta kardab jääda vahele ja saada karistatud, seega valitsuse võimalus tagada suurem kuulekus, on tõsta kontrollimise sagedust ja karistuste määrasid, sest just sellisel juhul on kulu petmisest suurem ning indiviidil on kasulik järgida seadust (Allingham, Sandmo 1972, 330, Torgler 2011, 2, 3). Sama kinnitas Beckeri uuring, mille kohaselt peab valitsus tegutsema selliselt, et illegaalsed tegevused ei oleks tulusad ehk siis indiviid peab tunnetama, et läbi vähem riskantsete tegevuste on saadav tulu suurem (1986, 43-45).

Allingham ja Sandmo mudelit on kritiseeritud peamiselt selle tõttu, et tegelikkuses on invidiidid oluliselt kuulekamad, kui võiks eeldada vastavalt mudelile. Võttes arvesse madalat vahele jäämise tõenäosust, peaks iga riskikartlik maksumaksja teatud määral maksude tasumisest kõrvale hoidma, kuid tegelikkuses see nii ei ole (Blackwell 2007, 11). Sellest võiks järeldada, et invidiidid on väga riskikartlikud või vähendab ebaaus käitumine suurel määral nende heaolu (Pyle, 1991, 173). Mudel eeldab, et maksumaksja on kursis auditeerimisega, kuid tegelikkuses puudub tal informatsioon kontrollide tiheduse ja kontrollitavate subjektide osas. Kontrollimise tõenäosus ei ole konstant, vaid see varieerub vastavalt indiviidi deklareeritud tulu suurusele. Nõustatakse vaid sellega, et maksumaksjal tekib kontrollimisel kulu, kui ta ei ole

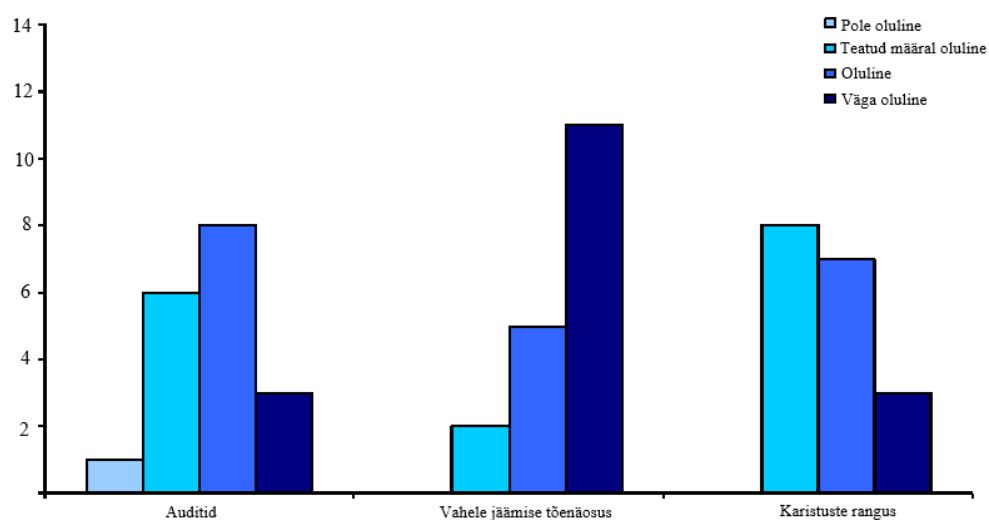
korrektselt enda tulusid deklareerinud. Tähelepanu tuleb pöörata ka sellele, et maksumaksja ei deklareeri vaid tulu, vaid märgib deklaratsioonidele väga palju erinevat infot, mille alusel maksukohustus arvestatakse. (Andreoni et al 1998, 825, 832, 833)

Allingham ja Sandmo mudelit on kritiseeritud ka seoses sellega, et see eeldab indiviidelt ratsionaalset käitumist. Käitumispsühholoogilised uuringud on näidanud, et inimesed ei käitu nagu terviklikku infot omavad, majanduslikult ratsionaalsed ja puhtalt enda huve silmas pidavad otsustajad, vaid nende otsuseid mõjutavad olulisel määral kogemused ja sisetunne (OECD 2010, 11). Kasulikkuse teooria põhineb olulisel määral ratsionaalsel käitumisel, seega peaksid maksumaksjad koguma informatsiooni, mis on oluline riskide ja tulu hindamiseks ja kasutama seda süsteemselt. Tegelikuses on indiviidide ratsionaalsus oluliselt piiratud, nende eelistused ei ole stabiilsed, nad ei võta arvesse ega hinda kõiki võimalikke alternatiive ega oska õigesti kalkuleerida tõenäosuseid. (Carroll 1986, 9-11)

Klassikalise karistuse mudeli kohaselt valitsuse meetmed vähendamaks maksudest kõrvale hoidmist on maksumäär, karistuse määr ja kontrollide läbiviimise sagedus. Maksumäär ei tohi olla liiga kõrge või siis peab koos maksumääraga tõstma ka karistuse määra, et maksudest kõrvale hoidmine ei tunduks tulusam, kui aus käitumine. Karistuse määr ja kontrollide läbiviimise sagedus peaksid vähendama indiviidide motivatsiooni hoida kõrvale maksude tasumisest, kuna vahele jäämisel ollakse halvemas olukorras, kui oldaks korrektse käitumise korral. Samas tuleb arvesse võtta, et indiviidid ei ole ratsionaalsed, neil puudub võime tõenäosuseid hinnata ning nad on oluliselt kuulekamad, kui võiks teoreetilise mudeli alusel eeldada. Põhjenduseks võib olla äärmiselt kõrge riskikartlikkus või heaolu vähenemine seoses ebaausa tegevusega, mis on üsna vähetõenäoline. Järgnevalt antakse ülevaate uuringutest, kus on käsitletud hirmu ja karistuse määra tegelikku mõju kuulekusele.

1.2.2. Hirm jääda vahele ja saada karistatud

Allingham ja Sandmo mudeli kohaselt otsustab indiviid tulusid varjata, kui see on talle kasulik. Kui maksude tasumisest kõrvale hoidmisel on võimalik saadav tulu suurem, hoiab suurem osa maksumaksja nende tasumisest kõrvale, kuid kui vahele jäämise tõenäosus ja karistuse määr on kõrgem, siis on tulu suurem korrektse käitumise korral, mistõttu suurem osa maksumaksja ei hoiata tasumisest kõrvale. OECD riikide hinnangul on kontrollimise ja vahele jäämise tõenäosus ning sanktsioonide rangus olulisteks maksekuulekust mõjutavateks teguriteks, seejuures kõige suuremat mõju omistatakse riskile jääda vahele (2010, 16).

Joonis 2. Riikide hinnang kontrollimise ja vahele jäämise tõenäosuse ning karistuste ranguse mõju osas maksumaksjatele

Allikas: (OECD 2010, 16)

OECD seisukohaga ühtivad ka mitmed uuringud. Karistuse määral ja kontrollimise tõenäosusel on maksekuulekusele oluline mõju (Blackwell 2007, 6, 16). Kui kontrollid toimuvad sagedamini, siis on vahele jäämise tõenäosus kõrgem, vahele jäämisel aga tekivad kulud, mistõttu on maksumaksjal sellisel juhul kasulik olla kuulekas (Fjeldstad, Semboja 2001, 2070). Kontrollimise tõenäosus mõjutab maksude tasumist, sest see tõstab maksekuulekate isikute teadlikkust sellest, et riik reageerib maksude mitte tasumisele. Karistuse määral on tema hinnangul aga väike mõju. (Cummings et al 2005, 5) Fischer et al 1992. aasta uuringust ilmnes, et ka vahele jäämise tõenäosuse tõstmisel on vaid väike positiivne mõju maksekuulekusele (OECD 2010, 15). Kontrollimise olulisust kinnitavad uuringud, mille kohaselt teatud maksumaksjad on vähem kuulekad, sest neil on selleks paremad võimalused.

Ettevõtetes, kus liigub rohkem sularaha, on kergem enda tulusid varjata, mistõttu nad ka seda teevad. Samaväärne on olukord füüsilisest isikust ettevõtjatega, kes deklareerivad enda igakuist sissetulekut ise ilma tööandja vahenduseta. (Kirchler 2007, 145, Lavoie 2008, 43, Fjeldstad, Samboja 2001, 2070)

Allingham ja Sandmo mudeli kohaselt peaks maksudest kõrvale hoidmist mõjutama maksumäär. Andreoni et al on välja toonud, et enamik uurimusi on kinnitanud kõrgete maksumäärade mõju maksudest kõrvale hoidmisele (1998, 839). Clotfelteri hinnangul on marginaalsel maksumääral ja maksujärgsel tulul positiivne ja oluline mõju maksudest kõrvale hoidmisele (1983, 371). Nimetatuga ei nõustu Feinstein, kelle hinnangul sissetulekul ei ole olulist seost maksudest kõrvale hoidmisele (1990, 276). Blackwelli uuring ei andnud selgeid tulemusi maksumäära mõju osas (2007, 6, 16). Seega selgeid järeldusi maksumäära mõjust maksudest kõrvalehoidmisele teha ei saa.

Eelpooltoodule tuginedes võib väita, et maksumaksjate kontrollimine ja karistamine on oluline vähendamaks motivatsiooni tulude varjamiseks, kuid seejuures on oluline silmas pidada, et need tegevused ei tohi ausat maksumaksjat heidutada ja koormata. Riigipoolne hirmutamise on kahe teraga mõök, mis ühelt poolt tugevdab kohustust maksta makse, kuid teisalt võib põhjustada ängistatud maksumaksjate vastuhakku liigsele regulatsioonile (Braithwaite 2009, 312). Samal seisukohal on Fjeldstad ja Semboja, kelle uuringust ilmnes, et ranged karistused suurendasid vastumeelsust maksude tasumise osas (2001, 2070).

Lederman ja Lavoie ei nõustu sellega, et sanktsioneerimine õhnestab maksumaksjate koostöövalmidust. Vääralt käituvate indiviidide sanktsioneerimine kinnitab teistele maksumaksjatele, et nad käituvad õigesti, mis suurendab usku riigi toimimisse ning tõstab nende motivatsiooni maksude tasumiseks (Lederman 2003, 1947, Lavoie 2008, 14, 16). Kontrollimise ja karistamise mõju peab olema piisavalt negatiivne, andmaks edasi sõnumit, et mittekuulekus on mitte aktsepteeritav, kuid mitte niivõrd negatiivne, et kahjustada maksude sissenõudmise võimekust (Braithwaite 2008, 392). Seega valitsus peab kasutama erineva kuulekusega sihtrühmade osas erinevat lähenemist (Torgler 2003c, 290).

Kontrollimisel ja karistamisel omab olulist rolli õigeaegne tegutsemine. Kui kontrollimine ja sanktsioneerimine leiab aset vahetult pärast esmase pettuse sooritamist, võib see mõjutada maksumaksjat edaspidi olema kuulekam (Torgler 2003, 185). Kuid kui pettust on toime pandud pikal perioodil, ei pruugi karistusel ja kontrollimisel olla olulist mõju. Mehhiko ja Suurbritannia maksuhaldurite uuringust ilmnes, et kui saadeti mittekuulekatele

maksumaksjatele kiri, milles selgitati nende karistamise võimalust, parandasid nad enda käitumist. Samas ilmnes, et osad maksumaksjad võivad nende karistamisel kaotuse kompenseerida uue pettusega. (OECD 2010 5, 6, 15-20)

Karistuse mudeli üks peamiseid kritiseerimise põhjuseid on see, et see ennustab oluliselt suuremat maksudest kõrvale hoidmist, kui on täheldatud tegelikus elus. Enamikus riikides läbib füüsiliste isikute maksudeklaratsioonidest kontrolli vaid 1% deklaratsioonidest. Karistust kohaldatakse harva ja see on enamasti väiksem võrreldes maksmata jäetud maksudega. Samas ka kõige vähem maksekuulekates riikides ei tõuse maksudest kõrvalehoidmine kunagi nii kõrgele, kui võiks ennustada majanduslikku analüüsi kasutades. (Torgler 2011, 3) Sama kinnitavad ka andmed Austraalia kohta, kus on tasumine üles ehitatud iseseisvale deklareerimisele ja kontrollimise tõenäosus on madal, kuid enamik maksumaksjaid on sellest olenemata kuulekad ja heausklikud (Braithwaite 2003, 31).

Ühe selgitus põhjendamatu näivale maksekuulekusele on indiviidide võimetus korrektselt hinnata vahele jäämise tõenäosust ja karistuste suurust, mida võidakse neile määrata. Seega ei mõjuta indiviide maksekuulekust auditeerimise tegelik tõenäosus, vaid nende arvamus selle osas. (Kirchler 2007, 110, 111) Kuuletumine on sellisel juhul mitteperfektselt käituva indiviidi optimaalne valik arvestades tema piiratud võimeid olukorra hindamiseks (Torgler 2003, 187). Lisaks võimetusle hinnata tõenäosust võib kuulekat käitumist põhjustada oskamatus maksudest kõrvale hoida (Elffers 2000, 187).

Allingham ja Sandmo mudelist ilmnes, et indiviidide maksekuulekust mõjutab ka nende riskikartlikkus. Just riskikartlikkus on see, mis vähendab indiviidi soovi käituda seadusevastaselt (Torgler 2006, 91). Lisaks riskikartlikkusele põhjustab indiviidi käitumise hälbimist ratsionaalsest ka vastumeelsus kaotusele (ing.k. *loss aversion*). Indiviidid tunnetavad potentsiaalset kaotust tugevamini kui potentsiaalset võitu (Reeson, Dunstall 2009, 5). Ka ootamatut maksukohustust pettuse avastamisel hinnatakse kui kaotust, mistõttu indiviidid on pigem riskikartlikud (OECD 2010, 15).

Indiviidide maksekuulekust olukorras, kus kuulekas olemine ei ole ratsionaalne, on püütud selgitada mänguteoorial põhinevate eksperimentidega, kuna see aitab lihtsustada maksekuulekuse keerukust (Torgler 2003c, 284). Selleks on näiteks läbi viidud mängud, kus mängijad saavad enda žetoone panustada ühiselt kasutatavale grupikontole. Ükski ratsionaalne indiviid grupi kontole panustada ei tohiks, sest maksumaksja dominantne strateegia on mitte maksta, seega vabatahtlikult ei tegutse ta indiviidid grupi huvides (Olson 1965, 2). Selline

käitumine toob talle kaasa suurema tulu olenemata sellest, mida teevad teised (Torgler 2003c, 285). Tegelikuses on vaid osa indiviide sellised, kes kunagi ei panusta (van Winden 2002, 4, 5). Eksperimendid on tõendanud, et mitmete inimeste panus sõltub eelnevast kogemusest selle osas, kui palju panustavad teised (Ostrom 2000, 140-141).

Lisaks sellistele maksumaksjatele, kes kunagi ei taha panustada ning neile, kes reguleerivad oma käitumist vastavalt grupi käitumisele, on ka selliseid maksumaksjaid, kes alati panustavad. Nad ei otsi viise, kuidas petta ja nende kuulekus eksisteerib olenemata karistustest ja kontrollimise tõenäosusest. (Frey 1999, 196) Võttes arvesse selliste indiviidide eksisteerimist tuleb nõustuda Baldryga, kes on selgitanud, et maksumaksjate otsus maksudest kõrvale hoidmise osas ei saa sõltuda vaid saadavast kasust, vaid ka moraalsest tõekspidamisest, millele vastu või millega koostöös tegutsemine mõjutab isiku kasulikkuse funktsiooni (1986, 333, 334). Neid moraalseid tõekspidamisi ehk sisemist motivatsiooni võib nimetada maksueetikaks ehk käitumisnormide kogumiks, mida maksumaksjad järgivad suhtes riigiga ja millel on oluline mõju maksekuulekusele. (Song, Yarbrough 1978, 444) Sisemist motivatsiooni võib nimetada ka maksumoraaliks (Torgler 2003c, 290).

Allingham ja Sandmo mudel on osaliselt kinnitust leidnud ka praktikas. Nii karistused kui ka kontrollimise tõenäosus mõjutavad maksumaksjate käitumist, kuid seda vaid osaliselt. Nimetatud meetmete rakendamisel tuleb olla ettevaatlik, et mitte vähendada kuulekate indiviidide motivatsiooni maksude tasumiseks. Sanktsioneerida tuleks vaid neid maksumaksjaid, kes on pannud toime rikkumise. Kui analüüsida maksekuulekust praktikas, siis ilmneb, et seda ei saa mõjutada vaid majanduslikud tegurid, vaid ka maksumoraal. Järgnevalt uuritakse maksumoraali olemust.

1.3. Maksumoraal

Suur osa uuringuid on käsitletud maksumoraali, kui musta kasti, arutlemata, millest see tekib ja kuidas seda säilitada. Põhjus on selles, et selle mõju on keeruline analüüsida (Feld, Frey 2002, 88, 89), sest seda on keerukas teistest maksekuulekust mõjutavatest teguritest isoleerida (Alm, Torgler 2005, 225). Kuid võttes arvesse seda, et majanduslikud tegurid ei suuda selgitada kõrget maksekuulekust, on üha enam uuringuid keskendunud maksumoraali mõjutavate tegurite välja selgitamisele.

Maksumoraal on sisemine motivatsioon maksude tasumiseks, mis on tingitud moraalsest kohustusest makse tasuda ja soovist panustada ühiskonda (Cummings et al 2005, 3). Uuringutest on ilmnenu, et maksumoraali ja maksekuulekuse vahel esineb märkimisväärne korrelatsioon, seega on maksumoraal oluline tegur mõjutamaks maksudest kõrvale hoidmist (Torgler 2007, 65, Torgler, 2011, 4).

Indiviidide käitumist mõjutavad suures osas sotsiaalsed normid. Sotsiaalne norm on tasakaalu signaliseeriv käitumine (ing.k. *equilibrium-signalling behaviour*) (nt käe surumine, lipsu kandmine, annetamine), mis saadab teisele ühiskonna liikmetele signaali ja kipub seetõttu korduma (Posner 2000, 1788). Sisuliselt on tegu tõekspidamisega, millist käitumist konkreetsetes ühiskonnas aktsepteeritakse ja millist mitte. Sotsiaalsed normid mõjutavad käitumist läbi sisemiste stiimulite: kui järgime reegleid, kipume end tundma vooruslikena, kui rikume neid, tunneme süütunnet (ing.k. *guilt*) ja häbi (ing.k. *shame*), mis on ebameeldiv. Käitumist mõjutavad ka välimised stiimulid. Kui meie käitumist peetakse sobivaks, siis naudime teiste heakskiitu, kuid kui käitume ebasobivalt, siis on meile osaks langev hukkamõist ebamugav. (Polinsky, Shavell 2006, 21, Andreoni et al 1998, 850, Grasmick, Bursik 1990, 840) Indiviidid ei soovi rikkuda ühiskonnas käibel olevaid norme, sest nende normide rikkumine tähendab hukkamõistu ja ühiskonnast väljaheitmist. Ühiskond on indiviidile hakkama saamiseks vajalik, mistõttu läheb talle korda, millist käitumist peetakse õigeks või valeks. (Wenzel, 2004, 562, Wenzel 2005, 18, Lavoie 2008, 27).

Sotsiaalne norm mõjutab maksumaksja käitumist vaid juhul, kui maksumaksja loeb selle normi enda tõekspidamiseks ehk sellest kujuneb välja tema personaalne norm (Wenzel 2004, 561), mis peegeldab tema väärtushinnanguid (Kirchler, 2007, 193). Personaalsed normid on indiviididesse tugevalt juurdunud ja neis välja arenenud pikaajalise sotsialiseerumise protsessis, kus indiviidid on ennast ühiskonna grupi liikmena identifitseerinud ja õppinud olema selle liikmed (OECD 2010, 20).

Maksumoraali võib käsitleda kui sotsiaalset normi, mille alusel tekib indiviidile personaalne norm. Nii kaua, kui indiviidid usuvad, et maksude tasumine on sotsiaalne norm ehk seda peetakse ühiskonnas õigeks käitumiseks, nad ka makse tasuvad (Alm et al 1999, 170). Mida tugevamalt maksumoraali sotsiaalse normina tunnetatakse, seda tugevamalt omavad süütunne ja häbi mõju käitumist korrigeerivate teguritena (Taylor 2001, 6). Ka empiirilisel on see seisukoht kinnitust leidnud. Maksudest kõrvalehoidmisest peletav tegur on pigem süütunne, kui hirm saada karistatud (Grasmick, Bursik 1990, 854). Juhul kui maksumaksjad deklareerivad

vähem tulusid võrreldes tegelikega, tunnevad nad süüd ja kui nende pettus avastatakse, tunnevad nad häbi (Erard, Feinstein 1994, 17). Süütunne mõjutab kuulekust ka siis, kui maksukuritegu ei avastata (Lavoie 2008, 26). Normidel on positiivne mõju maksude deklareerimisele (Wenzeli 2004, 561-563)

Personaalsete normide tekkimisel on oluline, kuidas käituvad teised ühiskonna liikmed. Indiviidid tahavad käituda nii, nagu näevad teisi käitumas, ehk siis nähes, et keegi jälgib normi, motiveerib see mitte sellest käitumisest hälbima ka siis, kui käitumisega ei nõustuta (OECD 2010, 20). Sellest tingituna võib aga ka tekkida olukord, kus maksupetturi käitumisest tingituna võib aus maksumaksja kaaluda hoopis maksude tasumisest kõrvale hoidmist. Nimelt inimesed usuvad, et maailm on aus, kuid kui nad tunnevad, et teatud sündmus on ebaaus, tulevad nad selle teadmisega toime läbi ohvrile kahju kompenseerimise (Davis et al 2003, 42).

Kuigi indiviidid tunnetavad psühholoogilist kulu normide rikkumisel olenemata sellest, kas teised avastavad nende teo või mitte, kuid juhul, kui teadaolevalt kõrge moraaliga indiviid rikub seadust, võib ka nende käitumine muutuda. Seda kinnitas Kaplan ja Reckers 1985. aasta uurimus, mille kohaselt indiviidid hoiduvad maksude tasumisest kõrvale, kui nad näevad, et maksumaksjad, kellel on kõrge maksumoraal, seda teevad (Davis et al 2003, 42). Sellel efektil on veel suurem mõju, kui indiviid arvab, et talle lähedased inimesed maksusid ei tasu (Hasseldine et al 1994, 90). Teiste indiviidide käitumist maksude tasumise korrektsuse osas hindavad indiviidid neile teada oleva info, statistika, gruppide võrdluse ja meedias toodud info alusel (Erard, Feinstein 1994b, 17).

Personaalsete normide kinnistumisel on oluline maksumaksja suhestumine ühiskonnaga, kelle heaks ta peab maksusid tasuma. Kui indiviid tunnetab ühtekuuluvust grupiga, siis aktsepteerib ta grupi poolt heaks kiidetud sotsiaalseid norme (Wenzel 2005, 19). Seega indiviidide maksekuulekuse tagamiseks on oluline nende sulandumine ühiskonda. Normide aktsepteerimisel on indiviidi jaoks oluline see, kas temast peetakse lugu, milline on tema maine, kas temaga tehakse koostööd ning milline on tema ligipääs ressurssidele ja võimule. Kui grupil on mõju indiviidile vajalikele ressurssidele, on ta motiveeritud normid omaks võtma. (Wenzel 2004, 561-564)

Maksutuludesse panustamisel on oluline ka see, kuivõrd on panustame kasulik. Gruppide liikmed tegutsevad ühiselt grupi eesmärgi nimel, kui liikmed saavad sellest kasu (Ostrom 2000, 137), mis muudab indiviidi jaoks grupi huvides toimetamise ratsionaalseks valikuks (Olson 1965, 1). Indiviidid on tegelikkuses valmis panustama ühiselt kasutatavatesse

hüvedesse veelgi enam, kui seda eeldaks ratsionaalselt indiviidilt. Lisaks saadavale tulule motiveerivad indiviide emotsioonid, enda tunnetus grupis ja teadmine, et nende käitumine on aktsepteeritav. Mida lähedasemad grupi liikmed on, seda suurem on tõenäosus, et kollektiivne tegutsemine õnnestub, sest sellisel juhul läheb liikmetele grupi heaolu enam korda. (van Widen 2002, 2-4, 12, Ockenfels, Weimann 1999, 285) Inimesed, kellel on tugevam ühtsustunne teiste kodanikega, on 2% enam nõus väitega, et valitsus on alati õigustatud makse sisse nõudma (D'Arcy 2011, 6, 14).

Just maksumoraal on see tegur, mis põhjustab teoreetilise mudeliga võrreldes oluliselt kõrgema maksekuulekuse taseme. Maksumoraali võib käsitleda kui sotsiaalset normi, mille juurdumine võtab kaua aega ning mille alusel kujunevad välja indiviide personaalsed normid, mis mõjutavad nende käitumist ühiskonnas. Olgugi, et suur osa maksumaksjatest peab ennast moraalseteks makse maksvateks kodanikeks (Braithwaite 2006, 9), ei saa siiski nõustuda, et riikide maksutulude laekumised oleksid piisavad, et tagada enda kodanikele soovitud koguses ja kvaliteediga avalikke hüvesid. Seega, leidmaks vastust sellele, kuidas suurendada maksutulude laekumist, on järgnevalt lähemalt uuritud maksumoraali mõjutavaid tegureid.

1.4. Riigivalitsemise mõju

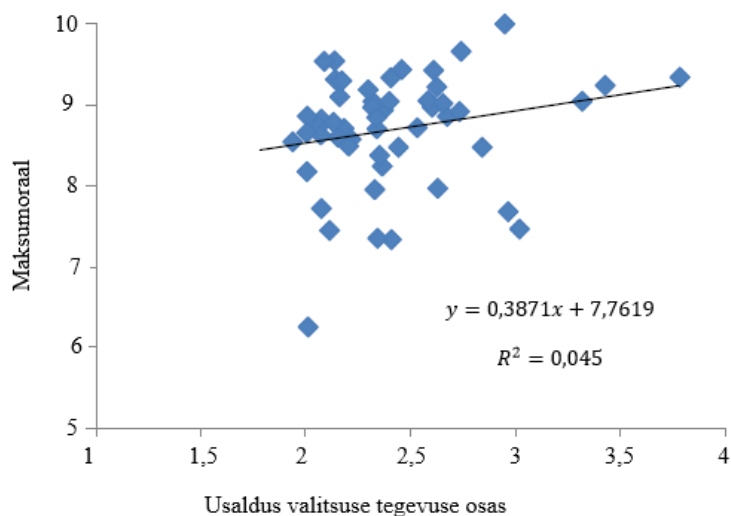
Maksumaksja käitumist mõjutavad riigi tegevused, poliitika ja ametnikud. Üks kuulsamaid näiteid sellest, kuidas valituse tegevus võib ärgitada mittekuulekusele on 1837. aastal toimunud intsident, kus USA kirjanik ja filosoof Henry David Thoreau keeldus maksude tasumisest föderaalvalitsusele protestina selle soovimatusele võidelda aktiivsemalt orjandusega, mistõttu ta veetis öö vanglas (Erard, Feinstein 1994b, 18). Poliitilistel institutsioonidel on tugev mõju maksumoraalile. Maksumoraali mõjutavad nii poliitiline stabiilsus, vägivalda puudumine, riigi valitsemise tõhusus, õigusloome kvaliteet, seaduslikkus ja korrupsiooni ohjamine (Frey, Torgler 2007, 24). Käesolevas töös on keskendutud vaid järgmiste tegurite mõju hindamisele: usaldus valitsuse tegevuse osas (sh ametnike korrumppeeritus), maksumaksjate kohtlemine, rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega (sh rahulolu demokraatliku riigikorraga, tulude õiglane kogumine ja jagamine).

1.4.1. Usaldus valitsuse tegevuse osas

Käesoleva töö peatükis 1.1. on selgitatud, et suhet maksumaksjate ja valitsuse vahel võib näha kui psühholoogilist kokkulepet. Selline kokkulepe saab tekkida vaid usalduslikus keskkonnas ja toob omakorda kaasa veelgi positiivsema õhkkonna. Usaldus on korrelatsioonis sooviga kuuletuda ehk siis kui käitumist reguleerivad institutsioonid tunduvad inimestele usaldusväärsed, usaldavad inimesed nende käitumise motiive ja alistuvad otsustele vabatahtlikult (OECD 2010, 29). Seega usaldus avaliku sektori ja selle teenistujate osas suurendab maksumaksjate soovi kuuletuda, ehk ollakse veelgi positiivsemalt meelestatud maksude tasumise osas (Torgler 2003, 196). Seega just avaliku sektori asutuste kvaliteet on võti suurendamiseks maksekuulekust ja maksumoraali (Daude et al 2012, 26, 27).

Empiirilised uuringud on kinnitanud valitsuse usaldamise ja maksumoraali seost (Alm, Torgler 2005, 237, Torgler 2003, 291). Torgler uuris maksumoraali ja valitsuse usaldamise suhet 17 riigi osas aastatel 1989 kuni 1993. Ilmnes, et mida suurem on usaldus riigi õigussüsteemi, seda enam aktsepteeritakse valitsuse otsuseid ja tekib ajend järgida reegleid. Kui tõuseb usaldus, siis koos sellega ka inimeste arv, kes leiavad, et maksudest kõrvale hoidmine ei ole kunagi õigustatud. Seega usaldus on oluline mehhanism tõstmaks maksumoraali. (Torgler 2003, 198, 301)

Torgler ja Murphy uurisid tegureid, mis mõjutasid Austraalias elavate isikute maksumoraali 20 aasta jooksul. Ilmnes, et inividid, kes usaldasid valitsust, olid suurema tõenäosusega kuulekad. Usalduse tõus ühe ühiku võrra tõstis nende vastanute hulka, kelle hinnangul maksudest kõrvale hoidmine ei ole õigustatud enam kui 6 protsendipunkti võrra. Seega usalduse ja maksumoraali vahel on tugev seos. (2004, 10, 14) Ka Kucher and Götte 1998. aasta uuring kinnitas nimetatud seisukohta. Uuringus hinnati Šveitsis vabatahtlikult esitatud tuludeklaratsioonide arvu koosmõjus nõusoleku määraga, mida kodanikud on andnud valitsuse poolt hääletamisele pandud küsimuste osas. Ilmnes, et usaldus tõstab olulisel määral deklaratsioonide esitamise hulka. (Torgler 2003c, 294) Ka Daude et al uuringust ilmnes positiivne korrelatsioon maksumoraali ja valitsuse usaldamise vahel, kuigi seos ei ole väga tugev (vt joonis 3). Suurema usalduse puhul suurema maksumoraali ilmnemist võib seostada sellega, et kui usaldatakse valitsust, siis usaldatakse tema tegutsemist riigi tulude osas, mistõttu ollakse rohkem valmis makse maksma. (Daude et al 2012, 18)

Joonis 3. Korrelatsioon maksumoraali ja valitsuse usaldamise vahel

Allikas: (Daude et al 2012, 18)

Maksekuulekuse osas on oluline avaliku sektori ametnike korrumppeeritus. Mida enam korrumppeerunuks ametnikke peetakse, seda väiksem on maksumaksja soov olla kuulekas ja sellega õigustatakse maksude tasumisest kõrvale hoidmist (Daude et al 2012, 33). Korrupsiooni olemasolu tekitab maksumaksjates tunde, et neid on petetud, sest nende poolt makstud makse ei kasutata nende soovide kohaselt ja ei hinnata nende sisemist motivatsiooni olla kuulekas (Torgler 2006, 95). Samas D'Arcy poolt läbi viidud regressioonanalüüsist olulist suhet korrupsiooni ja maksekuulekuse vahel ei ilmnenud. Kuigi suur osas inimestest tunnetas, et mõned maksuhalduri ametnikud on korrumppeerunud, ei mõjutanud see nende hinnangut riigi õiguse osas makse koguda. (2011, 14)

Kui riigil on soov kasvatada maksekuulekust, on oluline suurendada kodanike usaldust riigi osas. Selleks peaks valitsus tagama hästi funktsioneerivad riigiasutused ja hea keskkonna nii sotsiaalsele kui ka majanduslikule kapitalile (Alm, Torgler 2005, 244). Üheks olulisimaks avaliku sektori asutuseks, millega kodanikud kokku puutuvad ja mis kujundab nende maksumoraali, on maksuhaldur. Järgnevalt uuritakse, kuidas maksuhalduri poolne indiviidide kohtlemine mõjutab nende maksumoraali.

1.4.2. Maksumaksjate kohtlemine

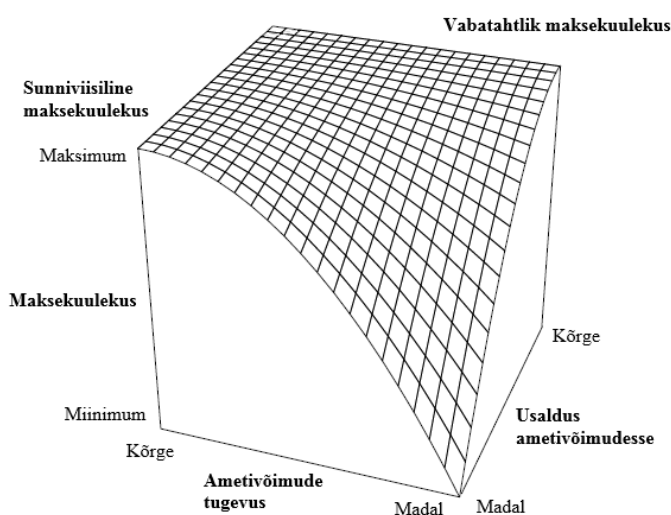
Esimesed hinnangud maksuhalduri käitumise mõjust maksumoraalile pärinevad Strümpeli 1969. aasta uuringust, kus uuriti erinevate riikide maksusüsteeme ja nende kodanike maksumoraali. Ilmnes, et Saksamaal rakendatud jõulised sunnimeetmed maksuvõlgade sissenõudmiseks mõjusid negatiivselt maksumoraalile võrreldes Inglismaaga, kus koheldi maksumaksjaid suurema austusega ning viidi läbi vähem kontrollid. Seega käitudes maksumaksjaga manitsevalt, mitte karistavalt, aitab see rajada maksumoraali ja vähendada sissenõudmiseks tehtavaid kulusid. (Torgler 2003b, 16-17)

Maksuhalduri tegutsemine maksutulu kokku kogumisel võib olla ülioluline maksekuulekust mõjutav tegur (Lavoie 2008, 18, 21). Teatud tegevused võivad kaasa tuua vastumeelsuse maksustamise osas, ehk siis, oluline on see, kuidas maksuseaduseid rakendatakse (Fjeldstad, Semboja 2001, 2070). Kuigi karistamine on olnud pikka aega kõige domineerivam strateegia maksutulu tagamiseks, siis tegelikkuses on maksude tasumine ikkagi pigem vabatahtlik tegevus, mida ei saa mõjutada karistamisega (Frey 2003, 385, 386). Seda kinnitab ka Cummings et al uuring, kus võrreldi karistuste suuruse mõju maksekuulekusele Botswanas ja Lõuna-Aafrika Vabariigis. Ilmnes, et kuigi Lõuna-Aafrika Vabariigis on oluliselt karmimad karistused, on maksumoraal kõrgem Botswanas tingituna kvaliteetsemates valitsusorganitest. (2005, 5, 14)

Maksumaksja jaoks ei ole tema kontrollimisel niivõrd oluline see, mis on kontrollimise tulem, vaid et kontrollimise protseduurid oleksid korrektsed, läbipaistvad ja arusaadavad. Maksumaksja ootus on, et temasse suhtutakse kui partnerisse - õiglaselt, austuse ja empaatiaga. Korrektne protseduur, kus maksuhaldur ei pea maksumaksjat koheselt ebaausaks, peab olema olulisem, kui kontrollimise tulemusena määratav karistus. Kui eeldatakse ebaausust, kuigi seda ei ole tõendatud, siis kallutab see ausad maksumaksjad mittekuulekusele. (OECD 2010, 16-20, Lavoie 2008, 23, Torgler 2003, 197, Torgler, Murphy 2004, 199, Kirchler 2007, 191)

Maksuhalduri ülesanne on tagada, et ära makstavat osa ei tajutaks kui kaotatud kasu ja vähendada ebaeeldivust maksude tasumisel (Kirchler 2007, 191). Selle tagamiseks peab maksuhaldur suhtuma maksumaksjasse lugupidavalt, sest see suurendab maksumaksja soovi täita oma kodanikukohustust ning tema maksumoraal tõuseb (Alm et al 2004, 170, Feld, Frey 2007, 106). Kui aga maksumaksjasse suhtutakse lugupidamatult, siis see vähendab tema sisemist motivatsiooni käituda ausalt ja maksumoraal võib langeda (Feld, Frey 2007, 107).

Joonisel 4 on piltlikustatud vabatahtliku maksekuulekuse sõltuvust ametivõimude tugevusest ja usaldusest, mida tuntakse ametivõimude vastu. Kui usaldus riigi institutsioonide osas on madal ja ametivõimud on nõrgad, on maksekuulekus madal ja maksumaksjad otsivad viise maksudest kõrvale hoidmiseks. Kui ametivõimud tugevnevad, kuid usalduse tase jääb madalaks, siis kuulekus tõuseb vaid läbi kontrollide arvu suurendamise, mis on suuri investeeringuid nõudev. Kui aga tõsta usaldust, siis see toob kaasa vabatahtliku maksekuulekuse kasvu. Seega kui võimu tugevus on viidud maksimumini, ei ole usaldus oluline, kui aga usaldus on viidud maksimumini, ei ole vajalik jõu kasutamine. Mõlemal juhul tagatakse maksude laekumine. (Kirchler et al 2008, 213)

Joonis 4. Maksekuulekuse sõltuvus ametivõimude tugevusest ja nende usaldusväarsusest
Allikas: (Kirchler et al 2008, 212)

Küsitav on võimu tugevuse viimise maksimumini, sest tegelikkuses on sissenõudmine mitteperfektne, ehk maksupetturid leiavad alati viise maksudest kõrvale hoidmiseks (Torgler 2003, 197). Võttes arvesse kontrollide kulukust ja võimatust kõiki maksumaksjaid kontrollida ning tagada nende poolne korrektne tasumine, tuleb leida alternatiivseid võimalusi kuulekuse tagamiseks. Lisaks võivad kontrollimised ja karistused maksumaksjaid negatiivselt meelestada ja tekitada soovi maksudest kõrvale hoida, lootuses, et nende teguviisi ei avastata. Kui aga maksumaksjasse suhtutakse austusega, siis tunnevad nad, et nende poolt tasutavad maksud on õiglane panus ühiskonnale. Seega mõistlik võimu kasutamine aitab kaasa usalduse suurendamisele. (Kirchler et al 2008, 220)

Vaenulikus maksukeskkonnas töötavad maksuhaldur ja maksumaksjad üksteise vastu, lõhe kodanike ja riigi vahel on suur ning makse tasutakse vaid ratsionaalsetel kaalutlustel. Sünergilises keskkonnas aga teevad osapooled koostööd (Kirchler et al 2008, 211) ja on tagatud efektiivne maksurežiimi toimimine (Braithwaite 2008, 390), sest maksumaksjad kaaluvad väiksema tõenäosusega maksudest kõrvale hoidmist (Kirchler et al 2008, 191).

Ka empiirilised uuringud on kinnitanud maksuhalduri suhtumise mõju indiviidide maksumoraalile. Torgler ja Murphy uuringust ilmnas, et aastatel 1981 kuni 1995 on oluliselt suurenenud Austraalia maksumaksjate maksekuulekus. Põhjuseks on see, et selle asemel, et fokusseerida võlgade sissenõudmisele, riskide juhtimisele või seaduste kohaldamise suvalisusele, keskendus Austraalia maksuhaldur teenusele, klientidele, kvaliteedile, läbipaistvusele ja protsessi parendamisele. Suurendatud on seeläbi omavahelist koostööd ja maksumaksjate usaldust. Maksumaksjad tunnetavad nüüd, et nende vajadusi võetakse otsustusprotsessis arvesse. Nimelt kui 1981. aastal pidas vaid 48% vastanutest maksudest kõrvale hoidmist mitteõigustatuks (OECD keskmine 56%) ja 34% alati õigustatuks, siis 1995. aastal pidas maksudest kõrvale hoidmist mitteõigustatuks 62% vastanutest (OECD keskmine 60%) ja vaid 17% vastanutest pidas seda alati õigustatuks. Võrreldes OECD riikide keskmisega tõusis maksumoraal Austraalias märkimisväärselt. Osades OECD riikides oli maksumoraal sellel perioodil isegi vähenenud. (2004, 5, 17, 19, 20, 22)

Enamik maksuhaldureid on energiat kulutanud muutmaks maksudest kõrvale hoidmise keeruliseks, kuid liiga vähe on panustatud sellele, et kuulekas olla oleks lihtne. Näiteks aitavad maksekuulekust suurendada hästitöötavad maksutagastuse süsteemid. Kuulekusele aitab kaasa see, kui maksuhaldur maksumaksjaga suhtlemisel kasutab lihtsat keelt ja vorme, kuid samas järgib seda, et kogu tegevusest kõlaks läbi ootus kuulekusele (meedia kampaaniad, kirjad, info kodulehel, otsekontakt). (OECD 2010, 11, 22) Üks võimalus oleks kasutada kuulekusele üles kutsumisel neid inimesi, keda austatakse, kuna inimestel on nende osas kokkukuuluvustunne ehk soov samamoodi käituda (Smith, Stalans 1991, 37).

Võimalik meede kuulekuse tagamiseks on positiivse tasu rakendamine ausa käitumise eest (Smith ja Stalans 1991, 47, 48). Positiivset tasu tuleks rakendada korrektse deklareerimise eest, see peaks tunnustama maksumaksja ponnistusi ja teenima tema huve. Maksumoraali tugevdamisele võiks aidata kaasa headele maksumaksjatele paremate ja odavamate avalikke teenuste pakkumine. (Feld, Frey 2007, 110) Võimalik lahendus ausa maksumaksja

premeerimiseks oleks õhtusöök nendele, kes on palunud ennast kontrollida ja kelle kontrollimisel ei avastata eksimusi (Lavoie 2008, 41, 48, 52)

Maksuhalduri lugupidav suhtumine ja kohustuste täitmise lihtsustamine on väga oluline, kuid seejuures peab alles jääma võimalus sanktsioneerimiseks, mida rakendada mittekuulekuse korral (Kirchler et al 2008, 220), sest vastasel juhul võib maksudest kõrvale hoidjate arv suurened (Torgler 2003, 196). Karistuste eesmärk on aidata luua ja toetada sotsiaalseid norme. Sellega antakse edasi sõnum, et ühiskond ei kiida heaks mittekuulekat käitumist (OECD 2010, 5-6) ja seeläbi mõjutatakse kuulekusele neid indiviide, kellel ei ole kuulekus personaalse normina talletunud. (Wenzel, 2004, 561-563, Polinsky, Shavell 2006, 22).

Sanktsioonide olemasolu tuleb maksumaksjatele teadvustada, kuid maksupettustest tuleb pigem rääkida kui hälbivast nähtusest. Maksumaksjate teavitamisel tuleks enam keskenduda kõrgele maksekuulekuse tasemele, kinnistamaks maksumaksjates eeldust, et enamus inimesi täidab oma maksukohustust korrektselt (Lavoie 2008, 39). On oluline, et maksumaksjad ei tunnetaks, et maksudest kõrvale hoidmine on laialt levinud. Maksuhaldur peaks pöörama pigem inimeste tähelepanu sellele, milliseid heategusid maksutuluga teha saab (nt nõrkade, haigete abistamine, hariduse pakkumine). Meedias ei tohiks liiga palju keskenduda negatiivsetele juhtumitele, et maksumaksjal oleks selge arusaam, et kuulekas olemine on oluliselt laiemalt levinud kui petturlus. (OECD 2010, 23)

Kui maksumaksja on teadlik, et mittemaksjaid sanktsioneeritakse, aitab see vähendada nende ebakindlust selle osas, et teised maksumaksjad ei panusta avalikesse kaupadesse (Torgler 2003, 188). Kellelegi ei meeldi makse tasuda, mistõttu ausad maksumaksjad tahavad saada kindlustunnet, et neid ei kasutata ära ebaausate maksumaksjate poolt, ehk siis karistuse olemasolu vähendab nende motivatsiooni maksudest kõrvale hoida, kuna nad teavad, et ka teised seda teha ei saa (Feld, Frey 2007, 105, 109). Seega inimesed on valmis olema maksukuulekad ja enda kaasmaalasi usaldama, kui neil on kindlus, et riik on valmis sekkuma juhul, kui kodanikud ei käitu ootuspäraselt. Kodanikud on valmis makse tasuma, kui nad tunnevad, et riik käitub nende ja kaaskodanikega ausalt ja võrdselt. Võrdne kohtlemine maksuvõlgade sissenõudmisel aitab suurendada indiviidide motivatsiooni. Kui indiviidid usuvad, et maksuvõlgade sissenõudmist rakendatakse kõigi maksumaksjate osas võrdselt, tõstab see nõusolekut makse tasuda 6% võrra. (D'Arcy 2011, 7, 8, 14)

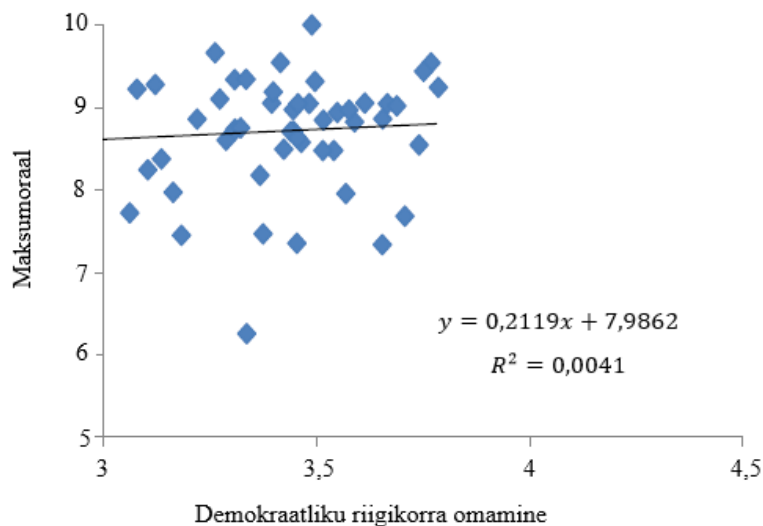
1.4.3. Rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega

Esimese riigiga rahuolu mõjutava tegurina võib nimetada kodanikuuhkust. Torgleri uuringust ilmnes, et kui tõusis kodanikuuhkus ühe protsendipunkti võrra, tõusis kõrgema maksumoraaliga inimeste hulk 8% võrra (2003c, 297). Ka erinevates Euroopa riikides on kodanikuuhkusel konstantne ja positiivne mõju maksumoraalile (Torgler, Schneider 2004, 26). Kodanikuuhkus mõjutab maksumoraali tingituna sellest, et inimesed, kes on uhked olles konkreetse riigi kodanikud, on ka sellele riigile lojaalsed, mistõttu on nad enam valmis makse tasuma, et riigi tegevust toetada. (Torgler 2003, 303) Kodanikuuhkuse seost maksude tasumisega võib ka võrrelda hääletamisega. Nimelt pole ka hääletamine, võttes arvesse kulusid ja ühe hääle tühisust, ratsionaalne tegu, kuid kuna hääletaja tunneb, et on täitnud enda kodanikukohust, siis annab see talle lisatulu, mistõttu tegelikkuses osaleb hääletustel üle 50% hääleõiguslikest kodanikest (van Winden 2002, 1). Siirdeühiskonna madalama maksumoraali põhjuseks on madal kodanikuuhkus, mistõttu makse tunnetatakse pigem eesmärkide saavutamise piiranguna (Torgler 2003, 303).

Teine riigiga rahulolu mõjutav tegur on riigikord ehk siis kuivõrd suudab demokraatlik riigikord rahuldada kodanike nõudmisi ja vajadusi. Demokraatiaga rahulolu ja maksumoraali vahel on positiivne korrelatsioon, ehk rahuolu demokraatiaga tagab kõrgema maksumoraali (Daude et al 2012, 31, vt joonis 5). D'Arcy uuringust ilmnes, et demokraatiaga rahulolu tõstab nõusolekut maksude tasumiseks 3,6% võrra (2011, 14). Kõrge rahuolu demokraatiaga suurendab kodanike arvu, kelle hinnangul head kodanikud maksavad makse ja vähendab nende arvu, kelle hinnangul maksud on liiga kõrged (Daude, Melguizo 2010, 22). Veelgi tugevamat mõju omab otsene demokraatia (Torgler 2003, 286). Otsese demokraatia tugevat mõju maksumoraalile on täheldatud näiteks Šveitsis (Torgler, Schneider 2004, 26). Demokraatlikus ühiskonnas elavad inimesed omavad suuremat usku valitsusesse ja demokraatia toimimisesse (Daude et al 2012, 18). Nimelt nad saavad enam kaasa rääkida nende tegevust reguleerivate seaduste loomisel, seega on nad ka valmis meelsamini neile kuuletuma (Lavoie 2008, 18, 21).

Demokraatia pooldamisel on samuti märkimisväärselt kõrge positiivne mõju maksumoraalile. Tõus ühe ühiku võrra demokraatia pooldamise skaalal suurendab inimeste hulka, kellel on kõrge maksumoraal kolme protsendipunkti võrra. (Torgler 2003, 305, Torgler 2006, 151) Seejuures maksude tasumisest keeldumine on märk riigikorra vastasusele. Näiteks diktaatorliku või autoritaarse riigikorraga riikide puhul näitavad indiviidid enda vastumeelsust riigikorrale makse mitte tasudes. Kui näiteks maksutulu kogutakse diktaatorliku režiimi

sõjamasinatele võib maksudest kõrvale hoidmine olla õigustatud ja on indiviidide moraalne kohustus mitte makse maksta. (Alm, Torgler 2005, 230)

Joonis 5. Maksumoraali ja demokraatliku riigikorra seos

Allikas: (Daude et al 2012, 18)

Kolmas oluline tegur, mis mõjutab rahulolu, on arusaadav ja õiglane maksusüsteem. Arusaadav maksusüsteem koosneb üheselt mõistetavatest seadustest, mille täitmine on tehtud võimalikult lihtsaks. Mida paremini maksumaksja seaduseid mõistab, seda enam on ta motiveeritud tasuma makse (Kirchler 2007, 19). Juhul, kui maksumaksjaid saavad aru menetlusnormidest maksude kogumisel, usaldavad nad riiki enam ning on vähem vastu maksude tasumisele (Murphy 2004, 200).

Maksusüsteem peab olema õiglane nii tulude kogumisel kui ka jagamisel (OECD 010, 29). Järgnevalt keskendume õiglusele tulude kogumisel. Inimesed hindavad enda maksukoormuse õiglust tuginedes sellele, kas nende meelest valitsus pakub neile õiglast ja mõistlikku maksupoliitikat (Kinsey et al 1991, 865). Õiglane maksusüsteem jaotab maksukoormuse võrdselt erinevate gruppide vahel (vaesed, rikkad, vanad, noored) (Erard, Feinstein 1994b, 17, Lavoie 2008, 21). Kui maksumaksja usub, et maksuseadused on õiglased, siis isegi, kui need ei ole kooskõlas tema personaalsete eelistustega, indiviidide maksekuulekus suureneb (Lavoie 2008, 18, 21). Maksukoormuse võrdse jaotamise olulisust kinnitas Spicer ja Becker poolt läbi viidud eksperiment, kus ilmes, et kõige enam hoidsid maksude tasumisest kõrvale need indiviidid, kellele öeldi, et nende maksumäär on kõrgem, kui keskmine

maksumäär ja kõige vähem hoidsid kõrvale need, kellele öeldi, et nende maksumäär on keskmisest madalam (1980, 173).

Kinsey et al uurisid inimeste hinnanguid riikliku tulumaksukoormuse osas. Ilmnes, et inimeste arusaam selle osas, kas maksukoormus on õiglaselt jaotunud, oli väga erinev. Need iniviidid, kes tajusid, et maksukoormus on liiga kõrge, ei tajunud ebavõrdsust erinevate maksumaksjate maksustamisel. Iniviidid, kes tajusid valitsuse eesmärke paremini, tajusid väiksema tõenäosusega ebavõrdsust kõrgema ja madalama sissetulekuga maksumaksjate maksustamisel. Need iniviidid, kelle hinnangul on progressiivne maksustamine õiglane, on oluliselt väiksema tõenäosusega seisukohal, et valitsuse poolt kehtestatud maksukoormus on liiga kõrge. (1991, 855-857) Kui iniviidid tunnetavad, et nende jaoks on maksukoormus liiga kõrge, püüavad nad ennast abistada maksudest kõrvale hoidmisega (Lavoie 2008, 18). Seega iga riik peab välja selgitama, millist maksusüsteemi peavad selle kodanikud kõige õiglasemaks ning seda võrdselt kohaldama seejuures selgitustööd tehes.

Riik peab olema õiglane maksude jaotamisel. Kui kodanikud näevad, et tasutud maksude eest pakutakse soovitud avalikke hüvesid, siis tunnevad nad riigiga suuremat ühtekuuluvust ja kasvab soov makse maksta (Alm, Torgler 2005, 244). Oluline on, et hüvede jaotamine oleks võrdne, sest mida võrdsem on tööjõuturult saadavate tulude jaotus, seda enam pooldab nõ keskmise hääletaja tulude ümber jaotamist (Downs 1957, 137). Kui kodanikud veenduvad, et riik kasutab kogutud tulusid vastutustundlikult, suureneb usk vahetuskauba toimimisse ning seeläbi panustatakse sotsiaalse normi tekkimisele, mis kohustab makse tasuma. (Cummings et al 2005, 3) Juhul, kui kodanikud ei ole rahul avalike teenustega, ei soovi nad nende eest maksta (Daude et al 2012, 33, D'Arcy 2011, 5,6). Rahul ei olda, kui ilmneb, et pakutud hüvede väärtus pole võrdne nendeks tehtud kulutustega ehk siis kodanike poolt tasutud maksudega (Lavoie 2008, 18, 21). Sellisel juhul tunnetavad kodanikud, et fiskaalne vahetusmehhanism ei ole kasulik, mis tekitab nendes pettumust, kes on enda maksud korrektselt tasunud (Cummings et al 2005, 7, 11). Mida enam kodanike ootused erinevad tegelikult pakutavatest hüvedest hulga, taseme ja kvaliteedi poolest, seda kõrgem on maksudest kõrvale hoidmise tase (Lavoie 2008, 19).

Ka empiirilised uuringud on tõendanud avalike hüvede olulist mõju maksumoraalile. Tingituna sellest, et arenguriikides elavad iniviidid ei usu, et nende poolt tasutud makse kasutatakse mõistlikult, on nad vähem motiveeritud makse tasuma. Olulisimateks avalikeks teenusteks on tervishoid ja haridus. Rahulolu tervishoiu ja haridusega tugevdab põhimõtet, et

head kodanikud peavad maksma makse ning seeläbi väheneb nende indiviidide hulk majanduses, kes arvavad, et maksud on liiga kõrged ning kes õigustavad maksudest kõrvale hoidmist. (Daude, Melguizo 2010, 5, 22)

D'Arcy uuring kinnitab vahetuskauba teooriat. Riik peab kodanikele näitama, et tegeleb nende vajadustega ja ka teenuseid parendama ehk siis lisaks ligipääsetavusele on oluline teenuste kvaliteet. Uuringus osalejad, kes leidsid, et tervishoiuteenusele on kerge liigi pääseda, nõustusid 1,7% suurema tõenäosusega väitega, et riigil on õigus koguda makse. Hariduse puhul oli see näitaja 1,2%. Uuringus osalejad, kes leidsid, et valitsus saab tervishoiuteenuse pakkumisega hakkama hästi või väga hästi, olid 3,1% suurema tõenäosusega nõus sellega, et riigil on õigus makse koguda. Hariduse puhul oli see näitaja 1,7%. Iga probleem tervishoiuteenusega vähendas nõusolekut 0,6% võrra. Haridus on vähem tähtis ilmselt selle tõttu, et tervishoiuteenus puudutab pea kõiki maksumaksjaid, kuid haridusteenus üldjuhul vaid neid, kellel on lapsed. (2011, 13, 17) Daude et al uuring kinnitas samuti avalike kaupade kvaliteedi olulisust. Korralikud maksumaksjad soovivad saada tasutud maksude eest vastu kvaliteetset teenust ja kodanikud on valmis suurema hulga avalike hüvede saamiseks tasuma suurema hulga oma tulust maksudeks. (2012, 17, 28-30)

Riigivalitsemisel on väga oluline mõju maksumoraalile. Maksumaksjate ja riigi vaheline suhe on kui psühholoogiline kokkulepe, mis saab välja areneda ja eksisteerida vaid positiivses õhkkonnas. Usaldus aga on korrelatsioonis kuuletumisega. Kodanikud soovivad olla kuulekad, kui nad tunnevad, et võivad enda partnerit, riiki, usaldada, saavad riigi üle uhked olla, otsustamisel kaasa rääkida ning riik on nõustaja, mitte karistaja ega parastaja, kes tagab, et parasid kodanikud saaksid karistada ning kohtleb kõiki oma kodanikke võrdselt nii tulude kogumisel kui ka avalike hüvede pakkumisel.

1.5. Sotsiaaldemograafilised tegurid

Lisaks riigi poolt otseselt mõjutavatele teguritele, eksisteerivad veel ka sotsiaalsed ja demograafilised tegurid, mis mõjutavad maksude tasumise tava kui sotsiaalse normi tekkimist (Lavoie 2008, 2). Lisaks indiviidide tõekspidamistele, omavad just indiviidide karakteristikud nt vanus, sugu, religioon, haridus olulist mõju maksumoraalile (Daude et al 2012, 21). Empiirilistest uuringutest on ilmnenu, et indiviidide karakteristikud mõjutavad maksumoraali märkimisväärselt kõikides regioonides (Torgler 2004, 23). Järgnevalt uuritakse käesolevas töös

järgmiste karakteristikute mõju maksumoraalile – kultuur, vanus, perekonnaseis, sugu, haridus, hõive staatus, majanduslik olukord, religioon.

Kui võrrelda maksekuulekust erinevates riikides, ilmnevad olulised erinevused (Andreoni et al 1998, 822). Seda kinnitas ka Heinrich et al uurimus, mille kohaselt indiviidide eelistusi ja eeldusi mõjutavad lisaks institutsioonidele just kultuurilised õigluse normid (2001, 77). Kultuuriliste erinevuste mõju maksumoraalile kinnitab ka Alm ja Torgler uurimus, mille kohaselt USAs on kõrgem maksumoraal kui Euroopa riikides. Kõige vähem erines maksumoraali poolest Šveits. Autorite hinnangul võib põhjuseks olla mõlemas riigis pikaajaliselt kehtinud otsene demokraatia. USA ja Hispaania võrdlemisel ilmnis märkimisväärne erinevus. Kui indiviid pärineb Hispaaniast, suureneb tõenäosus, et tema meelest ei ole maksude tasumine kunagi õigustatud 8,7%-lt 9,6%ni. Seega, võttes arvesse USA ja Hispaania maksusüsteemide sarnasust, kuid suuri ajaloolisi ja kultuurilisi erinevusi, on autorite hinnangul USA kodanike maksekuulekus tingitud sellest, et USA kultuuriruumis on maksude tasumine oluliselt tugevam sotsiaalne norm. (2005, 225, 236, 237) Ida-Saksamaal elanikud on võrreldes Lääne-Saksamaa elanikega vähem koostööaldid tingituna erinevast kultuurilisest taustast (Ockenfels, Weimann 1999, 280, 285).

Inimesed on sotsiaalsed loomad, kes omandavad käitumise, reeglid, uskumused ja harjumused teistelt inimestel läbi õppimise. Kultuurilised erinevused tulenevad sotsiaalselt üle võetud reeglite varieeruvusest. Ei saa väita, et kultuur ei mõjuta otsustamist, sest sellisel juhul peaks kõikide inimeste otsustusprotsess majanduslike otsuste osas olema sama, samuti peaks olema ühesugune õiglustunne ja soov rikkujaid karistada. (Heinrich 2000, 978) Brandts et al uurisid vabatahtlikku panustamist avalikesse kaupadesse Jaapanis, Hollandis, USAs ja Hispaanias. Ilmnis, et sama mängu mängides on ka erineva kultuurilise taustaga indiviidide käitumine ühesugune, seega kultuurilised mõjud on minimaalsed või statistiliselt mitteolulised. Indiviidide käitumine erinevates riikides erineb vaid avaliku sektori institutsioonide poolt loodud õhkkonnast tingituna. (2004, 411) Käesoleva töö autor nõustub, et kultuurilised erinevused maksumoraali osas on tingitud pigem riigi sisekliimast kui indiviidide päritolust. Järgnevalt keskendutakse erinevatele sotsiaalsetele ja demograafilistele teguritele, mille mõju maksumoraalile on leidnud kinnitust mitmetes riikides.

Üheks olulisemaks maksumoraali mõjutavaks teguriks võib nimetada indiviidi vanuse. Kuigi on vaieldav, kas vanusel on oluline mõju maksumoraalile, ei ole ükski uuring tõendanud, et vanusel oleks negatiivne mõju (Torgler 2003, 201). Siiski suur osa uuringuid on kinnitanud,

et kui inimesed jäävad vanemaks, õigustavad nad vähem maksudest kõrvale hoidmist (Daude et al 2012, 21). Kõige kõrgem maksumoraal on üle 65-aastastel inimestel, see on 20 protsendipunkti võrra kõrgem, kui on indiviididel vanuses 16 kuni 29 (Torgler 2003, 201, 302). Samas, ka nendel, kelle vanus on 30 kuni 64, oli kõrgem maksumoraal kui neil, kelle vanus jääb alla 30 aasta (Torgler 2003c, 297). Mitte ainult indiviidi enda vanus ei mõjuta tema maksumoraali, vaid seda võib mõjutada ka leibkonnaliikmete vanus. Maksupettusi sooritavad vähem inimesed, kes kuuluvad perekonda, kus perepea vanus on suurem kui 65 aastat (Andreoni et al 1998, 840). Vanuse mõju maksumoraalile on leidnud kinnitust näiteks nii Aasias (Torgler 2006, 144), Ida-Euroopas (Hug, Spörri 2011, 125) Ladina-Ameerikas (Daude, Melguizo 2010, 24), Austraalias (Torgler, Murphy 2004, 16) kui ka Eestis (Randlane 2012, 96).

Sotsiaalpsühholoogide hinnangul on vanemate inimeste kõrgem maksude tasumise valmidus nooremaelastega võrreldes seotud sotsiaalse aktiivsuse langusega, parema materiaalse kindlustatusega (omavad vara), kõrgema sotsiaalse staatusega (teiste reageering mõjutab rohkem) ning hirmuga sanktsioonide ees, sest potentsiaalne kulu sanktsioneerimisest kasvab (Torgler 2007, 30, Torgler, Murphy 2004, 5). Samas võib suurem maksekuulekus olla tingitud väiksemast maksukoormusest. Nt osades riikides on vanurid vabastatud tulumaksu tasumise kohustusest (Torgler 2006, 88).

Ka perekonnaseis mõjutab maksumoraali. Abielus ja leseks jäänud indiviididel on kõrgem maksumoraal võrreldes vallalistega. Samas lahutatud ja vabaabielus elavatel inimestel on vallalistest madalam maksumoraal. (Torgler 2003, 201) Abielus inimeste kõrgemat maksumoraali võrreldes vallalistega kinnitas ka Alm ja Torgler (2005, 237) ja Torgler ja Murphy (2004, 16) uuring. Samas Torgler ja Murphy (2004, 16) ja Torgleri (2003c, 297) uuringust ilmnes, et ka lahutatud indiviidide maksumoraal on vallalistest märkimisväärselt kõrgem. Huvitav on see, et mitte ainult indiviidi enda abielus olemine ei mõjuta tema maksumoraali, vaid ka juhul, kui leibkonna perepea on abielus, siis sooritavad sinna kuuluvad indiviidid vähem maksupettuseid (Andreoni et al 1998, 840).

Abielus inimesed on kuulekamad, kui vallalised, sest nende tegevust piirab neid ümbritsev sotsiaalne võrgustik (Torgler 2006, 88-89), millega nad on seotud (Torgler, Murphy 2004, 5). Abielustaatus võib mõjutada legaalset või mittelegaalset käitumist tingituna sellest, kui võrd indiviidid on seotud sotsiaalsete võrgustikega (Alm, Torgler 2005, 237). Samas kuna inimesed abielluvad vanemaks saades, siis ei pruugi mitte abielu olla tegur, mis muudab indiviidi kuulekust vaid hoopis vanus. Maksekuulekam käitumine võib olla seotud vanemaks

ja küpsemaks saamisega. (Torgler 2006, 88-89) Ka leskede kõrgemat kuulekust võib põhjendada lehestunud inimeste kõrgema vanusega. (Torgler 2006, 89).

Tegur, mille mõju maksekuulekusele on samuti vaieldav, on sugu. Mitmed uuringud kinnitasid naiste kõrgemat maksumoraali (Daude et al 2012, 21, Alm, Torgler 2005, 237, Torgler 2007, 30, Torgler 2003, 302, Torgler, Murphy 2004, 15). Naised peavad maksudest kõrvale hoidmist 8,2% suurema tõenäosusega mitte õigustatuks (Torgler 2003c, 295). Ka Eestis on naiste maksumoraal kõrgem (Torgler 2003, 314). Hasseldine 1999. uuringust, mis kasutas 605 maksudeklaratsiooni andmeid, ilmnas, et naised on maksude deklareerimisel kuulekamad (Kastlunger et al 2010, 543). Betz et al uuringust 213 ärikooli tudengi käitumise osas ilmnas, et mehed on pigem huvitatud rahast ja saavutustest, naised suhetest ja teiste aitamisest. Kõige suurem erisus paistis silma ebaeetilise käitumise osas. Meestel on kaks korda suurema tõenäosus osaleda tegevustes, mis on ebaeetilised. (1989, 321, 324)

Naiste kõrgemat maksekuulekust seostatakse peamiselt väiksema riskivalmidusega (Torgler 2007, 30). Nad kipuvad üle hindama enda vahele jäämise tõenäosust ja karistuse suurust, mis kohaldatakse, kui nende poolt sooritatud pettus avastatakse (Kastlunger et al 2010, 543). Nad on negatiivsemate väljundite osas närvilisemad, tunnevad nende osas rohkem hirmu ja hindavad neid seetõttu riskantsemateks. Meeste jaoks on riskantne situatsioon väljakutse, mis kutsub osalema, sest nad on suuremal määral liiga enesekindlad (Niederle, Vasterlund 2007, 1097). Naiste jaoks on see oht, mis tekitab soovi eemale hoida, sest nad kardavad kaotada ja see muudabki nad riskikartlikumaks. (Croson, Gneezy, 2009, 4-6)

Meeste ja naise erinev käitumine ei pruugi olla seotud ainult bioloogiliste erinevustega, vaid ka soorollidesse paigutumise ja vastavate omaduste omistamise ja omamisega, mida peetakse mehelikuks või naiselikuks. Sugu on sotsiaalne kategooria mehelikkuse ja naiselikkuse karakteristikutest ning käitumisest, suhtumisest ja tunnetest, mis on nende karakteristikutega seotud (Anselmi ja Law 1998, 2). Kuidas me ennast näeme ja kuidas teised meiega käituvad sõltub suuresti sellest, millise soo sotsiaalse kategooria järgi me elame. Meestel ja naistel on spetsiifiliselt sõnastatud rollid ühiskonnas. Soorollid sisaldavad tüüpiliste naiste ja meeste kirjeldust kui ka piiranguid käitumisele. (Kastlunger et al 2010, 544) Hines jällegi väidab, et lapsed, kes maailma sünnivad omavad juba eelsoodumust mehelikkuseks või naiselikkuseks seoses suguhormoonidest tingitud mõjutustele, mis on neile juba enne sündi kaasa antud (2004, 10).

Sotsiaalpsühholoogide hinnangul on naiste kõrgem maksumoraal seotud nende traditsioonilise rolliga peres ja ühiskonnas. Seejuures tuleb tähelepanu pöörata sellele, et soorollid on üha enam ühtlustumas ehk siis naised võtavad üle ka üha enam mehelikke omadusi, mistõttu võivad sugude erinevused ajapikku ühtlustuda. (Kastlunger et al 2010, 543, 544) Samas ei ole täheldatud naiste maksevalmiduse erinevust arenenud ja arengumaade vahel., mis välistab võimaluse, et naise roll ühiskonnas mõjutab maksude tasumise valmidust (Torgler 2007, 30).

Kastlunger et al uurisid nii kuulekust kui ka mehelikkust/naiselikkust. Ilmnes, et erinevused meeste ja naiste kuulekuse osas tulenevad pigem nende mehelikkusest/naiselikkusest kui meessuguhormoonidest. Veelgi enam soorollid olid olulisel määral seotud strateegilise käitumisega. Indiviidid, kellel oli rohkem mehelikke tunnuseid, olid maksude tasumisel enam strateegilised. Mehelikkus on positiivselt seotud riskide võtmisega investeerimisotsuste langetamisel. (Kastlunger et al 2010, 544, 548) Naised on vähem iseseisvad otsuste langetamisel (Torgler, Murphy 2004, 12). Samas on ka meeste puhul täheldatav see, et vanemaks saades maksevalmidus suureneb (Torgler 2007, 30).

Naiste kõrgema maksumoraali osas on autorid erineval seisukohal. D'Arcy uuringust ilmnes, et Aafrika naised, kellel puudub või oli vaid algharidus, toetasid märkimisväärselt väiksema tõenäosusega riigi õigust koguda makse. See viitab sellele, et ainult sugu ei ole kõrgemat maksumoraali tagav tegur. (2011, 14) Daude ja Melguizo uuringust ilmnes, et naiseks olemine mõjutab maksumoraali negatiivselt (2010, 23-24). Samas Kasipillai ja Jabbar uurimus kinnitas, et suhteliselt kõrge maksekuulekuse tasemega Malaisias on nii mehed kui naised ühtemoodi kuulekad. Nende hinnangul ei mõjuta sugu seisukohtasid maksekuulekuse osas ega ka maksekuulekat käitumist. (2006, 84, 85) Ka Eestis ei ole sool ja maksekuulekusel olulist seost (Randlane 2012, 96). Nimetatut kinnitavad ka uuringud, milles on käsitletud juhtide käitumist. On ilmnenud, et soolised erinevused ei laiene juhtidele. Põhjuseks võib olla see, et juhi positsiooni valivad inimesed, kes julgevad riskida. Kuigi naised valivad juhi positsiooni harvemini, on neil, kes selle positsiooni valivad, samasugune riskivalmidus nagu meestel. (Croson, Gneezy 2009, 6-7)

Järgnevalt uurime tegurite haridus, hõive staatus ja majanduslik olukord mõju maksumoraalile. Need tegurid on omavahel põimunud, kuna just haridus tagab parema töökoha ja see omakorda suurema sissetuleku. Kõrgharidust omavad inimesed omavad selgemat arusaama fiskaalpoliitika eesmärkidest ja on seepärast ka enam varmad maksma makse

toetamaks avalike teenuste pakkumist. (Daude et al 2012, 21) Sama kinnitab D'Arcy uuring, kus ilmnes, et hariduseta ja algharidusega inimesed on vähem maksekuulekad. (2011, 14) Hariduse mõju osas ei ole autorid üksmeelel. Torgleri hinnangul ei oma haridus maksekuulekusele olulist mõju. Autor nõustub, et kõrgemalt haritud inimesed on parem arusaam maksuseadustest ja nende fiskaalsest eesmärgist, kuid samas on kõrgemalt haritud inimestel ka enam teadmisi maksudest kõrvale hoidmiseks. (2003c, 89, 297) Torgler ja Murphy möönavad, et hariduse mõju maksumoraalile on ebaselge. Näiteks on haritumad inimesed oluliselt teadlikumad maksutulu kasutamise osas. Kuid kui see ei lähe kokku nende poolt soovituga, võib väheneda nende motivatsiooni olla kuulekas. (2004, 12) Hariduse mõju maksumoraalile ei ole statistilist tõestust leidnud (Torgler 2007, 30). Samas Eestis tehtud uuringust ilmnes, et haridusel ja maksekuulekusel on tugevalt seotud (Randlane 2012, 96).

Käesoleva töö peatükis 1.2.2. on selgitatud, et karistused on oluliseks maksekuulekust motiveerivaks teguriks neile, kes petavad, kuna neil on selleks võimalus. Sellist tüüpi maksumaksjad on füüsilisest isikust ettevõtjad (edaspidi *FIE*). FIEde madalamat maksumoraali võrreldes täistööajaga töötavate inimestega on kinnitanud mitmed uuringud (nt Daude et al 2012, 21, Torgler 2004, 20). Täiskohaga töötavate inimeste hulgas on ligikaudu 4% enam kõrge maksumoraaliga isikuid võrreldes FIEdega. FIEde maksekuulekus on madalam, sest aus olles on neil kõrgemad kuuletumise ja alternatiivkulud (Torgler 2003, 201) ja neil on võimalus otsustada, kui suurt osa tuludest deklareerivad (Torgler, Murphy 2004, 13). FIEde aladeklareerimise määr on märkimisväärne (Andreoni et al 1998, 840). Vogel on 1974. aasta artiklis selgitanud, et madal maksumoraal on tingitud sellest, et FIEde hinnangul kasutatakse makse ebamõistlikult, nende saadav tulu on liiga madal ja maksukoormus liiga kõrge võrreldes tavapärase maksumaksjaga (Torgler 2006, 90). Ka Eestis on FIEde maksumoraal madalam (Torgler 2003, 314). Huvitav on see, et vanusel on väga tugev mõju, ehk kui FIE jääb pensionile, on ta maksumoraal eriliselt kõrge (Torgler 2004, 20).

Osalise tööajaga töötajate maksumoraali osas ei ole autorid ühel meelel. Daude et al hinnangul on osalise tööajaga töötavate inimeste maksumoraal madalam võrreldes täistööajaga töötavatel inimestega. (2012, 21) Torgler aga väidab, et kõige kõrgem on maksumoraal just osalise tööajaga inimestel (2004, 20, 2006, 94). Kõige kõrgem on maksumoraal pensionäridel, tudengitel (Torgler 2004, 20) ja kodustel (Torgler 2006, 94). Samas pensionäridel (Torgler 2003, 302) ja tudengitel on madalam maksumoraal kui täiskohaga töötajatel (Torgler 2003c, 295 – 297). Töötusel on negatiivne mõju maksekuulekusele (Torgler 2003, 201). Eelpooltoodu

põhjal võib seega väita, et füüsilisest isikust maksumaksjate maksumoraal on madalam kui palgatöötajatel. Ülejäänud hõivestaatuste osas aga ühtne seisukoht puudub.

Oluline maksumoraali mõjutav tegur on indiviidide majanduslik olukord. Just jõukamad kodanikud aktsepteerivad suurema tõenäosusega tulu ümberjagamist ja leiavad, et poliitiline protsess selleks on õiglane ning tuleb õigustatud (Feld, Frey 2007, 103). Seetõttu invidiidid, kellel pole majanduslikke raskusi õigustavad maksudest kõrvale hoidmist vähem (Torgler 2004, 17). Keskmisesse sissetulekukvintili kuuluvad inimesed on samuti seisukohal, et maksude tasumisest kõrvale hoidmine ei ole õigustatud, kuid nad on vähem rahulolevad pakutavate avalike hüvedega, kuna maksustamine koormab neid suuremal määral. (Daude, Melguizo 2010, 19) Nimetatu on leidnud kinnitust ka empiirilisel. Finantsiline rahulolu suurenemisel ühe taseme võrra suureneb maksekuulekus 3 protsendipunkti võrra (Torgler 2003c, 295 – 297), kui tõuseb finantsiline rahulolu ühe ühiku võrra, tõuseb nende indiviidide hulk, kelle hinnangul maksudest kõrvalehoidmine ei ole kunagi õigustatud, 1,3 protsendi punkti võrra (Torgler 2006, 94).

Kui majanduslik olukord on kodumajapidamisel halb, siis võidakse maksude tasumist näha kui tarbimisvõimaluste piiramist, mis omakorda vähendab soovi olla aus maksude tasumisel (Torgler 2004, 17, Torgler 2006, 91). Torgler ja Murphy uuring siiski sellele kinnitust ei leidnud. Leiti küll, et madalal sissetulekul on negatiivne mõju maksumoraalile, kuid see ei olnud statistiliselt oluline. Seega inimestel, kes hindasid enda majanduslikku staatust madalaks, oli küll madalam maksumoraal võrreldes teiste sissetuleku klassidega, kuid seda ei saa pidada usaldusväärseks maksumoraali mõjuriks. (2004, 15)

Alm ja Torgler hinnangul on samuti ebaselge, kuivõrd sissetulek maksumoraali mõjutab. Pigem on maksumoraal seotud riskikartlikkuse, tulumaksu progressiivsuse ja alternatiivkuludega (maksupettusele kuluva aja maksumus vs saadav võit). Madalama sissetulekuga inimestel on sotsiaalselt vähem kaalul, kuid rahaline kaotus vahelejäämisel mõjutab neid rohkem, mistõttu nad on riskikartlikud. Samas on nende alternatiivkulu väiksem, mistõttu on nad valmis võtma osas kriminaalsetest tegevustest. (2005, 237)

Maksumoraali oluliselt mõjutavaks teguriks on ka religioon. Religioon pakub välja reeglite kogumi, mis on aktsepteeritud ja käitub kui üleloomulik korrakaitsja ehk siis teeb ühiskonnale moraalseid ettekirjutisi (Anderson, Tollison 1992, 376). Riik ja kirik on üksteise asendajad avaliku kauba pakkumisel. Ka kirik on alati olnud üheks majanduse osaks, mis tegeleb priisõidu ja muude turtõrgetega ning on sotsiaalse heaolu loojaks. Kirikutel õnnestub

inimesed panna vabatahtlikult käituma olukordades, kus riik oleks saavutanud soovitud käitumise läbi sunni rakendamise (nt vara jagamine puudust kannatavatega). Kui järgitakse kiriku poolt seatud moraalnorme, on vähemal määral kuritegevust ja ka väiksemad korrakaitse kulud. Illegaalsed teod on negatiivselt ja statistiliselt olulisel määral seotud kirikus käijate määraga (Lipford et al 1993, 236).

Religiooni mõju on keeruline mõõta. On näitajad, mida on lihtsam mõõta nagu näiteks kirikus käimise tihedus, kas indiviid on aktiivne kiriku või religioosse organisatsiooni liige või kas teda on kasvatatud religioosses õhkkonnas. Seejuures aga ei saa lihtsalt mõõta inimeste religioosne olemist, usaldust kirikusse, usu olulisust indiviidi elus või seda, kas indiviidi jaoks on selge piir halva ja hea vahel. (Torgler 2006, 86) Ei ole korrektne, et traditsioonilased uuringud on uurinud vaid, kas indiviidid käisid kirikus, kuid uuritud ei ole religioossetele tegevustele pühendatud aega (Iannaccone 2002, 209). Kui indiviidid usuvad, et kirik on aus ja õiglane, siis kulud kiriku poolt seatud normide järgmiseks langevad ja ollakse enam valmis teatud norme jälgima. Usaldus kirikusse võib olla tugevalt seotud indiviidid usuga kiriku autoriteeti ja kehtestatud normidesse. (Torgler 2006, 86) Järgnevalt on välja toodud uuringud, kus on käsitletud religiooni mõju maksumoraalile.

Kõrgem religioossus on seotud kõrgema maksumoraaliga. Autorite hinnangul on see tingitud sellest, et religioossus võib mõjutada inimeste kombeid ja muuta inimesed vastumeelseks osalemaks maksudest kõrvale hoidmisel. (Alm, Torgler 2005, 237) Torgler uuring kinnitas, et religiooni mõju maksumoraalile jääb alles ka siis, kui muud seda mõjutavad tegurid (korruptsioon, usaldus riigi vastu, vanus, majanduslik olukord, haridustase, sugu, perekonnaseis, tööhõive staatus) on mudelist eemaldatud. (2006, 101) Religiooni mõju on leidnud kinnitust erinevates riikides (nt USA, Lääne-Saksamaa, Kanada, Suurbritannia) (Torgler 2003, 557). Ka Austraalia maksumaksjate osas läbi viidud uuring kinnitas maksumoraali ja religiooni seotust (Torgler, Murphy 2004, 11).

Torgler on uuris erinevate religioonide (katoliiklus, protestantism, judaism, hinduism, islam, budism, õigeusk ja muu) mõju maksumoraalile. Ilmnes, et kõikidel uskudel on positiivne korrelatsioon maksumoraaliga. Tugev oli religiooni mõju neil inimestel kes olid saanud religioosse hariduse ja neil, kes olid aktiivselt seotud kiriku või religioosse organisatsiooniga. Näiteks, kui indiviid on kiriku liige, siis tõenäosus, et tema hinnangul ei ole maksudest kõrvale hoidmine kunagi lubatud, tõuseb 8,5 protsenti. (Torgler 2006, 91, 94)

Kui uuriti lähemalt konkreetsete uskude mõju, ilmnes, et katoliiklastel, hindudel ja budistidel ning inimestel, kes on seotud muu religiooniga, oli kõrgem maksumoraal, kui inimestel, kellel puudus usuline kuuluvus. Protestantidel ja õigeusklikel oli veidi madalam maksumoraal, kuigi protestantide koefitsient ei olnud alati oluline. (Torgler 2006, 91,94) See seisukoht on kooskõlas Furnham uurimuses välja toodud seisukohaga, mille kohaselt protestantidel on suurem vastumeelsus maksude tasumise osas. Protestantide hinnangul on nende poolt makstavad maksud ebanõistlikult kõrged tingituna sellest, et nende hinnangul on vaesed ja töötud, keda maksutulust üleval peetakse, ise süüdi enda halvas olukorras, et edu toob vaid pingutamine. (1982, 283, 284)

Üllatav on õigeusu negatiivne mõju, sest minevikus on õigeusu kirik ja riik olnud väga tihedasti seotud, mistõttu riigivastased süüteod, olid ka kirikuvastased süüteod. Seda saab seda seletada kommunismi mõjutustega. Hinduismi positiivse mõju osas tuleb arvesse võtta seda, et suur osa India kodanikke ei ole kohustatud tasuma tulumaksu. Budismi osas ei ole tulemus üllatav, sest budism seab selle järgijatele kõrged moraalsed ja eetilised tõekspidamised, mis võivad mõjutada ka maksekuulekust. (Torgler 2006, 91, 94) Seega võib öelda, et religioossusel on tugev positiivne mõju maksumoraalile olenemata usutunnistusest mida järgitakse.

Kokkuvõtvalt võib järeldada, et just indiviidi maksekuulekus määrab ära, kas ja millisel määral ta otsustab makse tasuda. Maksekuulekus varieerub absoluutsest kuulekusest täieliku vastuseisuni. Tagamaks riigi funktsioneerimine ja majanduslik edu, tuleb tagada võimalikult suur kuulekus. Pikka aega on riigid panustanud energiat erinevate sunnimeetmete rakendamisele. Mõjusateks vahenditeks on tihe kontroll ning seadust rikkuvate indiviidide karistamine. Tingituna sellest, et tihe kontrollimine on kallis ja karistamine võib vähendada juba kuulekate maksumaksjate soovi olla kuulekas, on hakatud tähelepanu pöörama vabatahtliku maksekuulekuse suurendamisele. Vabatahtlik kuulekus on tingitud indiviidi sisemisest motivatsioonist ehk maksumoraalist. Just maksumoraal on selgituseks, miks tegelikkuses on maksumaksjad kuulekamad, kui seda ennustab Allingham ja Sandmo majanduslik mudel. Indiviidi maksumoraali mõjutavad nii riigi valitsemine kui ka tema enda sotsiaaldemograafilised tegurid. Maksumaksja jaoks on oluline, et ta saaks seda riiki, kelle heaks ta makse tasub, usaldada. Riik peab olema kui partner ja nõuandja. Samas peab riik karistama parasiidseid kodanikke, kes hoiavad maksude tasumisest kõrvale. Nii tulude kogumisel kui ka laiali jagamisel peab riik kohtlema kodanikke võrdselt.

Sotsiaaldemograafilistest teguritest omavad maksekuulekusele mõju vanus, abielustaatus, sugu, majanduslik olukord, religioossus. Vanemad inimesed on kuulekamad, sest neil on kõrgem sotsiaalne staatus ja hirm sanktsioneerimise ees. Abielus inimeste kuulekuse tagab neid ümbritsev sotsiaalne võrgustik, ka mängib rolli see, et nad on vanemad ja küpsemad kui vallalised. Naistel on võrreldes meestega suurem riskikartlikkus, mis on põhjustatud nende traditsioonilisest rollist. Jõukamad kodanikud maksavad makse meelsamini, sest neil on parem arusaam maksude fiskaalsest eesmärgist. Kehva majandusliku olukorra puhul nähakse makse kui tarbimise piiramist ning kuna alternatiivkulu on väiksem, siis ollakse valmis tasumisest kõrvale hoidma. Kõrgem religioossus tagab samuti vastumeelsuse maksude tasumisest kõrvale hoidmise osas.

2. ANDMEANALÜÜSI MEETODID JA TULEMUSED

2.1. Andmed

Maksu- ja tolliamet (edaspidi MTA) 04.02.2014 pressiteate kohaselt oli 2014. a alguse seisuga Eestis 1 452 juhatuse liiget, kes on ajalooliselt tekitanud kolmes või enamas äriühingus maksuvõlgu vähemalt 5 000 eurot (edaspidi mahajätjad). Mahajätjatega seotud äriühingute maksuvõlad olid 97,07 miljonit eurot. Pressiteates on lubatud see grupp võtta süvendatud tähelepanu alla. (Helm...) 02.01.2014 seisuga oli Eesti riigi maksude võlg kokku 275,43 miljonit eurot (Maksuvõla...). Seega mahajätjate poolt tekitatud maksuvõlg moodustab kogu maksuvõlast 35%, mis on üsna märkimisväärne. On mõistetav MTA soov piirata nende isikute tegutsemist maksuvõla tekitamisel.

Kui äriühingul tekivad makseraskused, siis vastutustundlik juhatuse liige leiab võimaluse maksuvõlgnevuse tasumiseks (nt kulude piiramine), ajatab ettevõtte võlgnevuse või kuulutab välja pankroti. Mahajätjad aga ei ole vastutustundlikult käitunud, vaid on võlgades ettevõtted maha jätnud ning seda mitmel korral. Seega võib järeldada, et tegu ei ole kuulekate indiviididega. Sellest tingituna oli autori hinnangul igati põhjendatud käesoleva töö raames selle grupi karakteristikute uurimine ja nende isikute võrdlemine tavapäraste juhatuse liikmetega. 2014. a oktoobris tegi autor päringu MTAlle, kus ta palus välja võtta andmed kõigi mahajätjate osas ning samuti tuua välja võimalikult palju neid isikuid kirjeldavaid näitajaid. Kokku oli mahajätjaid 535, kontrollgrupp moodustati 1000 juhuvalimi alusel selekteeritud juhatuse liikmest. MTA-lt sai autor nende isikute osas järgmised andmed: vanus, sugu, residentsus (Eesti, mitte Eesti), kohalik omavalitsus, kuhu indiviid on sisse kirjutatud, laste arv, abielustaatus, palgatulu suurus, kinnitute, autode arv, isikliku maksuvõla suurus, isikuga seotud äriühingute arv, keskmine juhatuses olemise aeg, seotud ettevõtete võlg. Saadud andmete tõlgendamiseks kaasnevad teatud piirangud, mida tuleb arvesse võtta.

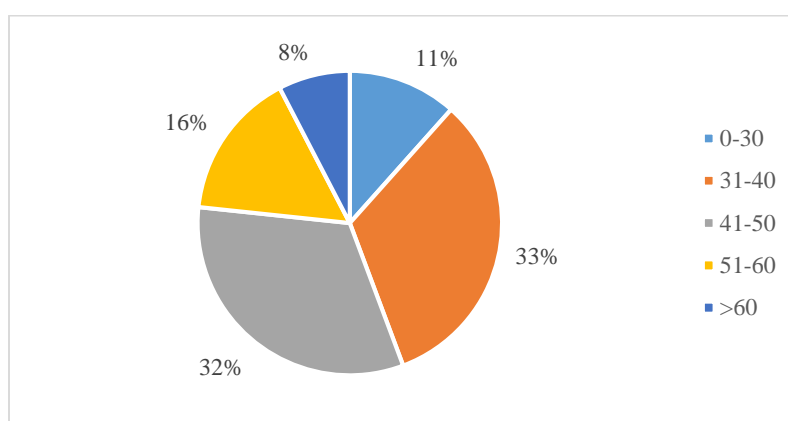
Residentsuse puhul on olemas andmed vaid selle osas, kas isik on Eesti resident või mitte, kuid mitteresidendil pole teada isiku residentsusriik, seega pole võimalik hinnata residentsusriigi mõju. Kohaliku omavalitsuse andmed pärinevad rahvastikuregistrist. Need ei pruugi olla tõesed, sest indiviidid ei ole motiveeritud elukoha vahetamisel rahvastikuregistris andmeid uuendama. Laste arvu ja abielustaatus andmed pärinevad 2013. aasta tuludeklaratsioonilt, seega sisuliselt on tegu deklareeritud laste ja abikaasadega. Need andmed

ei pruugi ühtida tegelikkusega, sest laste märkimine deklaratsioonile või abikaasaga ühisdeklaratsiooni esitamine ei ole kohustuslik ja ei pruugi olla kasulik. Laste märkimine on kasulik ainult juhul, kui neid on vähemalt kolm ning ühisdeklaratsiooni esitamise kasulikkus on seotud tulude ja kuludega. Üldjuhul siiski inimesed pigem eelistavad laste märkimist ja ühisdeklaratsiooni esitamist, veendumaks, et kindlasti tagastataks tasutud maksutulust maksimaalne võimalik summa. Mõneti moonutab andmeid ka see, et Eestis ei ole võimalik vabaabielu registreerida, mille mõju indiviidi käitumisele on samas suurusjärgus kui on abielu mõju. Palgana on kajastatud keskmist väljamakset, mida individ on saanud perioodil juuni kuni oktoober 2014 nendest äriühingutest, millega ta on seotud või on olnud seotud. Palga suuruse hindamisel tuleb meeles pidada, et kui juhatuse liige on ka ettevõtte omanik, siis on võimalus, et individ saab täiendavalt dividenditulu, mis kajastub jaanuarikuu deklaratsioonil, kuid seda kuud palga arvestamisel arvesse võetud ei ole. Isiku kinnisvara ja sõidukitena on arvesse võetud vaid neid objekte, mis kuuluvad indiviidile kinnistusraamatu ja maanteeameti andmetel. On võimalus, et sanktsioneerimise vältimiseks on osad isikud enda vara kinkinud lähedastele, mistõttu neil vara justkui puuduks. Indiviidi maksuvõla ja seotud äriühingute osas on välja toodud andmed nii mineviku kui ka oleviku osas. Arvesse on võetud vaid maksuvõlga, mille suurus on enam kui 10 eurot. Indiviidi isikliku võla osas tuleb arvesse võtta seda, et maksuvõla puudumine ei pruugi näidata alati kuulekust, sest füüsilistel isikutel tekib maksude tasumise kohustus harva. Küll aga saab väita seda, et isikud, kes ei ole enda isiklikku maksuvõlga tasunud, ei ole kuulekad. Juhatuses olemise aja osas otsustas autor arvesse võtta vaid neid äriühinguid, mille juhatuse liige isik enam ei ole. Seejuures tuleb arvesse võtta seda, et Eestis ei saa see näitaja olla oluliselt suurem kui ca 15 aastat.

MTAlt saadud andmeanalüüsi tulemusi on võimalik kõrvutada vaid käesoleva töö peatükis 1.5. käsitletuga, kus on kirjeldatud sotsiaaldemograafiliste tegurite mõju maksekuulekusele, sest puuduvad andmed selle osas, millised on nende isikute hinnangud. Teoreetilisele käsitlesele tuginedes võiks eeldada, et vanemad inimesed ja naised on väiksema tõenäosusega mahajätjad. Nimelt kui suudetakse tõendada juhatuse liikme tahtlust või rasket hooletust maksude tasumata jätmisel, on ta kohustatud seda äriühinguga solidaarselt tasuma. Vanematel inimestel on rohkem vara ja neile on oluline nende staatus, naised aga on riskikartlikumad, mistõttu teadmine võimalikust sanktsioneerimisest heidutab neid indiviide. Lapsi, abikaasat, vara ja kõrgemat palka omavad indiviidi peaksid olema kuulekamad, sest neil on sanktsioneerimise korral rohkem kaotada ning seaduse rikkumine toob nende jaoks kaasa

suurema alternatiivkulu. Maksuvõla osas võib eeldada, et kuulekatel indiviididel ei ole isiklikku maksuvõlga ning ka nende juhitud ettevõtted ei oma võlga, sest kuulekas indiviid ei jäta üldjuhul võlgasid tasumata. Juhul, kui võlgnevus on ta tekkinud olenemata tegutsemisest, siis maksekuulekas indiviid leiab võimalused võla tasumiseks. Mitteresidentsust ja elukohta teoreetilised uurimused ei käsitlenud, seega nende osas eeldust ei püstitatud. Andmete analüüsimisel on kasutatud tabelarvutustarkvara Microsoft Excel ja statistilist tarkvaraprogrammi Gretl ning Stata. Statistiliste tarkvaraprogrammide jaoks on analüüsimisel kasutatavad andmed modifitseeritud järgmiselt:

- **mahaj** (mahajätja) – 1: isik on mahajätja (kokku 535 indiviidi); 0: isik on kontrollgrupi indiviid (kokku 1000 indiviidi) .
- **vanus** – täpne indiviidi vanus. Indiviidide vanused jäävad vahemikku 19 kuni 86 aastat. Kuni 30 aastaseid on valimis vaid 178. Kõige rohkem on indiviide, kelle vanus jääb vahemikku 31 kuni 50 (999, s.o 65%).

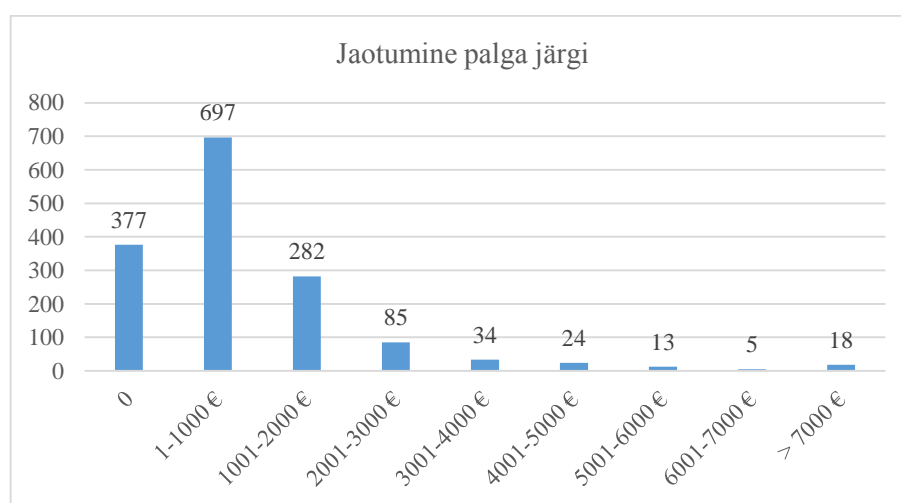

Joonis 6. Indiviidide vanuseline jaotus

Allikas: Autor

- **sugu** – 1: mees; 0: naine. Kokku on valimis 344 naist (22%) ja 1 191 meest (78%).
- **mres** (mitte resident) – 0: isik on Eesti resident; 1: isik ei ole Eesti resident. Valimis on 1 522 Eesti resident (99%) ja 13 mitteresidenti (1%).
- **kov** (kohalik omavalitsus, kuhu isik on sisse kirjutatud) – 1: Tallinn ja seda ümbritsevad linnad, vallad; 0: omavalitsused, mis ei ole Tallinn ega seda ümbritsevad. Harjumaal ja selle lähiümbrusesse on sisse kirjutatud 752 isikut (49%), mujale on sisse kirjutatud 708 isikut (46%), määramata on see 75 isikul (5%).

- **lapsed** – 1: on deklareeritud lapsed; 0: ei ole deklareeritud lapsi. Lapsi on tuludeklaratsioonile märkinud 164 isikut (10,7%), pole märkinud 1 371 isikut (89,3%).
- **abikaasa** - 1: on deklareeritud abikaasa; 0: ei ole deklareeritud abikaasat. Ühise tuludeklaratsiooni on esitanud 277 isikut (18%), ei ole esitanud 1 258 isikut (82%).
- **palk** – välja on toodud summana. Ilmnes, et suurel hulgal indiviididel puudus igasugune sissetulek (25%). Enamuse (45%) palgatulu jäi vahemikku 1 kuni 1000 eurot. Mediaanpalk oli 480 eurot ja keskmine 1 240 eurot. Palga osas olid suured erinevused. Kõige suurem sissetulek oli ca 450 000 eurot.

Joonis 7. Indiviidide jaotus saadava palga järgi

Allikas: Autor

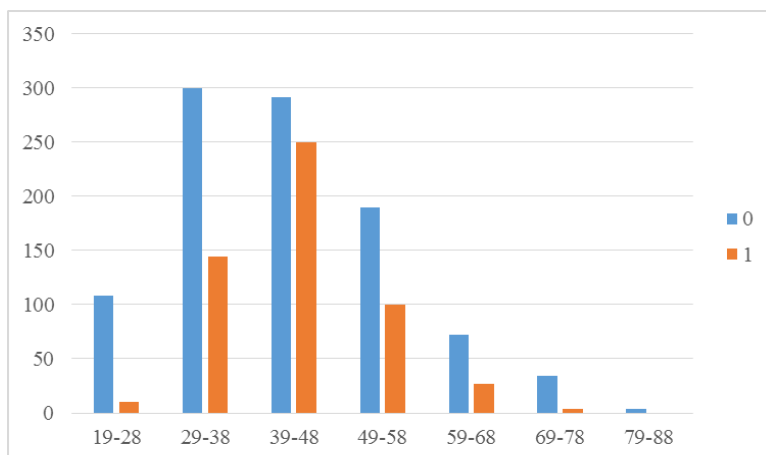
- **kinnistu** –618 isikul (40%) puudub kinnistu. Kinnistute arv jääb vahemikku 1 kuni 69. Keskmine kinnistute arv on 1,7 kinnistut indiviidi kohta, mediaan on 1.
- **auto** – 796 isikul (52%) puudub auto. on Autode arv jääb vahemikku 1 kuni 21. Keskmine autode arv indiviidi kohta on 1, mediaan on 0.
- **id_volg** (indiviidi maksuvõlg) – 0: isikul puudub maksuvõlg; 1: isikul on maksuvõlg. Maksuvõlaga isikuid on kokku 124 (s.o 8%).
- **id_volg_min** (indiviidi maksuvõlg minevikus) – 0: isikul puudus minevikus maksuvõlg; 1: isikul oli minevikus maksuvõlg. Isikuid, kellel on minevikus maksuvõlg, on kokku 30.

- **seotud_ev_arv** (äriühingute arv, millega isik oli päringu tegemise hetkel seotud) - 83 isikul ei ole kehtivat seost ühegi äriühinguga. Kehtiva seose korral varieerub see arv 1 kuni 137 äriühinguni. Keskmine seoste arv on 3,14, mediaan on 1.
- **seotud_ev** (kehtiv seos ettevõtetega) – 0: isikul on kehtiv seos vähem kui 5 ettevõttega; 1: isikul on kehtiv seos enam kui 5 ettevõttega. 232 isikul (15%) on kehtiv seos enam kui 5 ettevõttega.
- **seotud_ev_arv_min** (äriühingute arv, millega isik on kunagi seotud olnud) – Isikuid, kellel ei ole olnud minevikus äriühingutega seost on kokku 588. Minevikus olnud keskmine seoste arv on 7,48, mediaan on aga samuti 1.
- **juh_h** (varem seotud ettevõtete juhatuses oleku aeg (aastates). See näitaja varieerub 0,07 aastast (s.o 13,5 päeva) 15 aastani. Keskmine juhatuses olemise aeg on 4 aastat ning mediaan 3,4 aastat.
- **ev_volg** (juhatuse liikme tekitatud võlg temaga seotud ettevõtetes) – Kaasati vaid seotud ettevõtete võlg, kuna seotud olnud ettevõtete võlg võis olla tekkinud mitmeid aastaid tagasi. Viimastel aastatel on aga majanduse olukord olnud üsna stabiilne, seega võlgnevuse olemasolu äriühingul võib viidata juhatuse liikme hooletusele või tahtlikule tegutsemisele. Neid indiviide, kellel on kehtiv seos vaid ilma võlgnevuseta äriühingutega, on kokku 1 134 (s.o 74%). 401 isikuga seotud ettevõtetel on maksuvõlad.

Kasutatavate andmete ülevaade on olemas tabelina (vt lisa 1). Hindamaks kuivõrd nimetatud tegurid on mõjutanud isiku mahajätjaks saamist on autor esmalt võrrelnud mahajätjaid kontrollgrupiga ning seejärel viinud läbi lineaarse ja logistilise regressiooni. Võrdlemise tulemusel on saadud ülevaade mahajätjaid iseloomustavatest karakteristikutest, kuid on ebaselge, millised neist on mõjutanud indiviidi muutumist mahajätjaks. Need tegurid selgusid lineaarse regressiooni tulemusel, kuid tingituna sellest, et lineaarne regressioon ei võimalda arvesse võtta mittelineaarsusi, on autor läbi viinud logistilise regressiooni. Selleks, et selle tulemust oleks parem hinnata (lineaarsed tulemused graafiliseks analüüsiks toomaks välja mittelineaarsed seosed) fikseeriti tunnused profiilidena ning kasutati keskmiseid marginaalseid efekte. Keskmine marginaalne efekti kasutamine on põhjendatud ka tingituna sellest, et seda ei mõjuta sõltumatute muutujatega seotud märkamatu heterogeensus (Mood 2010, 67, 75-78).

2.2. Kirjeldav statistika

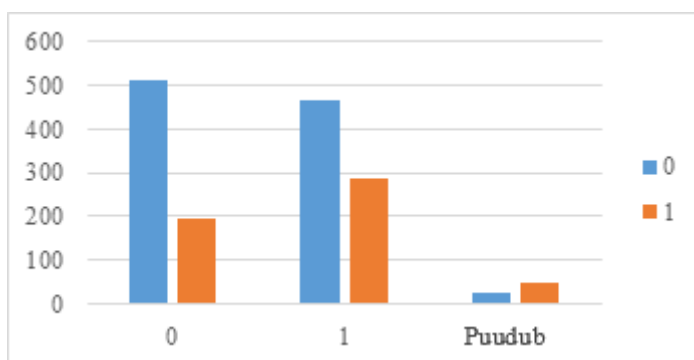
- **Vanus** - mahajätjate ja kontrollgrupi vahel erinevust ei ilmnenud. Mahajätjate kõige noorem liige on 24-aastane, vanim 77-aastane. Kontrollgrupi noorim liige on 19-aastane, vanim 86-aastane. Mõlema grupi keskmine vanus on 43, mediaan 42 aastat.

Joonis 8. Indiviidide jaotus vanuse järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)

Allikas: Autor

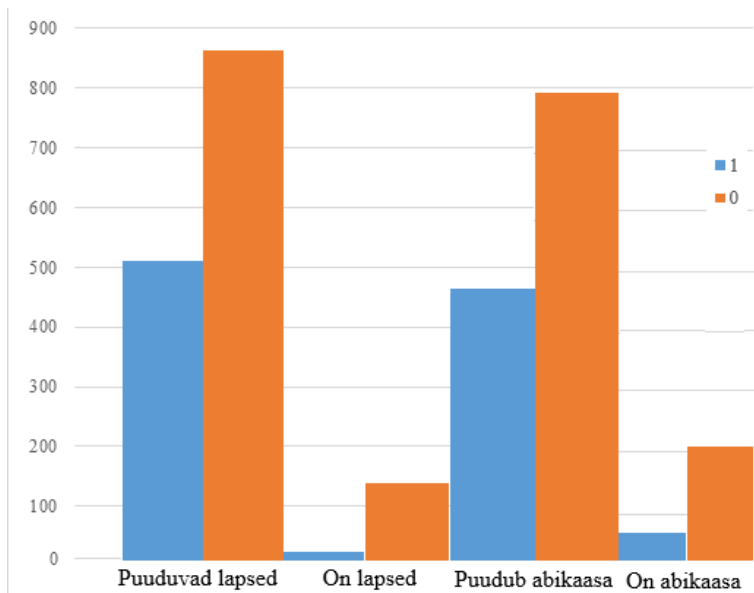
- **Sugu** - Mahajätjatest 92% on mehed, kontrollgrupist 70%.
- **Residentsus** - Mahajätjate hulgas oli mitteresidente 5 (0,9%), kontrollgrupis 8 (0,8%).
- **Sissekirjutus** – olulist erinevust ei ilmnenud. Mahajätjatest 54% ja kontrollgrupist 46% oli sisse kirjutatud Harjumaale või seda ümbritsevasse valdadesse. Mujale oli mahajätjatest sisse kirjutatud 37% ja kontrollgrupist 51% isikutest. Silmapaistev oli erinevus elukohata isikute osas, keda on mahajätjate hulgas 9%, kuid kontrollgrupis vaid 3% isikutest.

Joonis 9. Indiviidide jaotus sissekirjutuse järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp, puudub – elukohata isikud)

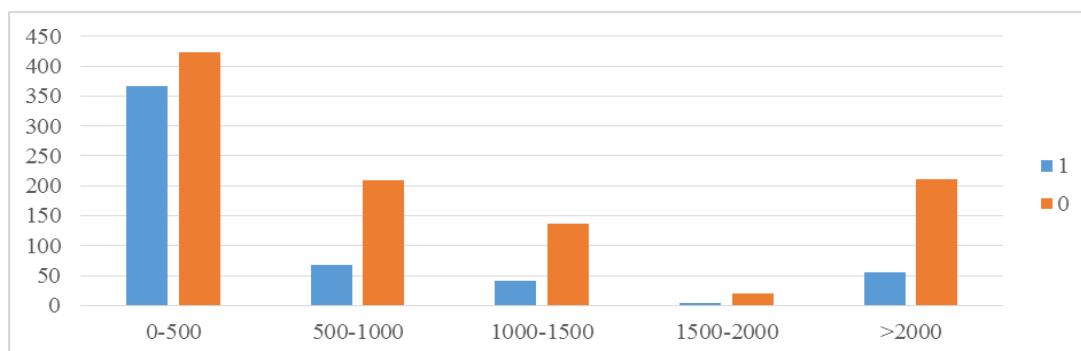
Allikas: Autor

- **Lapsed, abikaasa** - Vaid 4,7% mahajätjatel on lapsed ja 12,7% abikaasa. Laps ja abikaasa on vaid 0,6% isikutest. Kontrollgrupil aga laps olemas 14%, abikaasa 21% ning laps ja abikaasa 4,2% isikutest. Joonisel 10 on laste ja abikaasa omamist mahajätjatel ja kontrollgrupil..

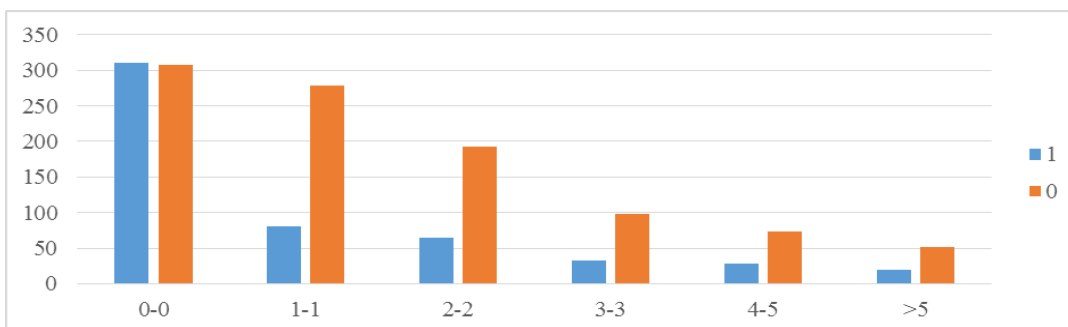
Joonis 10. Indiviidide jaotus laste ja abikaasa omamise järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)
Allikas: Autor

- **Sissetulek** – Mahajätjatest 39% ja kontrollgrupist 17% isikutel puudub regulaarne sissetulek. Palga varieeruvus on suur mõlemas grupis. Mahajätja keskmine sissetulek kuus on 668 eurot, mediaan 329 eurot kuus. Kontrollgrupi liikme keskmine palk on 1 545 eurot, mediaanpalk oli 655 eurot kuus.

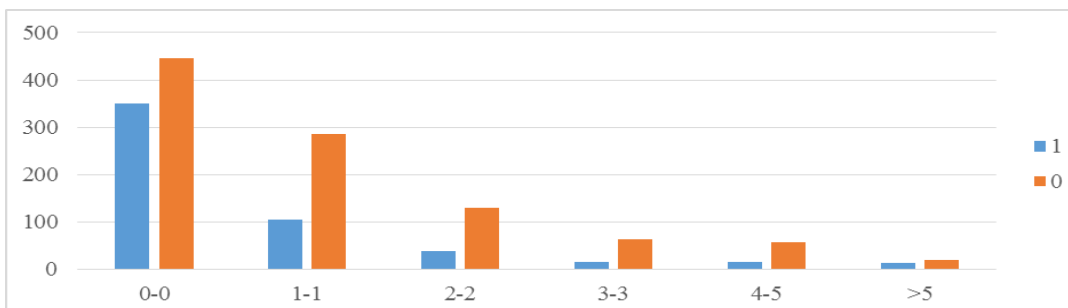
Joonis 11. Indiviidide jaotus sissetuleku järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)
Allikas: Autor

- **Vara** – 42% mahajätjatel on kinnistu, 74% sõiduk ning kinnistu ja sõiduk 18%. 69% kontrollgrupi liikmetel on kinnistu, 55% sõiduk ja 41% kinnistu ja sõiduk. Autot ega kinnistut ei oma 42% mahajätjatest ja 17% kontrollgrupi liikmetest. Varieeruvused objektide arvu osas on üsna suured. Mahajätjale kuulub keskmiselt 1,27 kinnistut ja 0,74 autot, kuid seejuures on mediaanid mõlema näitaja puhul 0. Kontrollgrupi liikmele kuulub keskmiselt 1,86 kinnistut ja 1,13 sõidukit, mediaan on mõlema näitaja puhul 1.

Joonis 12. Indiviidide jaotus kinnistute järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)

Allikas: Autor

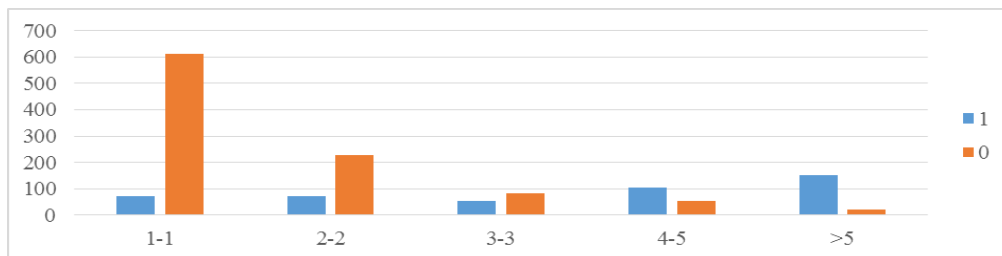

Joonis 13. Indiviidide jaotus autode järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)

Allikas: Autor

- **Isiklik maksuvõlg** - maksuvõlga omab 18% mahajätjatest ja 3% kontrollgrupi liikmetest. Minevikus on esinenud maksuvõlg 5% mahajätjatel ja 1% kontrollgrupi liikmetel. Minevikus ega olevikus ei ole maksuvõlga esinenud 79% mahajätjatel ja 97% kontrollgrupi liikmetel.
- **Seotud ettevõtte võlg** - 62% mahajätjatest ja 7% kontrollgrupi liikmetest on nendega seoses oleval äriühingul maksuvõlg. Mahajätjaga seotud ettevõtete keskmine maksuvõlg on 94 348 eurot, kontrollgrupi liikme puhul on see 8 487 eurot.
- **Seoste arv** - Mahajätjatest 38% ja kontrollgrupi liikmetest 3% on seotud 5 või enama äriühinguga. Mahajätja on keskmiselt seotud 6 äriühinguga (suurim seoste arv 137), mediaan 12. Kontrollgrupi liige on keskmiselt seotud 2 äriühinguga (suurim seoste arv 15), mediaan 1.

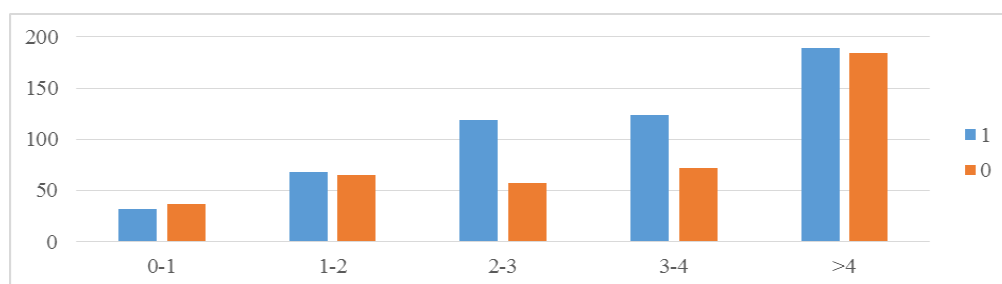
Mahajätjate hulgas puuduvad isikud, kellel puuduksid kehtetud seosed, keskmine kehtetute seoste arv on 17 (suurim seoste arv 744), mediaan 9. Kontrollgrupi hulgas on selliseid isikuid 578, keskmine kehtetute seoste arv on 0,9 (suurim seoste arv 42) ja mediaan on 0.

Joonis 14. Indiviidide jaotus kehtivate seoste arvu järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)

Allikas: Autor

- **Juhatuses oleku aeg** – Mahajätjal on keskmine juhatuses olemise aeg 3,6 aastat, mediaan on sama, kontrollgrupil on see 4,3 aastat, mediaan on 3,7.

Joonis 15. Indiviidide jaotus kehtivate seoste arvu järgi (1 – mahajätja, 0 – kontrollgrupp)

Allikas: Autor

2.3. Meetodid ja tulemused

Esmalt hindas autor järgmist lineaarset mitmest regressioonmudelit :

$$(1) \text{ mahaj}_i = \beta_0 + \beta_1 \text{vanus}_i + \beta_2 \text{sugu}_i + \beta_3 \text{mres}_i + \beta_4 \text{kov}_i + \beta_5 \text{lapsed}_i + \beta_6 \text{abikaasa}_i + \beta_7 \text{palk}_i + \beta_8 \text{kinnistu}_i + \beta_9 \text{auto}_i + \beta_{10} \text{id_volg}_i + \beta_{11} \text{id_volg_min}_i + \beta_{12} \text{seotud_ev_arv}_i + \beta_{13} \text{seotud_ev}_i + \beta_{14} \text{seotud_ev_arv_min}_i + \beta_{15} \text{juh_h}_i + \beta_{16} \text{ev_volg}_i + u_i$$

mahaj_i on binaarne sõltumatu muutuja, mis tähistab mahajätjaks saamist. Parameetrite selgitused on toodud käesoleva töö peatükis 2.1. Tagamaks, et mudelisse mittelülitatud sõltumatute tunnuste mõju sõltumatu muutuja keskvaärtusele oleks 0, on mudelisse lisatud juhuslik komponent ehk vea liige u_i . Regressioonjoone parameetrite leidmiseks on kasutatud

harilikku vähimruutude meetodit (ing.k. *Ordinary Least Squares*) ja seeläbi saadud lineaarsete tõenäosuste mudel (ing.k. *linear probabilities*) (vt tabel 1).

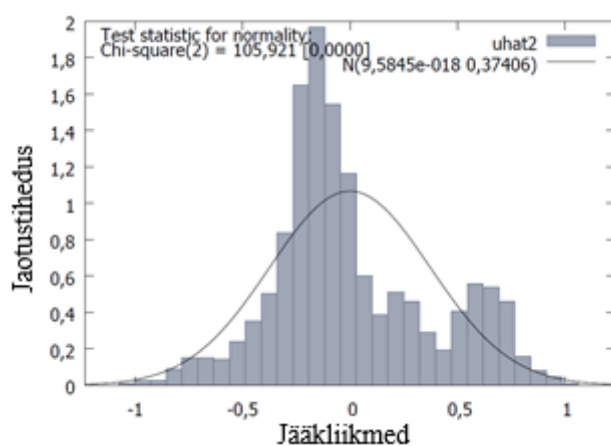
Tabel 1. Mahajätjaks saamist mõjutavad tegurid

Mudel	OLS_1	OLS_2	Logit_3				
			parameetrite arväärtused	dy/dx	z väärtus	$P > z $	usalduspiirid 95% usaldatavusega
vanus	0,001 (0,001)	ei kaasatud	0,003 (0,002)	1,6	0,109	-0,0006088	0,0061135
sugu	0,152*** (0,031)	0,142*** (0,02)	0,353 (0,056)	6,25	0	0,2420681	0,4631924
mres	-0,106 (0,11)	ei kaasatud	-0,006 (0,209)	0,03	0,975	-0,4155162	0,4025322
kov	0,074*** (0,02)	0,073*** (0,02)	0,0677 (0,031)	2,17	0,03	0,0065862	0,1288877
lapsed	0,012 (0,04)	ei kaasatud	0,091 (0,077)	1,18	0,236	-0,0593495	0,2406238
abikaasa	-0,066*** (0,03)	-0,064** (0,03)	-0,078 (0,039)	-1,98	0,048	-0,1550887	-0,0006421
palk	-1,823*10 ⁶ ** (8,5*10 ⁷)	-1,82*10 ⁶ ** (8,5*10 ⁷)	-0,00003 (0,00)	-2,85	0,004	-0,0000526	-9,71*10 ⁶
kinnistu	-0,013*** (0,003)	-0,012*** (0,003)	-0,0103 (0,005)	-1,93	0,054	-0,0207967	0,000169
auto	-0,023*** (0,01)	-0,023*** (0,01)	-0,026 (0,009)	-2,71	0,007	-0,0442787	-0,0071205
id_volg	0,289*** (0,04)	0,287*** (0,04)	0,276 (0,056)	4,97	0	0,1671456	0,3847901
id_volg_min	0,172** (0,07)	0,174** (0,07)	0,054 (0,103)	0,53	0,597	-0,1475713	0,2564007
seotud_ev_arv	-0,001 (0,002)	ei kaasatud	ei kaasatud				
seotud_ev	0,426*** (0,03)	0,421*** (0,03)	ei kaasatud				
seotud_ev_arv_min	0,001*** (0,0003)	0,001*** (0,0003)	ei kaasatud				
juh_h	0,04*** (0,004)	0,04*** (0,004)	-0,023 (0,007)	-3,44	0,001	-0,0363522	-0,0099623
ev_volg	3,732*10 ⁷ *** (7,65*10 ⁸)	3,686*10 ⁷ *** (7,3*10 ⁸)	ei kaasatud				
Valim	1535	1535	1535				
R ²	0,3895	0,389	ei hinnatud				
Mudeli tõenäosus	8,4*10 ¹⁵⁰	3*10 ¹⁵³	ei hinnatud				

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001; () - standardhälve

Mudeli 1 tõenäosus on väiksem kui olulisuse nivoo $\alpha = 0,05$, seega mudel on statistiliselt oluline. Mudeli selgitusvõime R^2 on 38,95%. Võttes arvesse, et analüüsitud on mikroandmeid, on tegu üsna hästi kirjeldatud mudeliga, sest suur osa sõltuva muutuja hajuvusest on mudeli poolt kirjeldatud. Mudelist ilmnes, et parameetrid vanus, mitte residentsus, laste omamine ja seotud ettevõtete arv ei ole statistiliselt olulised (olulise tõenäosus $p > \alpha$), mistõttu eemaldati need mudelist ja viidi läbi uus hindamine. Ilmneb, et uus mudel (2, vt tabel 1) on endiselt statistiliselt oluline, sest mudeli tõenäosus on väiksem kui olulisuse nivoo. Mudeli selgitusvõime (R^2) on vaid veidi madalam (38,9%), kuid modifitseeritud determinatsioonikordaja on isegi kõrgem (38,4%). Seega võib öelda, et tegu on suhteliselt hea regressioonmudeliga.

Järgnevalt viidi läbi mudeli diagnostika. Hindamaks, kas mudelil on täidetud homoskedatiivsuse eeldus teostati White'i test. Ilmnes, et olulise tõenäosus on väiksem kui olulisuse nivoo, seega mudelis esineb heteroskedatiivsus. Analüüsitavad andmed ei olnud aegread, sellest tingituna ei olnud vajalik hinnata jääkliikmete autokorrelatsiooni (Paas 1995, lk 208). Juhuslike liikmete normaaljaotuse testimiseks viidi läbi Doornik-Hanseni test (vt joonis 16). Ilmnes, et jääkliikmed ei allu normaaljaotusele. Tingituna sellest, et mudelis esineb heteroskedatiivsus ning parameetrite hinnangud ei ole mõjusad, tuleb regressioonmudelisse ja selle parameetritesse tuleb suhtuda pigem kriitiliselt.

Joonis 16. Juhuslike liikmete normaaljaotuse testimise tulemus

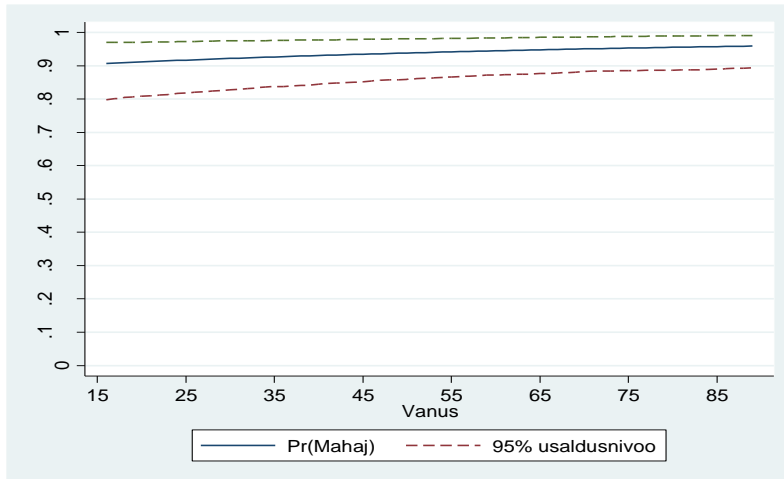
Allikas: Autor

Logit funktsioon on $\ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \text{logit}(p) = \alpha + \beta x$. p on huvi pakkuva sündmuse Y toimumise tõenäosus ehk siis tõenäosus, et $Y = 1$, $p = P(y = 1)$ (Mood 2010, 68). $p/(1 - p)$ on huvipakkuva sündmuse toimumise šanss, mis näitab, kui mitu korda tõenäolisem on uuritava sündmuse toimumine võrreldes sündmuse mittetoimumisega (ing.k. *odds*). Suurus $\ln\left(\frac{p}{1-p}\right)$ on logaritmiline šansside suhe (ingl. *log odds ratio*). (Binaarsete...) Järgnevalt hindas autor logit mudelit (3, vt tabel 1):

$$(3) \text{logit}(p) = \alpha + \beta_1 \text{sugu} + \beta_2 \text{mres} + \beta_3 \text{kov} + \beta_4 \text{lapsed} + \beta_5 \text{abikaasa} + \beta_6 \text{palk} + \beta_7 \text{kinnistu} + \beta_8 \text{auto} + \beta_9 \text{vanus} + \beta_{10} \text{id}_{\text{volg}} + B_{11} \text{id}_{\text{volg_min}} + \beta_{12} \text{juh_h}$$

Juhul, kui $z > 1,96$, võib öelda, et muutujal on oluline mõju mahajätjaks saamisele. Mida suurem on z väärtus, seda suurem on mõju. Positiivselt mõjutavad mahajätaks saamist kõige enam sugu, seejärel isiku võlg ning sissekirjutus. Kui indiviid on mees, on tal 35%, kui tal on maksuvõlg 28% ja kui ta on harjumaalane 6,7% suurem tõenäosus saada mahajätjaks. Negatiivselt mõjutavad juhatuse liikmeks oleku aeg, palk, auto ja abikaasa olemasolu. Iga juhatuse liikmeks oldud aasta vähendab mahajätjaks saamise tõenäosust 2,3%. Iga teenitud 1000 eurot vähendab mahajätjaks saamise tõenäosust 3%. Iga auto omanime vähendab mahajätjaks muutumise tõenäosust 3%. Abikaasa omamine vähendab mahajätjaks saamise tõenäosust 8%.

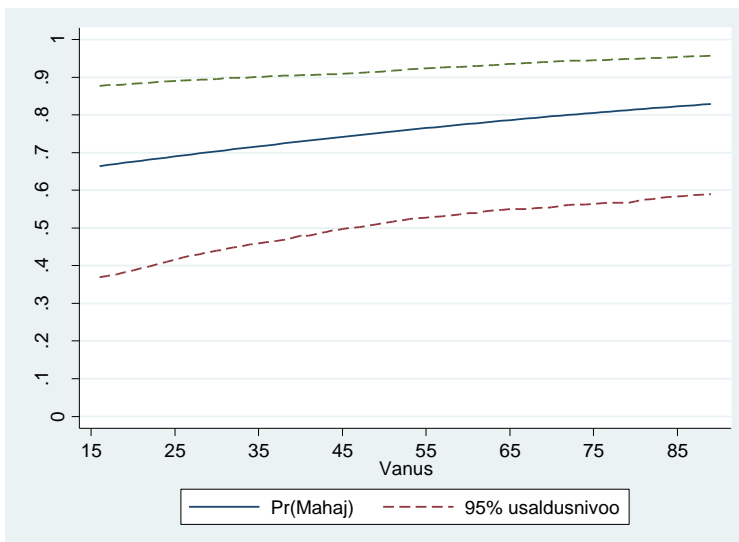
Selleks, et võrrelda erineva kooslusega grupe, on käesolevas töös kasutatud keskmiseid marginaalseid efekte. Selleks on fikseeritud mahajätja profiil ja on hinnatud vanuse, juhatuse liikmeks oldud aja ja sissetuleku mõju mahajätjaks saamise tõenäosusele. Tüüpiline mahajätja on: mees, resident, harjumaalane, lasteta, abikaasata, kinnistuta, autota, võlg nii minevikus kui ka olevikus. Esmalt hinnati vanuse mõju sellise profiiliga isikule (vt joonis 17). Ilmnes, et vanusel on suhteliselt olematu mõju. Kui eemaldati profiilist sissekirjutus ja residentsus, siis tulemused sellest ei muutunud.

Joonis 17. Vanuse mõju tüüpilise mahajätja profiiliga isikule (sugu: mees)

Allikas: Autor

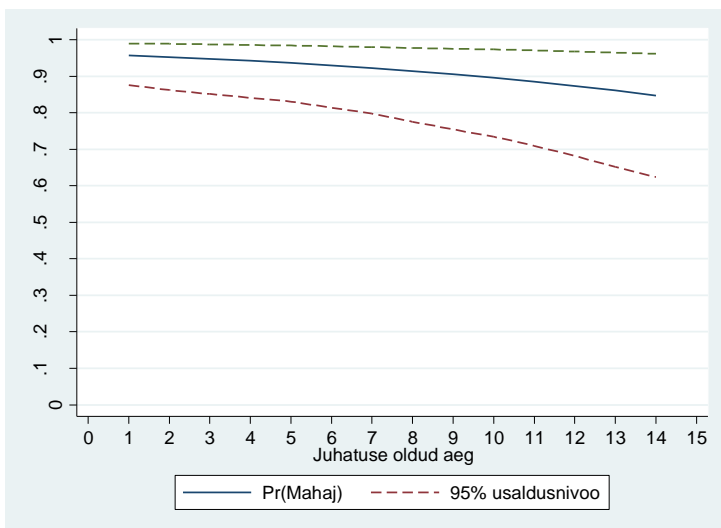
Järgnevalt hinnati vanuse mõju naissoost mahajätjatele (vt joonis 18). Selleks asendati mahajätja profiilis sugu. Ilmneb, et tulemus on üsna hajuv. Põhjuseks on see, et keskmised efektid on ebatäpsed, kuna naised on väga erinevad. Vanusega mahajätjaks olemise tõenäosus suureneb, kuid üsna vähesel määral.

Joonis 18. Vanuse mõju tüüpilise mahajätja profiiliga isikule (sugu: naine)

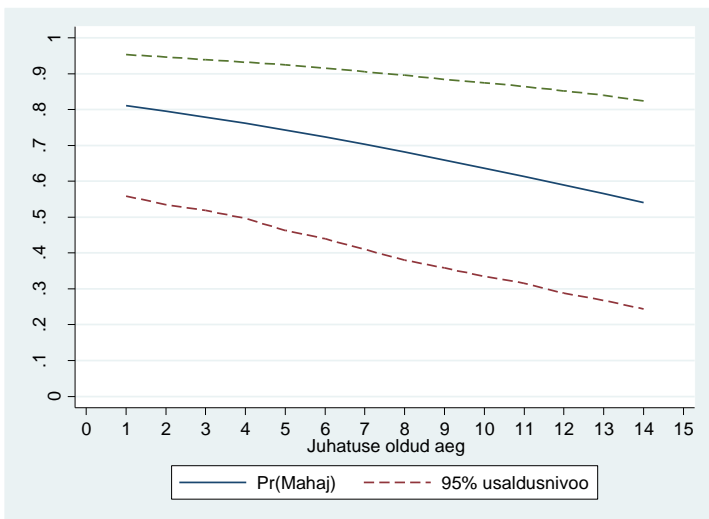
Allikas: Autor

Järgnevalt on hinnatud sama profiiliga meeste ja naiste puhul juhatuses oleku aja mõju mahajätjaks muutumisele (mees vt joonis 19, naine vt joonis 20). Ilmneb, et meestel on langus üsna väike. Põhjuseks võib olla ka see, et pole palju indiviide mahajätjate hulgas, kes väga kaua oleks juhatuses olnud. Naiste puhul on näha, et juhatuse liikmeks olemise pikaajalisus vähendab mahajätjaks saamise tõenäosust.

Joonis 19. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilise mahajätja profiiliga isikule (sugu: mees)

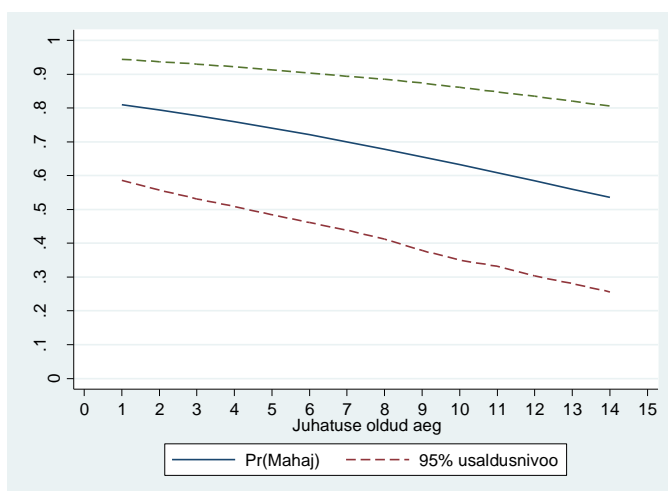
Allikas: Autor

Joonis 20. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilise mahajätja profiiliga isikule (sugu: naine)

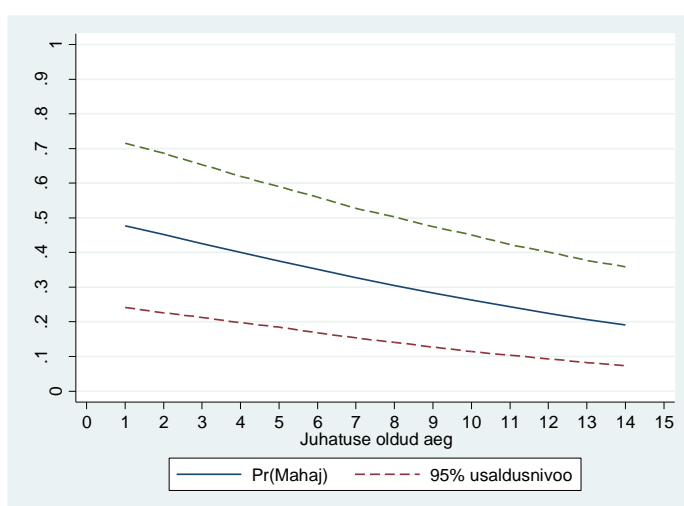
Allikas: Autor

Selleks, et hinnata juhatuses oldud aja mõju mahajätjaks saamise tõenäosusele on hinnatud mahajätjale täieliku vastandi profiil: mees, laste ja abikaasa ning varaga (kinnistu, auto), isiklik võlg puudub nii minevikus kui ka olevikus. Välja on jäetud muutujad residentsus ja sissekirjutus. Mahajätjaks saamise tõenäosus on sellise profiiliga isikutel oluliselt väiksem (joonis 21 vs 19). Samuti on näha, et juhatuses oleku aeg vähendab veelgi tõenäosust mahajätjaks saamise osas. Kui mahajätjale täieliku vastandi profiilis asendada mees naisega (vt joonis 22), siis ilmneb võrreldes joonisega 20, et naised, kes juba on kuulekad, on veelgi kuulekamad, kui nad on pikka aega tegutsevad ettevõtte juhatuses liikmena.

Joonis 21. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilisele mitte mahajätjale (sugu: mees)

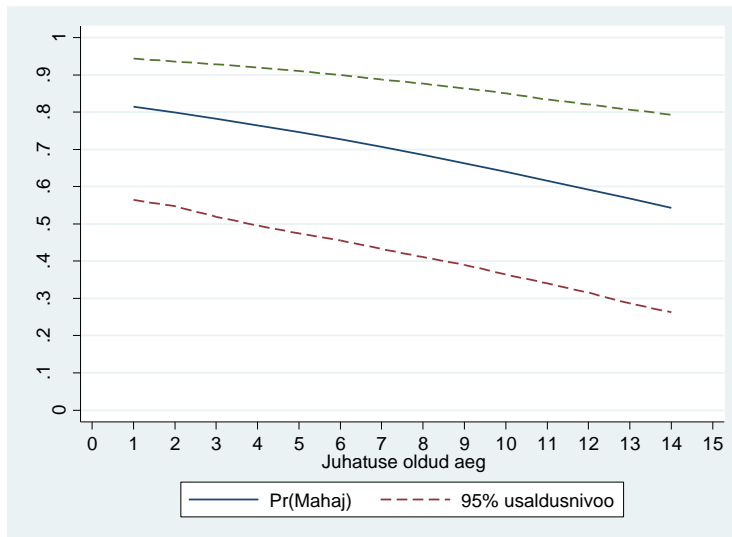
Allikas: Autor

Joonis 22. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilisele mitte mahajätjale (sugu: naine)

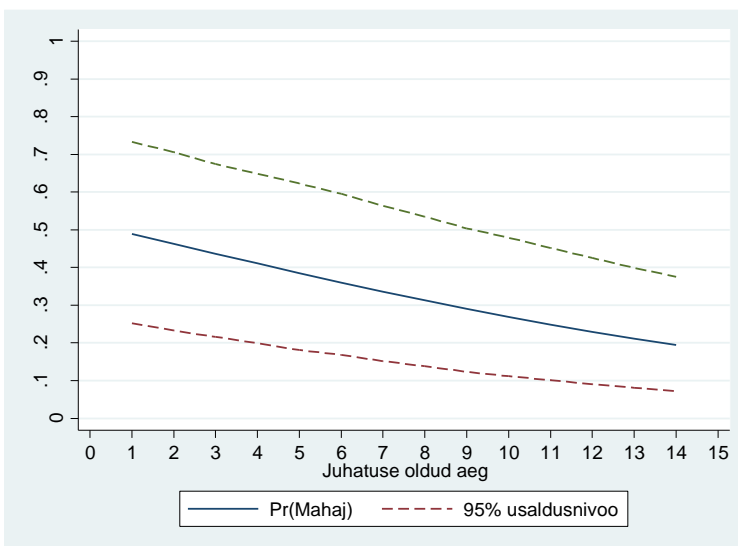
Allikas: Autor

Järgnevalt lisati mitte mahajätja profiilile ka tunnused harjumaalane ja mitteresident. Tulemused on näha jooniselt 23 ja 24. Võrreldes joonistega 21 ja 22, ilmneb, et olulist mõju nende näitajate lisamine kaasa ei toonud.

Joonis 23. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilisele mitte mahajätjale v2 (sugu: mees)

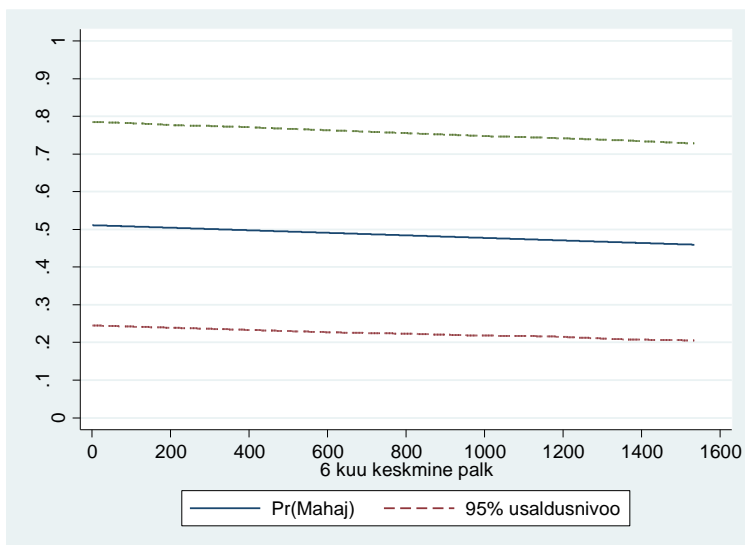
Allikas: Autor

Joonis 24. Juhatuses oldud aja mõju tüüpilisele mitte mahajätjale v2 (sugu: naine)

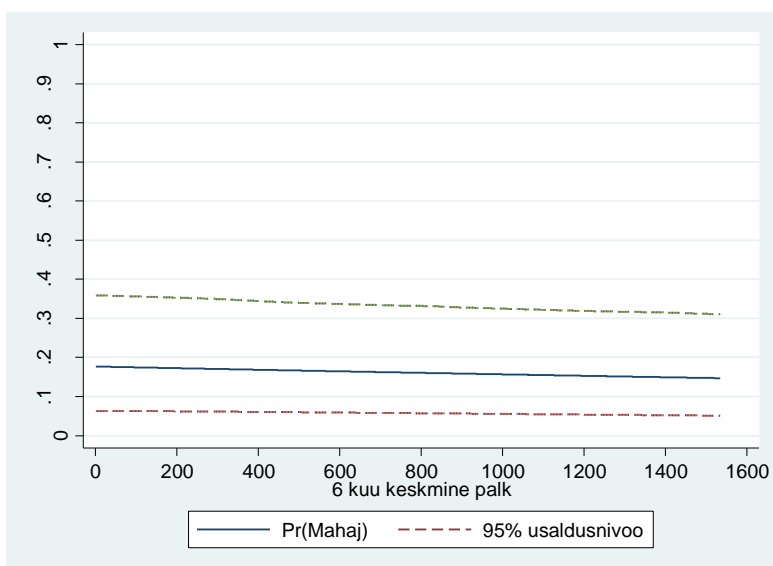
Allikas: Autor

Autor uuris lisaks keskmise palga mõju mahajätjaks saamise tõenäosusele. Uuritavate isikute profiil: mees/naine, varaga (auto, kinnistu), keskmine palk kuni 1 600 eurot. Kaasatud on invidiidid, kelle palk on kuni 1 600 eurot tingituna sellest, et suuremate summade osas olid väga suured erinevused. Tulemused on näha joonisel 25 ja 26. Ilmneb, et vara ja sissetulekuga invidiididel on väiksem tõenäosus mahajätjaks saamise osas, kuid sissetuleku suurenemine ei vähenda mahajätjaks saamise tõenäosust oluliselt ei meestel ega ka naistel.

Joonis 25. Sissetuleku mõju tüüpilisele mitte mahajätjale (sugu: mees)

Allikas: Autor

Joonis 26. Sissetuleku mõju tüüpilisele mitte mahajätjale (sugu: naine)

Allikas: Autor

3. ARUTELU JA ETTEPANEKUD

Võrdlevast analüüsist ilmnes, et mahajätjatel oli nii olemasolevaid kui ka kehtetuid seoseid võrreldes kontrollgrupiga oluliselt enam. Sellest võiks järeldada, et normaalse äritegevuse puhul ollakse seotud pigem kümnekonna või vähema ettevõttega ja seda pikaajalisemalt. Suurem osa mahajätjatest olid mehed. Mahajätjate hulgas oli vähem abielus ja lastega inimesi. Suured erinevused kontrollgrupi ja mahajätjate osas esinesid seoses isikliku maksuvõlga. Kontrollgrupi liikmete hulgas oli oluliselt vähem neid, kellel oleks olevikus või minevikus maksuvõlg esinenud või kellega seotud ettevõttel oleks esinenud võlg. Sissetuleku osas ei olnud erinevused väga olulised, kuid mahajätjatel oli keskmiselt madalam palk. Mahajätjad omasid võrreldes kontrollgrupiga vähem vara. Üllatuslikult olid mahajätjate ja kontrollgrupi liikmete vanus samaväärne. Sissekirjutuse võrdlemisel olulisi erinevusi silma ei jäänud. Küll aga oli silmapaistev see, et mahajätjate hulgas oli oluliselt enam elukohata isikuid. Juhatuses oleku aja võrdlemisel ilmnes ootuspäraselt, et mahajätjad olid juhatuse liikmed mõnevõrra lühemal perioodil. Autori jaoks oli üllatav, et keskmine juhatuses oleku aeg on mahajätjatel vaid aasta võrra pikem võrreldes kontrollgrupiga. Residentsuse osas erinevusi ei ilmnenud.

Linearsest regressioonist ilmnes, et mahajätjaks saamist mõjutab seotud ettevõtete võlg, isiku võlg olevikus, sissekirjutus, isiku võlg minevikus, seotud ettevõtete arv (kui neid on enam kui 5), juhatuses oldud aeg, seotud ettevõtete arv minevikus. Mahajätjaks saamist mõjutab negatiivselt abikaasa, vara (auto, kinnistu) ja palga olemasolu. Suures osas kattub mudel nende tulemustega, milleni jõuti võrdlevas analüüsis. Vastuoluline võrreldes võrdlevas analüüsis tooduga, on juhatuses oleku aja positiivne mõju mahajätjaks saamisele. Selle põhjenduseks võiks ehk olla see, et mahajätjad on küll keskmiselt lühemat aega juhatuses, kuid kontrollgrupi hulgas oli rohkem neid isikuid, kes olid juhatuses väga lühikest aega. Mahajätja puhul ilmselt on loogiline, et teatud aja peab ta siiski juhatuse liikmena tegutsema, et saada sellest maksude tasumisest kõrvale hoidmise näol majanduslikku kasu.

Logistilise regressiooni tulemusel ilmnes, et positiivselt mõjutavad mahajätjaks saamise tõenäosust sugu, isiku võlg ja sissekirjutus. Negatiivselt mõjutavad mahajätjaks saamise tõenäosust juhatuse liikmeks oleku aeg, sissetulek, auto ja abikaasa olemasolu. Kinnitatud profiilide puhul leidis kinnistust, et naiste puhul on mahajätjaks muutumise tõenäosus alati madalam võrreldes meestega. See jäi silma kõikide profiilide puhul. Samuti ilmnes selge erinevus mahajätja ja mitte mahajätja profiili puhul ehk siis nii naistel kui ka meestel, kellel on

lapsed, abikaasa, vara ja puudub maksuvõlg nii olevikus kui ka tulevikus, on oluliselt väiksem tõenäosus mahajätjaks saamiseks. Kui hinnati vanuse mõju tüüpilise mahajätja profiiliga isikule, siis ilmnes, et meestel oli mõju peaaegu olematu, naistel oli küll mõju, kuid tulemus oli üsna hajuv. Juhatuses oldud aja mõju hinnati nii tüüpilise mahajätja kui ka mitte mahajätja puhul. Mahajätjast mehele avaldas juhatuses oldud aeg väga vähest mõju, kuid mitte mahajätja puhul on näha, et mida kauem on ettevõtte juhatuses oldud, seda väiksem on mahajätjaks saamise tõenäosus. Naiste puhul oli samuti mõju märgatav nii mahajätjate kui ka mitte mahajätjate puhul. Kui mitte mahajätja profiilile lisati tunnused, siis olulist mõju see tõenäosusele ei avaldanud. Sissetuleku suurenemisel olulist mõju mahajätjaks muutumise tõenäosusele ei täheldatud ei naiste ega ka meeste puhul.

3.1. Tulemuste tõlgendus

Andmeanalüüsi tulemusel võib järeldada, et indiviidi mahajätjaks muutumist mõjutavad järgmised karakteristikud: sugu, abielu, isiklik maksuvõlg, sissetulek, vara, sissekirjutus, juhatuses oleku aeg. Nende karakteristikute mõju leidis kinnitust nii võrdlevas analüüsis, kui ka lineaarses ja logistilises regressioonimudelil.

Meeste väiksemat kuulekust kinnitasid ka mitmed uuringud, millele on viidatud käesoleva töö peatükis 1.5. Naised on maksude tasumisel kuulekad ja nad osalevad väiksema tõenäosusega tegevustes, mis on ebaeetilised. Mehed aga hindavad tihedamini enda võimekust üle ning neil on suurem valmidus rikkuda seadust isikliku kasu saamise eesmärgil. Naistel on väiksem riskivalmidus, sest nad kipuvad üle hindama vahele jäämise tõenäosust ja neile kohaldatava sanktsiooni suurust. Tõepoolest mahajätjaks olemine tähendab seda, et majanduslikku kasu saadakse läbi illegaalse tegutsemise. On olemas tõenäosus, et maksuhaldur tuvastab tahtliku tegevuse maksuvõlgade tasumata jätmisel ning sellisel juhul võidakse sanktsioneerida juhatuse liiget. Seega tegu on riskantse tegevusega ja võttes arvesse naiste suuremat riskikartlikkust on mõistetav, et neil on väiksem soov mahajätjana tegutseda.

Käesoleva töö peatükis 1.5. on välja toodud mitmed artiklid, kus on leitud, et abielus inimestel on võrreldes vallalistega oluliselt kõrgem maksumoraal. Põhjuseks on autorid nimetanud sotsiaalset võrgustikku, mis neid ümbritseb ning seetõttu ka nende tegevust piirab. Tõepoolest ka analüüs kinnitas abielu olulist mõju. Ilmselt individid, kes otsustavad oma kooselu registreerida on vastutustundlikumad ja otsivad kindlustunnet. Mahajätjaks olemine

aga toob kaasa ebakindlust ja võimalikku sanktsioneerimist. Abielus inimestel on tõepoolest ka teatud võrgustikud, kus suheldakse, mistõttu ei soovita enda sotsiaalset staatust kahjustada. Laste mõju lineaarse regressiooni puhul kinnitust ei leidnud. Ka ei käsitletud nende mõju maksekuulekust käsitlevates artiklites. Siiski autor usub, et laste omamine mõneti samuti mõjutab indiviidide kuulekust, sest üldjuhul soovitakse pakkuda järglastele turvatunnet.

Indiviidi isikliku maksuvõla olulisus nii minevikus kui ka olevikus sai samuti tugevalt kinnitatud. Ka selle mõju ei ole maksekuulekust käsitlevates artiklites analüüsitud. Autori hinnangul näitab isikliku maksuvõla olemasolu maksekuuletust. Ehk siis indiviidi on jätnud sihilikult tasumata maksud, kuigi seaduse järgselt on tal selleks kohustus. Selliste indiviidide suhtumine isikliku maksuvõla tasumisse peegeldub ka ilmselt juhtimisotsustes ehk siis ollakse sama kergekäeliselt valmis mitte tasuma ka ettevõtte võlgnevusi.

Oluline indiviidide maksekuulekust mõjutav tegur on majanduslik olukord. Jõukamad indiviidid aktsepteerivad suurema tõenäosusega tulude ümberjagamist, kuid indiviidid, kellel on majanduslik olukord halb, näevad maksude tasumises tarbimisvõimaluste piiramist. Finantsilise rahuolu suurenemisel peaks ka maksekuulekus suurenema. Lisaks on parema sissetulekuga inimesed vähem huvitatud maksude tasumisest kõrvale hoidma, sest tal tekivad sellega suuremad alternatiivkulud ning tema saadav võit ei ole niivõrd suur. Teisalt jällegi madalama sissetulekuga isikutel on sotsiaalses mõttes vähem kaalul, kuid sanktsioneerimine mõjutab neid suuremal määral, seega peaksid nad olema riskikartlikumad. Tõepoolest mahajätjatel on keskmiselt madalam sissetulek. Siiski pigem usub autor, et see ei tähenda, et nende tegelikkuses saadavad tulud oleksid keskmiselt väiksemad, vaid pigem on usutav, et nad ei deklareeri kõiki enda saadavaid tulusid maksude vähendamise eesmärgil. Lisaks ilmnes logistilisest regressioonist, et sissetuleku suurendamine ei vähendanud mahajätjaks saamise tõenäosust, seega võib järeldada, et sissetulek üksi ei oma väga olulist mõju.

Autori poolt läbi töötatud artiklites ei ole käsitletud vara omamise mõju maksekuulekusele. Andmeanalüüs kinnitas tugevalt, et vara omamine vähendab mahajätjaks saamise tõenäosust. Ühelt poolt võib see tähendada seda, et indiviidid, kellel on juba vara, omavad ka teatud suuruses sissetulekut, mistõttu neil puudub motivatsioon maksude tasumisest kõrvale hoida. Teisest küljest aga on mahajätjad teadlikud sellest, et juhul, kui tuvastatakse nende käitumises raske hooletus või tahtlikkus äriühingu võlgade mitte tasumisel, võidakse nende vara maksude tasumiseks realiseerida, mistõttu nad ilmselt pigem väldivad enda nimele vara soetamist.

Ilmnes, et sissekirjutus mõjutab samuti indiviidide maksekuulekust. Ka seda seisukohta ei ole võimalik kõrvutada teoreetilises osas käsitletuga. Huvitav on see, et just harjumaalased peaksid olema vähem kuulekad. Võimalik põhjus võib olla see, et Harjumaal ja seda ümbritsevates valdades asub suur osa Eesti ettevõtetest. 2009. aastal on Harju maakonda registreeritud 90% välismaa äriühingu filiaalidest, 63% aktsiaseltsidest ja osühingutest (Harju...). Lisaks jäi silma ka see, et mahajätjate hulka kuulus enamik juhatuse liikmeid, kellel sissekirjutus puudus. Ilmselt on tegu indiviididega, kes on kodutud ja keda on variisikuna pandud ettevõtet juhtima vältides seeläbi sanktsioneerimist, sest võlgade tasumise eest vastutab vaid juhatuse liige.

Juhatuses oleku aja puhul oli võrdleva analüüsi tulemus üllatav, sest autor oleks eeldanud, et mahajätjate keskmine juhatuses oleku aeg peaks olema oluliselt lühem kui kontrollgrupil, kuid tegelikkuses oli vahe vaid 1 aasta. Lineaarsest regressioonimudelist ilmnes aga hoopis, et juhatuse liikmeks olemise aeg mõjutab positiivselt mahajätjaks saamist. Logistilises regressioonis ilmnes, et juhatuses oleku aeg mõjutas mahajätjatest enam naisi, kuid mitte mahajätjate puhul oli sellel mõju nii naistele kui ka meestele. Autori hinnangul võib sellest järeldada, et juhatuse liikmeks olemise ajal on pigem mõju kuulekatele indiviididele ehk siis kui pikemat aega ollakse juhatuse liige, siis soovitakse ka seda edaspidi olla ehk siis pigem välditakse ettevõtet maksuvõlgade tekkimist. Lisaks, kui juhatuse liige ollakse vaid selle võlgadega maha jätmise eesmärgil, siis on teatud aeg, millal juhatuses ollakse ning seejärel jäetakse see maha, seega juhatuse liikmeks olemise aeg ei ole väga pikk.

Autori jaoks oli üllatav see, et andmeanalüüsist ei ilmnenud vanuse mõju maksekuulekusele. Mitmed uuringud on kinnitanud vanuse mõju maksekuulekusele. Kõige väiksema kuulekusega peaksid olema indiviidid, kelle vanus on kuni 30 aastat. Logistilisest regressioonist aga ilmnes, et indiviidide tõenäosus mahajätjaks muutumise osas naiste puhul isegi veidi kasvas vanuse lisandudes, meeste puhul vanus tõenäosust ei mõjutanud. Teoreetilises käsitluses (vt käesoleva töö p 1.5.) on selgitatud, et vanemate inimeste kõrgem maksude tasumise valmidus nooremaelastega võrreldes on seotud sotsiaalse aktiivsuse langusega, parema materiaalse kindlustatusega (omavad vara), kõrgema sotsiaalse staatusega (teiste reageering mõjutab rohkem) ning hirmuga sanktsioonide ees, sest potentsiaalne kulu sanktsioneerimisest kasvab. Autori hinnangul võib vanemaealiste Eestis elavate juhatuse liikmete väiksem maksekuulekus olla seotud Nõukogude-Liidu pärandiga. Ehk siis juhtimisotsuste tegemisel väärtustatakse avalikest hüvedest kõrgemalt isiklikke hüvesid.

KOKKUVÕTE

Kodanikud tasuvad makse vastutasuks avalike kaupade ja teenuste eest. Hea maksude laekumine tagab laiemat sotsiaalset kaitset võrgustiku ning võimaluse pakkuda enam soovitud avalikke hüvesid. Kui korralikud maksumaksjad tuvastavad, et osad invidiidid küll tarbivad avalikke kaupu, kuid ei panusta nende pakkumisesse, tekib ka neil stiimul maksude tasumisest kõrvale hoida. Indiviidide maksekuulekus varieerub olulisel määral ning on dünaamiline.

Vanim maksekuulekust käsitlev uuring on Allingham ja Sandmo karistuse mudel, mille kohaselt kodanikud tasuvad makse tingituna hirmust trahvi või vanglakaristuse ees. Eeldatakse, et maksumaksja on ratsionaalne ehk võrdleb saadavat tulu ja kulu petmise ja vahelejäämise ning ausa käitumise korral. Mudeli kohaselt on olulised maksekuulekust mõjutavad tegurid karistuse määr ja kontrollide läbiviimise sagedus. Seda on kinnitanud ka empiirilised uurimused. Lisaks sellele, et need tegurid aitavad tõsta indiviidi enda motivatsiooni maksude tasumiseks, kinnitab see teistele maksumaksjatele, et nad käituvad õigesti, kui otsustavad makse tasuda. Meetmete rakendamisel tuleb tähelepanu pöörata sellele, et need ei tohi ausat maksumaksjat heidutada ega koormata, sest see võib vähendada tema soovi olla maksekuulekas.

Karistuse mudelit on kritiseeritud, sest see ennustab oluliselt suuremat maksudest kõrvale hoidmist, kui on täheldatud tegelikus elus. Erinevalt mudelist ei oska invidiidid hinnata korrektselt vahele jäämise tõenäosust ega karistuse suurust, mida võidakse neile määrata. Ka on nad kaotuse osas, millena nad juurde määratavat maksu näevad, negatiivselt meelestatud. Siiski nendest põhjustest veelgi olulisem on indiviidide sisemine motivatsioon ehk maksumoraal. Maksumoraal on sotsiaalne norm, mis mõjutab maksumaksja käitumist juhul kui invidiid on selle omaks võtnud ehk sellest on välja kujunenud tema enda personaalne norm. Nii kaua, kui invidiidid usuvad, et maksude tasumine on sotsiaalne norm ehk vastavat käitumist peetakse ühiskonnas õigeks, nad ka makse tasuvad, vastasel korral tekib neil süütunne. Personaalse normi tekkimiseks on oluline, et invidiid tunneks ennast täieõiguslike ühiskonna liikmetena, sest siis läheb neile ühiskonna heaolu korda ja soov panustada suureneb.

Olulist mõju maksumoraalile omavad riigivalitsemise (usaldus valitsuse tegevuse osas, maksumaksjate kohtlemine, rahulolu riigi ja selle poolt pakutavate hüvedega) ning indiviidide sotsiaaldemograafilised tegurid (kultuur, vanus, perekonnaseis, sugu, haridus, hõive staatus, majanduslik olukord, religioon).

Usaldus on korrelatsioonis sooviga kuuletuda. Kui inividid usaldavad riiki, siis usaldatakse ka selle motiive ja alistatakse vabatahtlikult. Usalduse saavutamiseks peab riik tagama hästi funktsioneerivad ning korrupsioonivabad riigiasutused ja hea keskkonna nii sotsiaalsele kui ka majanduslikule kapitalile. Maksumaksja kontrollimisel tuleb järgida, et kontrollimise protseduurid oleksid korrektsed, läbipaistvad ja arusaadavad. Maksumaksjasse tuleb alati suhtuda kui partnerisse – õiglaselt, austuse ja empaatiaga. Oluliselt enam tuleb panustada sellele, et kuulekas olemine oleks lihtne. Pettustest tuleks rääkida kui hälbivast nähtusest kinnistamaks maksumaksjates eeldust, et enamus inimesi on ausad. Keskenduda tuleks heale, mida maksudest saadud tuluga teha saab.

Riigiga rahulolu mõjutavad tegurid on kodanikuuhkus, rahulolu demokraatliku riigikorraga ning arusaadav ja õiglane maksusüsteem. Inimesed, kes on uhked olles riigi kodanikud, on riigile lojaalsed ja soovivad sellesse panustada. Demokraatliku riigikorraga rahulolu tagab teadmise, et seaduste loomisel saab kaasa rääkida, mistõttu ollakse meelsamini valmis neile kuuletuma. Mida paremini maksumaksja seaduseid mõistab, seda enam on ta motiveeritud tasuma makse. Õiglane peab olema nii tulude kogumisel kui ka jagamisel. Kui inividid usuvad, et maksuseadused on õiglased, siis isegi juhul, kui need ei ole kooskõlas tema personaalsete eelistustega, tema maksekuulekus tõuseb. Tasutud maksude eest peab riik pakkuma hüvesid, mida kodanikud soovivad, seeläbi tunnetakse, et fiskaalne vahetusmehhanism on kasulik. Olulisimad avalikud teenused on tervishoid ja haridus.

Sotsiaaldemograafilistest teguritest omavad maksekuulekusele mõju vanus, abielustaatus, sugu, majanduslik olukord, religioossus. Vanemad inimesed on kuulekamad, sest neil on kõrgem sotsiaalne staatus ja hirm sanktsioneerimise ees. Abielus inimeste kuulekuse tagab neid ümbritsev sotsiaalne võrgustik, ka mängib rolli see, et nad on vanemad ja küpsemad kui vallalised. Naistel on võrreldes meestega suurem riskikartlikkus, mis on põhjustatud nende traditsioonilisest rollist. Jõukamad kodanikud maksavad makse meelsamini, sest neil on parem arusaam maksude fiskaalsest eesmärgist. Kehva majandusliku olukorra puhul nähakse makse kui tarbimise piiramist ning kuna alternatiivkulu on väiksem, siis ollakse valmis tasumisest kõrvale hoidma. Kõrgem religioossus tagab samuti vastumeelsuse maksude tasumisest kõrvale hoidmise osas.

2014. aasta jaanuari sisuga oli Eestis 1 452 juhatuse liiget, kes olid tekitanud ajalooliselt kolmes või enamas äriühingus maksuvõlgu vähemalt 5 000 eurot. Kokku oli nende niinimetatud mahajätjate tekitatud maksuvõlg 97,07 miljonit eurot. Seega ilmselgelt on tegu mitte kuulekate

maksumaksjatega. Hindamaks, millised tegurid mõjutavad mahajätjaks saamist teostati mahajätjatele (valim 535 isikut) ja kontrollgrupile (tavapärased juhatuse liikmed, valim 1 000 isikut) võrdlev, lineaarne ja logistiline regressioon. Uurimuse tulemusel ilmnnes, et indiviidi mahajätjaks muutumist mõjutavad sugu, abielusstaatuse, isiklik maksuvõlg, sissetulek, vara, sissekirjutus, juhatuses oleku aeg.

Uurimus kinnitas suures osas teoreetilises osas kinnitust leidnud sotsiaaldemograafiliste tegurite mõju. Mahajätjaks olemine on riskantne tegevus, sest kui maksuhaldur suudab tõendada tahtlikkuse või raske hooletuse, siis on juhatuse liige vastutav tasumata võlgade eest. Ootuspäraselt oli naiste ja abielus inimeste tõenäosus mahajätjaks saamisel oluliselt madalam, sest need individid on riskikartlikumad. Ilmnnes, et isikud, kellel on isiklikud maksuvõlad, on oluliselt suurem tõenäosus jätta ka ettevõtte maksuvõlad tasumata. See on samuti ootuspärane, sest individide mitte kuulekas käitumine mõjutab nii nende käitumist eraisiku kui ka juhatuse liikmena. Sissetulek ja vara mõjutasid mahajätjaks olemist negatiivselt. On loogiline, et kui indiviidil on suuremad sissetulekud ja vara, siis kõrgema sotsiaalse staatuse ja alternatiivkulu tõttu on ta vähem motiveeritud osa võtma seadusevastastes tegevustest. Sissekirjutuse mõju võib autori hinnangul olla tingitud sellest, et suur hulk ettevõtteid on registreeritud Harjumaal või seda ümbritsevates valdades. Juhatuses oleku aja mõju on mõistetav, sest mahajätjal on vajadus ja soov vaid teatud perioodi ettevõtte juhatuse liige olla. Üllatav oli see, et andmeanalüüsist ei ilmnunud vanuse mõju maksekuulekusele. Autori hinnangul võib see seotud sellega, et vanemaalised juhatuse liikmed tingituna Nõukogude-Liidu pärandist, väärtustavad avalikest hüvedest kõrgemalt enda isiklike hüvesid.

Käesolevas töös on kaardistatud erinevad maksekuulekust mõjutavad tegurid ning empiirilisel kontrollitud sotsiaaldemograafiliste tegurite mõju maksekuulekusele Eestis. Seega võib öelda, et töö eesmärk on täidetud täiel määral. Edaspidi tuleks võimalusel uurida seda, kas ka empiirilisel on võimalik tõendada Eesti maksumaksjate näitel individide hinnangute mõju maksekuulekusele. Samuti tuleks analüüsida, kuivõrd on võimalik kontrollide teostamisel arvestades individide karakteristikuid grupeerida neid maksekuulekuse alusel, tagamaks seda, et üha enam kontrolle teostataks vaid isikute osas, kes ei ole kuulekad.

SUMMARY

FACTORS WHICH INFLUENCE TAX COMPLIANCE

Krista Liimal

The purpose of governments' existence is their ability to offer public good to the citizens. To achieve that goal they are forced to collect taxes. Both economic situation and political stability are involved with the amount of the collected taxes, the bigger it is, the better is the situation. The biggest problem with supplying public goods is involved with free riding. Everybody wants to use the public goods but unfortunately not everybody feel the obligation to pay for them as it is not a rational choice as the quantity nor the quality falls if a person chooses not to pay. But if many people choose to free ride then it might become a problem as compliant tax payers are less willing to pay their taxes if they witness that public goods can also be consumed without contributing to them. If less and less people are willing to pay taxes then the government is not capable to offer public goods with the same quality and quantity which may lead to political instability. So every government is interested to gain as high tax compliance as possible.

Governments can gain compliance using punishment or by cajoling tax payers to pay taxes themselves. Enforcement is good to show uncompliant taxpayers that cheating is wrong and it is more expensive than being honest. It also shows to the compliant tax payers that they are doing the right thing. Still if enforcement is applied to those individuals who are already compliant then they may feel that their effort is not appreciated and they may feel insulted. The most important influence of tax compliance is tax morale. Tax morale is intrinsic motivation to pay taxes. If a taxpayer whose intrinsic motivation is high fails to pay then he feels guilty for not being honest. The most important factors that influence tax morale are the way government administrates the country and also socio-demographic factors. To gain high tax compliance government has to assure that citizens has trust for government and its decisions and they are satisfied with the way government treats them and the public goods correspond to their needs and expectations so that they feel that their money is well spent. Socio-demographic factors which influence tax compliance are culture, age, marital status, sex, education, occupation, economic status, religion.

The aim of the empirical analysis was to assess which factors influence taxpayer to become uncompliant. To achieve this goal 535 uncompliant and 1 000 ordinary chief executive officers (hereinafter CEO) were compared and linear and logistic regression was conducted. Those 535 individuals are classified as uncompliant as they have been involved with three companies where during the time they were leading it tax debt rose which is still unpaid. The empirical analysis confirmed that sex, marital status, personal debt, earnings, owning of property, habitat and time spent as a chief executive officer influenced tax compliance. If it is proven that taxes were unpaid intentionally or due to gross negligence then the CEO is also liable for the tax debt and because of that as expected women and married individuals are less likely to become uncompliant as they are more risk averse. Individuals who have personal tax debt are more likely to be uncompliant also with paying companies taxes. Earning and owning of property diminishes probability of being uncompliant. It might be due to persons with better economic positions are less willing to take part of illegal actions as they have a higher social status and alternative cost. It also seemed that living in Harju or its nearby county rises the probability of being uncompliant, but author thinks it might be involved with the fact that more than half of the companies situate in those counties. It was surprising that age did not seem to influence tax compliance at all although elderly should be also more risk averse as enforcing influences them more as for them their social status is important and they have more property. Author believes that the reason why in Estonia elderly people are not more compliant is that they were grown up in Soviet Union and many of them believe that personal interests always come first compared to the public interests.

The aim of the thesis was to ascertain factors which influence tax morale. It can be said that the goal of the thesis is achieved. Author considers this thesis original as no other scientific work in Estonia has tried to empirically analyze the factors which influence tax compliance in Estonia by comparing the compliant and uncompliant taxpayers. In the future also other factors should be investigated empirically which influence the behavior of uncompliant and compliant taxpayers to be able to group taxpayers with different compliance level and to assure to control only those taxpayers who are not compliant.

VIIDATUD ALLIKAD

- Adams, C. (1993). *For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization*. London: Madison Book.
- Allingham, M. G., Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. – *Journal of Public Economics*, 1972, no. 1, pp. 323 - 338.
- Alm, J., McClland, G., Schulze, W. D. (1999). Changing the Social Norm of Tax Compliance by Voting. – *Kyklos*, 1999, Vol. 52 (2), pp. 141 - 171.
- Alm, J., Torgler, B. (2005). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. – *Journal of Economic Psychology*, 2006, no. 27, pp. 224 - 246.
- Anderson, G. M., Tollison, R. (1992). Morality and Monopoly: The Constitutional Political Economy of Religious Rules. – *Cato Journal*, 1992, vol. 12, pp. 373 – 392.
- Andreoni, J., Erard, B., Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. – *Journal of Economic Literature*, Juuni 1998, Vol. 36, pp. 818 – 860.
- Anselmi, D.L., Law, A.L. (1998). *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes*. Boston: McGraw-Hill.
- Baldry, J. C. (1986). Tax Evasion is not a Gamble: A report on Two Experiments. – *Economic Letters*, 1986, Volume 22, Issue 4, pp. 333 – 335.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. – *Journal of Political Economy*, 1968, no.76, pp. 169 – 217.
- Betz, M., O'Connell, L., Shepard, J. M. (1989). Gender Differences in Proclivity for Unethical Behavior. - *Journal of Business Ethics*, 1989, Vol.8 (5), pp. 321 – 324.
- Tampere, A. (2014). Eesti maksuauk on ligi pool miljardit eurot, suurima osa moodustab käibemaks.
<http://epl.delfi.ee/news/eesti/eesti-maksuauk-on-ligi-pool-miljardit-eurot-suurima-osa-moodustab-kaibemaks?id=67742183> (02.02.2015)
- Maksuvõla dünaamika alates 2011. aastast. Maksu- ja Tolliameti kodulehekül.
<http://www.emta.ee/index.php?id=32040> (10.04.2015)
- Binaarsete tunnuste analüüsimeetodid. Eesti Maaülikooli kodulehekül.
http://ph.emu.ee/~ktanel/bin_tunnuste_analyys/pt31.php (01.04.2015)
- Blackwell, C. (2007). *A Meta-Analysis of Tax Compliance Experiments*. Andrew Young School of Policy Studies.
<http://icepp.gsu.edu/files/2015/03/ispwp0724.pdf> (01.02.2015)
- Braithwaite, V. (2003). *Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Evasion*. London: Ashgate Publishing Ltd.

- Braithwaite, V. (2006). Ten Things You Wanted to Know About Regulation But Never Wanted to Ask. Regulatory Institutions Network.
<http://regnet.anu.edu.au/sites/default/files/ROP10.pdf> (02.03.2014)
- Braithwaite, V. (2008). Tax Evasion. Handbook on Crime and Public Policy. Oxford: Oxford University Press.
- Braithwaite, V. (2009). Defiance in Taxation and Governance: Resisting and Dismissing Authority in a Democracy. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Brandts, J., Tatsuyoshi, S., Schram, A. (2004). How Universal is Behavior? A Four Country Comparison of Spite and Cooperation in Voluntary Contribution Mechanisms. – *Public Choice*, Juuni 2004, 119, pp. 381 – 424.
- Carroll, J. S. (1948). A Cognitive-Process Analysis of Taxpayer Compliance. - *Working papers from Massachusetts Institute of Technology (MIT), Sloan School of Management*, Jaanuar 1986, No 1739-85, pp. 1 – 68.
- Clotfelter, C.T. (1983). Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. - *The Review of Economics and Statistics*, 1983, Vol. 65, No. 3, August, pp. 363 – 373.
- Grosos, R., Gneezy, U. (2009). Gender Differences in Preferences. – *Journal of Economic Literature*, 2009, 47:2, pp. 1 – 27.
- Cummings, R.G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., Torgler, B. (2005). Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence. - *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2005, 70, pp. 447 – 457.
- D’Arcy, M. (2011). Why Do Citizens Assent to Pay Tax? Legitimacy, Taxation and the African State. – *Afrobarometer working papers*, 2011, Working Paper No. 126
- Daude, C., Gutiérrez, H., Melguizo, A. (2012). What Drives Tax Morale? – *OECD Development Centre*, 2012, Working Paper No. 315.
- Daude, C., Melguizo, A. (2010). Taxation and More Representation? On Fiscal Policy, Social Mobility and Democracy in Latin America. – *OECD Development Centre*, 2010, Working Paper No. 294.
- Davis, J.S., Hecht, G., Perkins, J.D. (2003). Social Behaviors, Enforcement, and Tax Compliance Dynamics. - *The Accounting Review*, Jaanuar 2003, Vol. 78, No. 1, pp. 39 – 69.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. – *The Journal of Political Economy*, Aprill 1957, Volume 65, Issue 2, pp. 135 – 150.
- Elffers, H., (2000). But taxpayers do cooperate! - *VanVugt, M., Snyder, M., Tyler, T.R., Biel, A. (Eds.), Cooperation in Modern Society. Promoting the Welfare of Communities, States and Organizations*, 2000, pp. 184 – 194.
- Erard, B., Feinstein, J.S., (1994). The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance. - *Public Finance*, 1994, 49, pp. 70 – 89.

- Erard, B., Feinstein, J.S., (1994b). Honesty and Evasion in the Tax Compliance Game. – *RAND Journal of Economics*, 1994, Vol. 25, No. 1.
- Feinstein, J.S. (1990). Detection Controlled Estimation. - *Journal of Law and Economics*, Aprill 1990, 1, Vol.33(1), pp. 233 – 276.
- Feld, L.P., Frey, B.S. (2002). Trust breeds trust: How taxpayers are treated. – *Economics of Governance*, 2002, 3, pp. 87 – 99.
- Feld, L.P., Frey, B.S. (2007). Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. - *Law & Policy*, 2007, Vol.29(1), pp. 102-120.
- Fjeldstad, O.-H., Semboja, J. (2001). Why People Pay Taxes: The Case of the Development Levy in Tanzania. – *World Development*, 2001, Vol.29, No. 12, pp. 2059 – 2074.
- Frey, B.S. (1999). *Economics as a Science of Human Behaviour*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Frey, B.S. (2003). Deterrence and tax morale in the European Union. - *European Review*, 2003, Vol. 11, No. 3, pp. 385 – 406.
- Frey, B.S., Torgler, B. (2007). Tax morale and conditional cooperation. - *Journal of Comparative Economics*, 2007, 35(1), pp. 136 - 159.
- Furnham, A. (1982). The Protestant Work Ethic and Attitudes Towards Unemployment. - *Journal of Occupational Psychology*, 1982, 55, pp. 277 - 285.
- Grasmick, H.G., Bursik, R.J.Jr. (1990). Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model. - *LAW & SOCIETY REVIEW*, 1990, Volume 24, Number 3, pp. 837 – 861.
- Harju maakond. Eesti Entsüklopeedia kodulehekülg.
<http://entsyklopeedia.ee/artikkel/harjumaa1>
- Hasseldine, D.J., Kaplan, S.E., Fuller, L.R. (1994). Characteristics of New Zealand Tax Evaders: A Note. - *Accounting & Finance*, 1994, Vol.34(2), pp. 79 – 93.
- Helm: Fookuses on käibemaksupettused ja ümbrikupalgad. Maksu- ja Tolliameti kodulehekülg.
<http://www.emta.ee/index.php?id=35100> (04.02.2014)
- Henrich, J. (2000). Does Culture Matter in Economic Behavior? Ultimatum Game Bargaining among the Machiguenga of the Peruvian Amazon. - *American Economic Review*, 2000, 90(4), pp. 973-979.
- Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H., McElreath, R. (2001). In Search of Homo Economicus: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies. - *The American Economic Review*, Mai 2001, Vol. 91, No. 2, pp. 73 – 78.

- Hines, M. (2004). Androgen, estrogen, and gender: Contribution of the early hormone environment to gender-related behavior. Eagly, A.H, Beall, A.E, Sternberg R.J., *The psychology of gender*. 2. täiend trükk. New York: Guilford Press.
- Hug, S., Spörri, F. (2011). Referendums, trust, and tax evasion. - *European Journal of Political Economy*, 2011, 27, pp. 120 – 131.
- Iannaccone, L.R., (2002). A marriage made in heaven? Economic theory and religious studies. – *Economic Theory and Religious Studies*, 2002, pp. 203 – 223.
- Kasipillai, J., Jabbar, H.A. (2006). Gender and Ethnicity Differences in tax Compliance. - *Asian Academy of Management Journal*, Juuli 2006, Vol. 11, No. 2, pp. 73 – 88.
- Kastlunger, B., Dressler, S.G., Kirchler, E., Mittone, L., Voracek, M. (2010). Sex differences in tax compliance: Differentiating between demographic sex, gender-role orientation, and prenatal masculinization (2D:4D). - *Journal of Economic Psychology*, 2010, 31, pp. 542 – 552.
- Kinsey, K.A., Grasmick, H.G., Smith, K.W. (1991). Framing Justice: Taxpayer Evaluations of Personal Tax Burdens. - *Law & Society Review*, Jaanuar 1991, Vol.25(4), pp. 845 – 873.
- Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Suurbritannia: Cambridge University Press.
- Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework. - *Journal of Economic Psychology*, 2008, 29, pp. 210 – 225.
- Lavoie, R. (2008). Cultivating A Compliance Culture: An Alternative Approach For Addressing The Tax Gap – *University of Akron School of Law Legal Studies Research Paper Series*, 2008, Research Paper No. 08-05.
- Lederman, L. (2003). The Interplay Between Norms and Enforcement in Tax Compliance. - *Ohio State Law Journal*, 2003, Volume 64, Number 6, pp. 1453 – 1514.
- Lipford, J., McCormick, R.E., Tollison, R.D. (1993). Preaching Matters. - *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1993, 21, pp. 235 - 250.
- Maksuvõla dünaamika alates 2011. aastast. Maksu- ja Tolliameti kodulehekül. <http://www.emta.ee/index.php?id=32040> (01.02.2015)
- Mood, C. (2010). Logistic Regression: Why We Cannot Do What We Think We Can Do, and What We can Do About It. *European Sociological Review*, Märts 2010, Volume 26, Number 1, pp. 67-82.
- Murphy, K. (2004). The Role of Trust in Nurturing Compliance: A Study of Accused Tax Avoiders. - *Law and Human Behavior*, Aprill 2004, Vol. 28, No. 2, pp. 187 – 209.
- Niederle, M., Vesterlund, L. (2007). Do Women Shy Away From Competition? Do Men Compete Too Much? - *The Quarterly Journal of Economics*, August 2007, pp. 1067 – 1101.

- Ockenfels, A., Weimann, J. (1999). Types and patterns: an experimental East-West-German comparison of cooperation and solidarity. - *Journal of Public Economics*, 1999, 71, pp. 275 – 287.
- OECD. (2004). Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. <http://www.oecd.org/tax/administration/33818656.pdf> (03.02.2015)
- OECD. (2009). Managing and Improving Compliance: Compliance Risk Treatments Recent Developments in Compliance Risk Treatments. <http://www.oecd.org/tax/administration/42490764.pdf> (05.01.2015)
- OECD. (2010). Understanding and Influencing Taxpayers' Compliance Behaviour. <http://www.oecd.org/tax/administration/46274793.pdf> (03.11.2014)
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Suurbritannia: Harvard University Press.
- Ostrom, E., (1990). *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Suurbritannia: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2000). Collective Actions and the Evolution of Social Norms. – *The Journal of Economic Perspectives*, 2000, Vol. 14, No.3, pp. 137 – 158.
- Paas, T. (1995). *Sissejuhatus ökonomeetriasse*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Polinsky, A.M., Shavell, S. (2006). Public Enforcement of Law. – *Stanford Institute for Economic Policy Research*, 2006, SIEPR Discussion Paper No. 05-16, pp. 1 – 30.
- Posner, E. (2000). Law and Social Norms: The Case of Tax Compliance. - *Virginia Law Review, Symposium: The Legal Construction of Norms*, 2000, Vol. 86, No. 8, pp. 1781 – 1819.
- Pyle, D.J. (1991). The Economics of Taxpayer Compliance. – *Journal of Economic Surveys*, 1991, Vol. 5, No. 2, pp. 163 – 198.
- Randlane, K. (2012). Tax Compliance and Tax Attitudes: The Case of Estonia. – *Journal of Management and Change*, 2012, No 29, pp. 89 – 103.
- Reeson, A., Dunstall, S. (2009). Behavioural Economics and Complex Decision-Making Implications for the Australian Tax and Transfer System. – *CSIRO, Confidential Report prepared for Treasury*, 2009, CMIS Report Number 09/110.
2015. aasta riigieelarve seadus. Vastu võetud Riigikogus 10. detsembril 2014. a – RT I, 29.12.2014, 79.
- Smith, K.W., Stalans, L.J. (1991). Encouraging Tax Compliance with Positive Incentives: A Conceptual Framework and Research Directions. - *LAW & POLICY*, 1991, Vol. 13, No. 1, Jaanuar, pp. 35 – 53.
- Song, Y., Yarbrough, T.E. (1978). Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey. *Public Administration Review*, 1978, 38, pp. 442 – 457.
- Spicer, M.W., Becker, L.A. (1980). Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach. – *National Tax Journal*, 1980, Vol. XXXIII, pp. 171 – 175.

- Taylor, N. (2001). Understanding Taxpayer Attitudes Through Understanding Taxpayer Identities. - *Centre for Tax System Integrity Research School of Social Sciences Australian National University*, 2001, Working Paper No 14.
- Torgler, B. (2003). Tax Morale in Transition Countries. *Post-Communist Economies*, Vol. 15, No. 3, September 2003, pp. 357 – 381.
- Torgler, B. (2003b). Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance. - *PhD Thesis, University of Basel, Faculty of Business and Economics*.
- Torgler, B. (2003c). To evade taxes or not to evade: that is the question. - *Journal of Socio-Economics*, 32, 2003, pp. 283 – 302.
- Torgler, B. (2004). Tax Morale in Asian Countries. - *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, 2004, Working Paper No. 2004 – 02.
- Torgler, B. (2005). Tax Morale in Latin America. – *Public Choice*, 2005, 122, pp. 133 – 157.
- Torgler, B. (2006). The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity. - *Journal of Economic Behavior & Organization*, 2006, Vol. 61, pp 81 – 109.
- Torgler, B. (2007). Tax Compliance and Tax Morale. A Theoretical and Empirical Analysis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Torgler, B. (2011). Tax Morale and Compliance. Review of Evidence and Case Studies for Europe. - *The World Bank Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit*, Detsember 2011, Policy Research Working Paper 5922.
- Torgler, B., Murphy, K. (2004). Tax Morale in Australia: What Shapes it and Has it Changed over Time? - *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, 2004, Working Paper No. 2004 – 04.
- Torgler, B., Schneider, F. (2004). Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries. - *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, 2004, Working Paper No. 2004 – 17.
- Van Winden, F. (2002). Experimental Investigation of Collective Action. - *S.L. Winer and H. Shibata (eds.), Political Economy and Public Finance: The Role of Political Economy in the Theory and Practice of Public Economics*, 2002, pp. 178 - 196.
- Wenzel, M. (2004). The Social Side of Sanctions: Personal and Social Norms as Moderators of Deterrence. - *Law and Human Behavior*, 2004, Vol. 28, No. 5, Oktober, pp. 547 – 567.
- Wenzel, M. (2005). Motivation or rationalisation? Causal Relations Between Ethics, Norms and Tax Compliance. - *Centre for Tax System Integrity Research School of Social Sciences Australian National University*, Mai 2005, Working Paper No 63.

LISAD

Lisa 1. Kokkuvõte regressioonanalüüsis kasutatavatest andmetest

Muutuja	Valim	Keskmine	Standardhälve	Min	Max
mahaj	1 535	0,3485	0,4767	0	1
vanus	1 535	43,2202	11,1839	19	86
sugu	1 535	0,7759	0,4171	0	1
mres	1 535	0,0085	0,0917	0	1
kov	1 460	0,5151	0,4999	0	1
lapsed	1 535	0,1068	0,3090	0	1
abikaasa	1 535	0,1805	0,3847	0	1
palk	1 535	1 240	11 271	0	438 186
kinnistu	1 535	1,6534	3,4911	0	69
auto	1 535	0,9954	1,5984	0	21
id_volg	1 535	0,8143	0,2736	0	1
id_volg_min	1 535	0,0202	0,1407	0	1
seotud_ev_arv	1 535	3,1401	6,5495	0	137
seotud_ev	1 535	0,1524	0,3596	0	1
seotud_ev_arv_min	1 535	7,4782	36,4595	0	744
juh_h	947	3,8648	2,4371	0	15
ev_volg	1 535	20 931	135 367	0	3 039 512

Mahaj = 1

Muutuja	Valim	Keskmine	Standardhälve	Min	Max
mahaj	535	1	0	1	1
vanus	535	43,3757	8,5929	24	77
sugu	535	0,9196	0,2721	0	1
mres	535	0,0093	0,0963	0	1
kov	485	0,5938	0,4916	0	1
lapsed	535	0,4673	0,2113	0	1
abikaasa	535	0,1271	0,3334	0	1
palk	535	668	1 601	0	20 960
kinnistu	535	1,2748	3,8147	0	69
auto	535	0,7421	1,6616	0	21
id_volg	535	0,1832	0,3872	0	1
id_volg_min	535	0,0467	0,2113	0	1
seotud_ev_arv	535	5,8318	10,4285	0	137
seotud_ev	535	0,3794	0,4857	0	1
seotud_ev_arv_min	535	19,6636	59,8442	0	744
juh_h	532	3,5489	1,8059	0	11
ev_volg	535	58 902	224 385	0	3 039 512

Mahaj = 0

Muutuja	Valim	Keskmine	Standardhälve	Min	Max
mahaj	1 000	0	0	0	0
vanus	1 000	43,1370	12,3522	19	86
sugu	1 000	0,6990	0,4589	0	1
mres	1 000	0,0080	0,0891	0	1
kov	975	0,4759	0,4997	0	1
lapsed	1 000	0,1390	0,3461	0	1
abikaasa	1 000	0,2090	0,4068	0	1
palk	1 000	1 545	13 908	0	438 186
kinnistu	1 000	1,8560	3,2891	0	64
auto	1 000	1,1310	1,5473	0	11
id_volg	1 000	0,0270	0,1622	0	1
id_volg_min	1 000	0,0060	0,0773	0	1
seotud_ev_arv	1 000	1,7000	1,3341	0	15
seotud_ev	1 000	0,3100	0,1734	0	1
seotud_ev_arv_min	1 000	0,9590	2,1841	0	42
juh_h	415	4,2699	3,0160	0	15
ev_volg	1 000	617	6 263	0	111 858